

ვ ლ ა ს ა მ მ ე ლ ა ძ ე .

მეზონებები

წიგნი მეორე .

ვ ა რ ი ზ ი .

1972

მეცნიერებათა აკადემია.

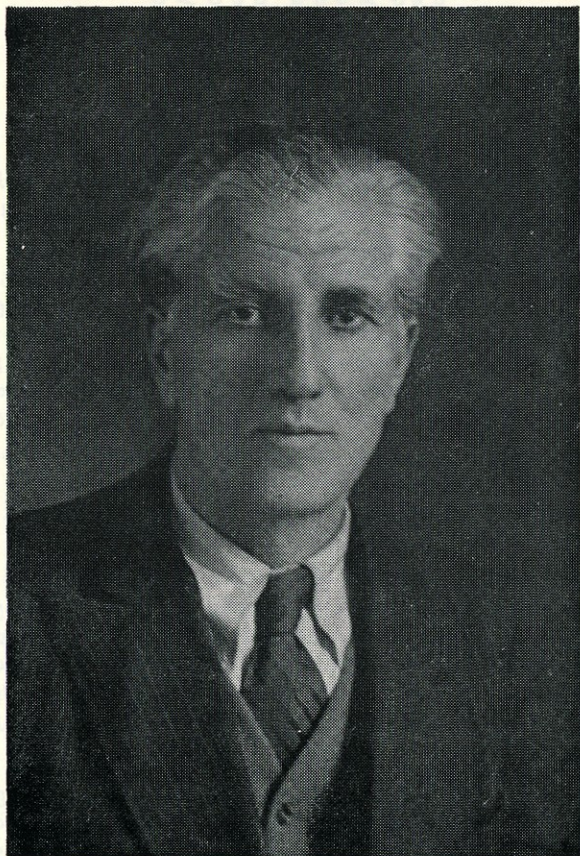
მეცნიერებათა აკადემია

წიგნი მეცნიერებათა აკადემიის

პარიზი, 1972

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
მეცნიერებათა განვითარების პროგრამა

ვლას მგელაძე:

საქართველო
ბიბლიოთეკა

ვლასა ერთი იყო, მეორე არ
 გამოჩენილა, არცე ამოჩდება.
 ნ. ქორდანია.

ვ ლ ა ს ა მ გ ე ლ ა ძ ე .

პოეტი და რევოლუციონერი.

ვლასა მგელაძის ცხოვრების აღწერა. მისი მოღვაწეობის დაფასება, რამოდენიმე ტომეულს დაიტევს, რაც მიმდინარე პირობებში ჩვენგან, ძნელად შესასრულებელია.

პირველდაწყებითი სწავლის დამთავრების შემდეგ, ვლასა ქუთაისში ჩაიყვანეს და სტამბაში ასოთამწყობაში მოაწყვეს, მას იქ მიეცა საშუალება თვითგანვითარებას დასწადებოდა. და როცა ის თფილისში მიემგზავრება, ვლასა უკვე საკმაოდ მომზადებული და ნაკითხი ყმაწვილია. მას გადაკითხული აქვს პოლიტიკური ბროშურები, აკაკი და ილია, ყაზბეგის მოთხრობები და ბევრი სხვა. როცა «ვეფხვის ტყაოსანი» სკითხვას დაამთავრებს, წიგნის ყდაზე წააწერს:

თამარის დროს საქართველო | და ეხლა კი სავალალოდ
 ყვოდა და ყველგან ჰქუხდა, | გავერანდა, განადგურდა.

ის მუშაობს ასოთამწობათ «ივერია»-ში მერე «კვალში.» აქ ის ეცნობა და უახლოვდება პოლიტიკურ მოღვაწეებს, მწერლებს, ყურნალისტებს. ვლასაში ცოდნის შეგძენის სურვილი დაუშრეტელია. ყოველმხრივ სჩანს—კლასიკურ ცოდნას მოკლებულ ახალგაზრდას სურს თვით გაიკაფოს გზა. ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოვებული, ადვილათ აღწევს თავის მიზანს და გადაეშვება ცხოვრების ტალღებში.

გაივლის ცოტა დრო და მისი გონების სიმანვილე და მჭერმეტყველობა იპყრობს ყველას ყურადღებას. მოითხოვენ რევოლუციონ. ორგანიზაციებში მის მუშაობას, რასაც ვლასა დიდიხალისით ღებულობს და დაუშრეტელი ენერგიით, ცეცხლისებურ ტემპერამენტით ეშვება გამანთვიისუფლებელ მოძრაობაში. ვლასა მიემგზავრება ბათუმში, კარლო ჩხეიძესთან ერთად აწყობს ორგანიზაციებს. დადის მუშათა უბნებში, ეწევა პროპაგანდას. მისი ბრძოლის ღია ზუნგია თვითმპყრობილობის დამხობა, ჭროფნული და პოლიტიკური თავისუფლება.

მე 19-ტე საუკუნის მიწურულიდან დაწყებული, სახალხო მოძრაობაში, ის გვერდს უმშვენებს, სილიბისტრო ჯიბლა-

ძეს, ნ. ყორდანიას, კარლო ჩხეიძეს და სხვ. გრანდიოზულ ორგანიზაციულ—პოლიტიკურ მუშაობაში. მისი ზედრიცხული მეტეხის ციხე, გადასახლება, გამოპარვა, კვლავ ციხე—გადასახლება. მეტეხის ციხეში მისი მოუსვენარი ბუნება დულს, ლელავს, ის ვით ვეფხვი დამწყვდეული, ცდილობს კარების გამტკვრევას. ოდნავ უდიერი მოპყრობა ზედამხედველებიდან, მასში იწვევს სასტიკ რეაქციას, გაშმაგებული რისხვით უმასპინძლდება მათ და სილა გარტყმული ზედამხედველები გარბიან. მისი ყიყინა და იმედიანი შემოძახება ტუსალებს ამხნევებს, ხოლო ციხის მმართველობას შიშს გვრის; მისთვის განსაკუთრებულ წესებს იმუშავებენ. სეირობაზე ცალკე საათებში გამოჰყავთ, რომ სხვებთან კავშირი არ გააბას და პროპაგანდა არ გაუწიოს.

ციხეში, დედა მოინახულებს ვლასას. მის სიხარულს, აღტაცებას საზღვარი არ აქვს. დედის სიტყვებია: «შვილო ეს გზა აირჩიე, იარე ამ გზით, არ შეგეარცხვინო». დედის დარჩება მის გულს მალამოთ ედება. რწმენით და ბრძოლის ყინით შეპყრობილ ვლასას, დედის სიტყვები, კიდევ უფრო აკაყებს, ენერგიას უმატებს.

მეტეხის ციხიდან გადასახლებაში გადაგზავნილი ვლასა გამოიპარება და ჩამოსვლისთანავე მიდის გურიისში, რომ იქ მოაწყოს ლაბორატორია ბომბების დასამზადებლად. ბომბებს ხურჯინში აწყობს, ზევით ხაჭაპურებით დაფარავს. ასე მიაქვს თბილისში. არალეგალურ მუშაობას ის ახერხებს, სხვა და სხვა სახით, თავისუფლად გადასვლად ცდილობს გილიდან მეორეზე. ხშირად ვლასას ტანსაცმელში არხეინათ შილაჯებს რუსთაველის პროსპექტზე, ხოლო უბეში პროკლამაციები უწყვია. მიემგზავრება ბაქოში კაპიტანის ფორმაში, სადგურზე ჩასვლისას, ბაქანზე უანდარმები სამხედრო სალამს აძლევენ. ვლასა უპასუხებს და ამაყათ მიიბიჯებს. თუ მეკურტნე მუშის ტანსაცმელში. წელმოხრილი ქალაქის ერთი კუთხიდან მეორეში მიდის, კურტანში ჩაკერილი აქვს ფურცლები, რათა იქ, ადგილობრივთა ამხანაგებს გადასცეს გასაგვრცელებლათ.

ილიას მკვლელობა, რომ გავიგე ამბობს თავის მოგონებებში ვლასა,—გული კენესოდა, მოლაღატეს ჰკიცხავდა, სადაც საბრძოლველად მიწვევდაო. ილიას დასაფლავების დღეს ვლასა მუშების სახელით სიტყვას ეუბნება დიდ მგოსანს. მისი მხურვალე სიტყვა აჯადოებს ქართულ საზოგადოებას. ვლასაში ყველა აფასებს დიდ სახალხო ტრიბუნს. მისი სიტყვა, მრისხანებით, წესს უგებს თვითმპყრობელობას. უანდარმერია იმ დღეს ფეხზე დადგა, პოლიციით გაკ-

რულია ქუჩები, ეძებენ საშიშ აგიტატორს, ვლასა არხი-
ნად დასეირნობს ქუჩებში მოწაზონის ტანისამოსით გამოწყობილი.

მეორე დღეს ის ესწრება მცხეთის დღესასწაულს. მორ-
წმუნე ვლასა ხელაპყრობილი იწყებს ქართულ სულნთაქება-
თა შესხმას. იხსენიებს ძველ გმირებს, ჩვენ დიდებულ მეფეთ,
მათ ხსოვნას ღმერთს ავედრებს და სამშობლოს მომავალზე
ხმა მალღა ლოცულობს. როცა სასულიერო სენიხარიაში
ქართული ენა შეურაცხვეს და სილ. ჯიბლაძემ დირექტორს
სილა გაართვა, სემინარიაში აჯანყება დაიწყო მეორე დღეს-
ვე ვლასა პროკლამაციებს ბეჭდავს და თვითონვე მოსდებს
მთელ თბილისს.

კრწანისის ბრძოლის ასწლის თავზე, ამქრების დროშას
წინ მიუძღვის; აღფრთოვანებულია სანახაობით. საქართვე-
ლოს ყველა კუთხიდან ჩამოსუდა ან.—კუთხედი ტანსაცმე-
ლით მორთულნი. მთელი მოწინავე საზოგადოება აქ არის.
ეხვევა ყველას; ილიას. ყაკის, ვაჟას, ნიკოლაძეს. აქ მეო-
რეჯერ ხვდება მამია გურიელს, რომელიც გულის ტკივი-
ლით ამბობს: «ამდენი ხალხი მეფე ერეკლეს რომ მოსვლო-
და ყველა კუთხიდან—ომს მოიგებდაო».

ვლასა, როცა სიტყვას ამბობდა, ის უსათუოდ იყო შეცუ-
რებული გრძნობის სტიქიაში. მისი მჭრელი, აღზნებული შე-
მოძახილი იძლეოდა მოვლენათა წარმტაც სურათებს, მაგ-
რამ რომანტიულ გაელვებაში, იყო ცხოვრების უტყუარი
სინამდვილე. მას, როგორც მორწმუნეს, სწამდა კეთილის
გამარჯვება და ბოროტების დამარცხება. ეს რწმენა, მის სიტყ-
ვას აძლევს დინამიურობას, მსმენელს იზიდავს. მის ყურად-
ღებას იპყრობს, აჯადოებს ბრძოლაში მონაწილეს ანეცე-
ვებს, მტრის ბანაკს თავზარს სცემს, ანიავეს. ამხრივ, მისი
ოპტიმიზმი გადამდებია.

ვლასას სიტყვა მხატვრული ფერადებით შემკული პოე-
ზიას განეკუთვნება. ის დაბადებით პოეტია. მისი მქერმეტ-
ყველობის ცენტრში სამშობლოა და მისგან ანთებული სიყ-
ვარული... მისი მქუხარე სიტყვა გრძნობათა ალშია გახვეუ-
ლი, თუმცა მას არ აკლია გააზრება და გონებით განსჯერე-
ტა... ვლასას პირით მეტყველებდა საქართველოს მშრომელი
მასსა, ის დარაზმულობა ქვედა ფენებისა, ურომლისოთ ერის-
თვის ისტორიული სასიკეთო საქმე არასდროს გაკეთებულა.

გასული საუკუნის მიწურულიდან, ეს მშრომელთა ლაშ-
ქარი გამოვიდა საზოგადოებრივ ასპარეზზე, დაირაზმა და
მომწადებული შეხვდა იმ ბედნიერ დღეს, როცა შესაძლებე-
ლი გახდა ქართულ სახელმწიფოს დაფუძნება.

ვლასა მუდამ ადიდებდა, მოწიწებით პატივს სცემდა, ვინც საქართველოსთვის თავი დასდო, ვინც სამშობლოს არსებობისა და დიდებისთვის თავი გასწირა. თავის პეტურ სიტყვებში, ხშირად მოუხმობდა იგი დიდ თამარის სახეს, დავით აღმაშენებელს. რუსთაველს, ხოტბას ასხამდა. მათ დიდებას, აცოცხლებდა მათ ეპოქას. სათაყვანებელ სახელთა გახსენებით—თანამედროვეთა გულში აღანთებდა სამშობლოს სიყვარულის გრძობათა ცეცხლს.

ამავე დროს, განუსაზღვრელი იყო მისი პატივისცემა და სიყვარული თანამედროვე დიდ მოღვაწეთა მიმართ. ის იყო დამაკავშირებელი დაბლა მდგომ ხალხისა, მაღლა მდგომ ინტელიგენციასთან. თვითონ დაბალ მასებიდან გამოსული. მაღლა იწევდა ნიჭით. გონებით, მაგრამ არასოდეს არ მოშორებია თავის წრეს. თავის ხალხს, მას თავი ვერ წარმოედგინა ამ ხალხის გარეშე.

სამშობლო ვლასას უყვარდა ღვთაებრივი სასოებით. ბრძოლა მისი თავისუფლებისთვის, თავდადება, თავგანწირვა გახდა მის მისწრაფებათა დინამიური გაქანების სარბიელი. აღზავებული ბრძოლის პათოსით. მისი ტიტანიური სულის ლტოლვა, ვლინდებოდა—მის ჰუმანიურობაში, ადამიანთა სიყვარულში, უსამართლობის განკიცხვაში და სამართლიანობის დამყარების სურვილში. ამ მხრივ საგულისხმოა მისი მოწაწილეობა, სპარსეთის რევოლიუციაში. როგორი გულისტკივილით. შებრალების უღრმესი გრძობით აღწერს იგი თავის მოგონებაში—სპარსეთის დაბეჩავებულ ხალხს, უდიდეს სილატაკეს, მონურ პირობებს...

ამ მშფოთავ ცხოვრების გზაზე, არ მოსჩანს ნატამალი მისი პირადი ანგარიშისა და მატერიალური დაინტერესებისა. სისპეტაკით აღსავსე რევოლიუციონერს და პატრიოტს, არ ჰქონდა სხვა მიზანი ცხოვრებაში, გარდა ხალხის სამსახურისა; ხალხის ინტერესებისთვის შეუჩერებელი ბრძოლისა.

ცხოვრება ჩვენი, ბრძოლაა,
შე მის წიაღში შობილი,
მის ქარიშხალში მბრუნავი,
შეზდილი გამოწრთობილი.

ამბობდა საკუთარ თავზე ვლასა.

ციხის საკანი იყო ვლასასთვის ის ადგილი, სადაც მას შეეძლო, წერა, კითხვა. როცა ციხეს თავს დააღწევდა და ქალაქში ჩამოვიდოდა, პირველად სიონის ტაძარს ესტუმრებოდა. მოწიწებით სანთლებს დაანთებდა, ვალმოხდილი რუსთაველის გამზირს გაჰყვებოდა. თუ ვინმე ნაცნობს დაღვრემილს შეხვდებოდა, შეარყვდა, შეაჯანჯლარებდა, ომხიანი

ხმით წაახალისებდა, იმედებს აღუძრავდა. მთაწმინდაზე უსათუოდ ავიდოდა, იქ ძვირფას საფლავებს დახედავდა.

ბათუმის ციხეში ტყვეობისას, მასში იფეთქებს პოეტური აღმაფრენა. ოთხკედელში გამომწყვდეული. მის გონებაში, ვით ეკრანზე გაილეწებს სურათები: ცად ატყორცნილი მთები, გორაკები, მდინარეთა შხუილი, წყართათრაკრაკი.. ვარდ-ყვავილებით შემკული ველები, შქერ-ბარდებით შეფენილი სერები, მწვანე ბახჩა-ყანრბი—ნისი ოცებრს ჯაღლები აზვირთებია, აიშლებიან და ვლასაც, საქართველოს ერთი კუთხიდან მეორეში დანავარდობს. ყველაფერს თავს ევლება. შორიდან ეალერსება მთაწმინდას, კრწანისის ველს, კავკასიის შთის მწვერვალებს, თავს დასტრიალებს მამა პაპათა მიერ დატოვებულ ციხე-კოშკების ნანგრევებს. უცებ ფანქარს მოიმარჯვებს. განცდილსა და მის წინაშე გაცოცხლებულ სურათებს ქალაღზე გადაიტანს, სწერს პოემას: «სამშობლო» ს და უძღვნის საყვარელ პოეტს აკაკის გავებს თუ არა პოემის წერას, სულიერი სიტკბოებით აღვსილი—გალაღებული შიაწერს: «მე უსწავლელი, მცოდნე შევიქენი, თავს ისე ვგრძობდი თითქოს ძილიდან გამომღვდი და გაბრწყინებულ სამყაროს. თვალის გრანტით გაცრდიდი. ამ დღეს მე ავმალღდი—ზეკაცად გავხდი, ბუნების მესაიდუმლე შევიქენი. უდიდესი სიამოვნება: განიცადე გულს საღაც მოეშვა. სასოება ვიგრძენი. ღვთაებრივი სახე ჩემში დავინახე. ციხის სიკარიელე მადლით აივსო. მსურდა სიმფონია შემექნა, საიდუმლოება ამემუსიკენია და ყველასთვის მემცნო რაც განვიცადე».

როცა ვლასას შემოქმედების ნაყოფს ადარებთ საქართველოს დიდი პოეტის ვაჟას ბუნების აღწერას, განცვირფრებაში მოდიხართ და გრძობთ მისი ნიჟის სიძლიერეს. ისე როგორც ვაჟა. იგი მონაწილე ხდება ბუნების საიდუმლოების. ვაჟა ბუნების ამხსნელია დიდი ფილოსოფიური და მეცნიერული განხრით, და მასთან სულიერად დაკავშირებულია. ვლასა სამშობლოს მშვენიერებით დანდვრადი სტკბება მისი აღწერით, და ხდება განპიროვნებული ბუნების მოძრაობის საიდუმლოებასთან.

მოვიყვანთ ზოგიერთ ნიმუშებს:

ვაჟა—«მხოლოდ მდინარის ხმა ისმის,
დაბლა მიქანავს ხელითა,
უფსკრულს დასცქერის პირის მზე,
მოღერებულის ყელითა.»

ვლასა—«შილტვის. შფოთავს დულით,
მზის სხივზე კრთება, ელვარებს,
მიიგრანგება, მიჰქროლავს,
ხმაურობს, დრტვინავს, მღვლვარებს.»

დიდი ვაჟა, საგანთა და მოვლენათა გაცოცხლებას მი-
მართავს მიხანდასახულობით, რათა მას აქადაგებინოს ბუ-
ნების ჰუმანისტური და ფიციური იდეები. კიდევ:

ვაჟა—«ათასჯერ წვიმს, სეტყვავა,
მზეზენისლები ჰკიდია;
ბევრი რამ ხდება ამ ქვეყნად,
შიგ ცოდვა, ბრალი, დიდია.
ბუნება წარბსაც არ იხრის,
მინც მშვიდი და მშვიდია.»

ბუნება მშვიდია, ამ ქვეყნად ცოდვა დიდია. ბუნება,
ვაჟას გააზრებით, გადასკვნილია ამ ქვეყნის სინამდვილეს-
თან.

ვლასა, ციხის საკნიდანაც მხატვარია, ამსახველია ბუ-
ნების. სილატაკეში სულიერ სიმდიდრეს განიცდის.

ვლასა: მინდორი მწვანედ ბიბინებს,

ხავერდივითა რბილია,

თავსა უფუჩქენის ნიავი,

ცელქი—საცხეში გრილია.

მორცხვად თავდახრილ იავარდს,

კოკორ-გვირგვინსა უკოცნის,

ზურმუხტად ქცეულ ფერდოებს,

ოქროს სხივებსა შესტყორცნის.»

ვაჟასთვის, ბუნება ცვალებადობაშია, განაქლებია, ბუნებას შიში არ აქვს წყვილიადისა და სიკვდილისა, ღამეს განთიადი მოჰყვება.

ვაჟა: «ბვალ, განთიადის მოღოდინს

შიში არა აქვს ღამისა,

ზამთარს ზაფხული მოჰყვება,

ყნოსვითა ტკბების მწვანისა.»

ვლასა მგელაძის ბუნებაც, ხომ გადამბულია ადამიანის სულიერ სამყაროსთან. მოუსმინოთ მას:

«გულსა გააღებო, გაათბობს

დაჩლუნგებულსა გრძობასა,

ამუშავებს, შუქს მოჰფენს

განკურნავს, მისცემს ცნობასა.

მეხსიერებას გაგიხსნის,

გონება გაგიხსნის,

ქემარტების სხივები,

სულის სიღრმეში ჩაგწვდება.»

ვლასას სიცოცხლეში, რომ ვინმეს შეეძარება, მის მი-
ერ ბუნების წიაღიდან ამოკრეფილი სურათები, დიდ პოეტის
ქმნილობებთან, ის უსაფუოდ განრისხვდებოდა და შეუძახებ-
და: «სად მე, უსწავლელი მუშა და სად ჩვენი სახელოვანი
მთის არწივი». ა. ვაჟასადმი მას ჰქონდა განუსაზღვრელი
სიყვარული.

*
**

საქართველოს ელირსა, დიდი ხნიდან ნანატრი, მეცნიერების ტაძარი. უნივერსიტეტის გახსნის დღესასწაულზე, ვლასა მუშების სახელით მქუხარედ გადასახეცს დედა ქალაქს. მისი მისალოცი სიტყვა. ერთხელ კიდევ გასჟედს, გააერთიანებს მთელს საქართველობას. ჩვენი მეცნიერული ძალები განცვიფრებულნი იყვნენ. კმაყოფილების გრძობით, მათრავალფეთსაღმებიან ტრიბუნიდან ჩამოსულ ვლასას. ერთმადგანი ჩაილაპარაკებს: «ეს ხალხური გენიაა, ასეთი შვილის მყოფე ერის მომავალი უზრუნველყოფილია»-ო, 117

წლის ეროვნული მონობის შემდეგ, როცა საქართველო მკვდრეთით აღსდგა—მხოლოდ ვლასას შეეძლო ფეიქრა, აერბინა მთა წმინდაზე, ზარები ჩამოერეკა და ძვირფასს მამულიშვილთა საფლავებისთვის, საქარძველს თავისუფლება მიელოცა. ვლასა ჩადგარეს პუბლიკის დამცველთა რიგებში. მას იწვევენ მიტინგებზე, ყროდ ბეცზე. საქარძველს რომელ კუთხეშია, რომ არ გაისმის მისი მჭერმეტყველური ხმა? რომელი ეროვნული თუ პოლიტიკური მოვლენაა, რომ ის ყურადღებას არ აქცევდეს და არ უპასუხებდეს?

შემობრუნდა რუსეთი საქართველოში, და ვლასა კვლავ გადაეშვა ბრძოლაში. პირველი მისი გამოსვლა მოხდა სამხედრო ტაძრის ძმათა სასაფლაოზე, როცა თბილისის საქართველბა, შავებში გახვეული, ორმოსი დღის თავზე, პანაშვიდს უხდიდა კოჯორ—ტაბახმელაზე მტრის ტყვიისაგან განგმირულ ვაჟ-კაცებს.

ზღვა ხალხი, ყვაგილებით ხელში გარს შემოხვევია ძვირფას საფლავებს, რომელთაც ამკობს პატარა საფეოროვანი დროშები. კათალიკოს ლეონიდეს მეთაურობით, კვერთხით ხელში, საფლავებს თავს ადგია შემოსილი სამღვდელოება, რომელიც თავდადებულ მამულიშვილებისთვის ღოცულობს. გალობს გუნდი.—პანაშვიდი გათავდა. ჩოხაში გამოწყობილი ახალგაზრდა პოეტი მჭედლიშვილი ლექსით შეაქებს გმირთა ხსოვნას და მიიმალება.

უცებ, დაწინაურდა ახოვანი, თმებ-შევერცხლილი, თვალებ გაბრწყინებული ვლასა, საფლავებს თავზე წაადგა. მისმა ხმამ დაქეჟა, დაჰქუხა: «ამ გმირებმა ნამუსი აღვიდგინა, წელზე შეხსნილი ხმალი კვლავ შეგვარტყა, ეს პაწია ეროვნული დროშები აქ კი არა იქ. სასახლის თავზე უნდა ფრიალობდეს. ჩვენი ეროვნული მთავრობა, და ერის ბელადი ნოე ყორდანი უნდა განაგებდეს და არა სამშობლოს მოღალატე იუდეები»-ო.

«ჩეკისტები» შეშფოდნენ, გაექანენ ვლასასკენ, და შეეცადენ მის შებოჭვას. მანდილოსნებმა გზა გადაუჭრეს «ჩეკისტებს», მიცვივდნენ, ფრჩხილებით ლოყები ჩამოუკაწრეს. «არ დაგანებებთ! თქვე ურჯულობა!» შესძახეს. შემოეხვიენ ვლასას, გაარღვიეს რკალი და სამშვიდობოზე გაიყვანეს.

მეორე მისი საჯარო გამოსვლა, დაპყრობის შემდეგ, იყო საქართველოს სამხედრო მინისტრის, პარმენ ჭიჭინაძის, დიდუბის პანთეონში დასაფლავება. რაც ქართველობამ. მეტეხის ციხეში განაწამებ მინისტრს, გრანდიოზულად გაუმართა.

პარტიებიდან შემდგარ დამმარხვლი კომისიის მოწოდებაზე, არ დარჩენილა არცერთი ქართველი, რომ თავის დასწრებით პატივი არ ეცა სამხედრო მინისტრის ხსოვნისთვის. დიდუბის შინდორზე, კუბოს გარშემო, რკალი შეიკრა, კვერთხით ხელში, კათალიკოსმა ქრისტეს ჯვარი მოიმარჯვა. მიწაზე დასვენებულ ცხედარს თავზე დაადგა ჯვარი გადასახა, წესი აულო, მგალობელთა გუნდმა სულთანა უგალობა. მისმა მალაკურთხევამ კათალიკოსმა, თავისი სიტყვით ზღვა ხალხი შეანძრია. ღირსებით მოიხსენია სამშობლო და მისი მინისტრი. «ჩეკისტები» შეცბენ. გაშტერდნენ, როგორც იყო გაბედეს და ბრძანება გასცეს კუბო აკლანისკენ წაეღოთ. სწორედ ამ დროს საიდლანაც გაჩნდა მაგია, ვლასა ზედ ახტა. მისმა ხმამ იგრიალა, მოსკოვს წყევლა-კრულვა შეუთვალა, ერის ტრადიციის სურათები გააცოცხლა, ადიდა ქართველი ერის წარსული, მისი სულიერი ძლიერება და მოუწოდა ქართველობას ერთობისაკენ და ბრძოლისაკენ. «ჩეკისტებმა» ვერ გაბედეს მისი შეჩერება. ვლასა მედიდურად. ამაყად, თავაწეული გაპყვა სამარემდე ძვირფას ადამიანის კუბოს.

უცხოეთში გადმოხიზვნა იყო ვლასასთვის უდიდესი სულიერი ტანჯვა. მისი ფიქრები მიჰქროდა შიტოვებულ სამშობლოსკენ. ევროპის ცივილიზაციის ცენტრის თავს გრძობდა ობლად, ტყვეთ. მას ვერ იზიდავდა, ვერც აღვილობრივი, მოდერნული ცხოვრების სიღარიფე. გერც პირადი, მატერიალური კმაყოფილება. მას ერჩივნა სოფლის კვამლიანი სახლი, ოღონდ ის ყოფილიყო თავის სამშობლოში თავისუფალი. შეუდრეკელი იყო მისი ნებისყოფა, ვოლიანთურ, რაინდულ მის გულს, რომ საბშობლოსკენ იწვევდა და, აი კიდევ ორჯერ შესძლო მალულად საზღვარზე გადასვლა, რათა მშობლიური პაერი მოესუნთქვა და თავადი გა-

დაეწოლა ცაფირუნ, ხმელეთ ზურმუხტოვან სამშობლო სთ-
ვის ქართველი ერის მოღალატე იოსებ ჯულაშვილი-სტა-
ლინი, კრემლში მოკალათებულ ი. დო რბლ ეტს ყრიდა. რ. რ. ცა-
გაიგო. თავის ერთგულებს განუცხადა: «თქვენ რას აკეთებთ
მანდ, ვლასა მგელაძე არხეინად გადმოდის და გადადის საზ-
ღვარზე».

მცირე, მკრთალი და სუსტია, ჩვენგან დახასიათება იმ
სახალხო ტრიბუნისა, პოეტისა და რევოლუციონერისა,
რომლის სახელი შევა ისტორიაში, როგორც ბრწყინვალე
სიმბოლო საქართველოს მშრომელი ხალხის მაღალი კულ-
ტურის სახეობისა, რომლის კლდემაშისილი გამიღებდა,
ბერკეტად დაედვა და მომავალშიც დაედება საქართველო
თავისუფლების არსებობას.

პ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე .

პარიზი. ოქტომბერი 1972 წ.

სამშობლოს დაუცხრომელი მსახური.

ვლასამგელაძეზე ამბობდენ: «მაღალი განათლება რომ
მიეღო ასეთი ვერ იქნებოდაო». ასეთ დასკვნას მიიღო გადა-
წარჩებული ბუნებრიობა ამართლებდა. იგი, მართლაც, ბუ-
ნების ნატეხი იყო და წააგავდა წიაღიდან ამოღებულ, ქურა
ში გავარვარებულ ყოლადს. ჩაქუჩის ყველა დარტყმ.ზე
ტკაცანი რომ გააქვს, ნაპერწკლებს რომ ჰყრის და ანათებს.

ვლასაც ბრძოლაში ვარვარებდა, ცეცხლს აფრქვევდა
და წარმტაც სანახაობად იქცეოდა... მისი შაირები და რი-
ტორიკა ბრძოლაში და ბრძოლისათვის იბადებოდა და იქვე
იყო იგი დაუძლეველი.

იგი კლასიკური სახის, არც პოეტი იყო და არც მწერა-
ლი. მაგრამ ბრძოლის ცეცხლით ფეხადგმული მისი გრძო-
ბები, განცდები და ილუზიები მას პოეზიის მაღალ მწვერვა-
ლიდან ალაპარაკებდა და ამას ისეთი გატაცებით და წიქმა-
ტკბილებული დალაგებით გადმოსცემდა, რომ წერის მაღალ
ოსტატსაც შეეხარებოდა. არა მარტო მშობლიურ ენას,
რუსულსაც კი, ღარიბი ეთიმოლოგიით და სუსტი სინტაქ-
სით, რომ იცნობდა, ისეთნაირად ამეტყველებდა, რომ
განათლებული რუსი ლიტერატორებიც საათობით მოჯა

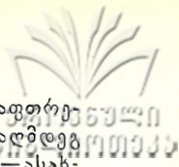
დოებულო უსმენდნენ. და ეს იმიტომ, რომ მის სიტყვეთაგან მოსვლებს, როგორც მის ბრძოლებს, საკუთარი საღი პატრიოტიზმი ედო საფუძვლად... საღი პატრიოტიზმი რაც ყველას გულის კუნჭულშია მიმალული, მიძინებულ იდა, ზოგჯერ სწორედ ისე, რომ ამას ვერც კი გრძობენ ისინი— მაგრამ საკმარისია წრფელი პატრიოტის შემოძახილი, რომ მან გაიღვიძოს და სულსა და გულს სიხარულით მოედოს.

თავის ლალი და საღი პატრიოტიზმი ვლასას სოფლიდან მოჰქონდა...

ბავშვობიდანვე იგი ზეგანში გაშენებულ ეზოდან გამოსცქეროდა ბაღებში ჩამჯდარ ქალაქებსა და სოფლებს, რომლებიც თოვლიან მთის მწერვალებს ესაღზუნებდნენ და შავი ზღვის ლელვას სუფსის და ნატანების ხეობებიდან სამაური შრიალით ლებულობდნენ. განსაკუთრებით თვალწარმტარვი იყო აქაურობა გაზაფხულობით, როცა მრავალფეროვან ყვავილედებად აფეთქებული ხეხილი ქვეშეგებოდა, ქაჩორა გორებს შორის, ცას მიბჯენილ ციხეებსა და ტაძრების გუმბათებს. ეს პანორამა გრძობიერი ბავშვის გულში ხატად გადადიოდა და აყვარებდა მას იმ «მსოფლიოს», აქედან საკუთარი თვალებით რომ უცქერდა. ზოგჯერ იგი ამ ციხეებზე და ტაძრებზე ღვთისმორწმუნე დედას დაბჭობას ააღაპარაკებდა და გულგანაბული უსმენდა ზღაპრულად გადმოცემულ ამბებს. ეს კიდევ უფრო ზრდიდა მის ცნობისმოყვარეობას.

იგი ახლა ახოვანი ახალგაზრდა იყო სოფლის სკოლა დამთავრებული და ასოთაწყობაში გაჩვეული, როცა კაკლის ქვეშ მაგიდასთან მოსაუბრე არსენ წითლიძეს და ლავრენტი წულაძეს მიუახლოვდა. ესენი, სწავლა დამთავრებულნი, სოფელს დაუბრუნდნენ და აქ იწყებდნენ მოღვაწეობას. ვლასას სიტყვებით რომ ვთქვათ. «ხალხთან ყოფნა და ხალხის სამსახური აირჩიეს». ეს «მაგიდა» გახდა ვლასას უნივერსიტეტი, აქამდე რასაც ზღაპრულად წარმოიდგენდა— დასაბუთდა და გაირკვა. გაირკვა, რომ ასეთ ლად და წარმტაც ბუნებაში დამონავეებული და უფლებაყრილი ხალხი ცხოვრობდა...

ჩვენი კულტურული აღორძინების ამ მოციქულებმა, მას გააცნეს «წმინდა მამების»: ილიასა და აკიკის ეროვნული მოძღვრება და ახალი თაობის განმათავისუფლებელი იდეები. მის გულზე მოდებული ცეცხლი გაუღვივეს «ხევის ბერის» და «გოგია უიშვილის» ავტორების რომანებმა და მოთხრობებმა. «კვალის» დამაინტერესებელმა პოლიტიკურმა წერილებმა კი, გამობრძმედილი ასოთაწყობი, თბილისის მუჰათა კლასის მოძრაობაში ჩააბა.

იგი სამშობლოში და სამშობლოს გარეთაც გააფორმებოდა იბრძოდა თავისუფლების მოძალადეების წინააღმდეგ და აქ გამოაჩინდა შექმნილ ვითარებათა სწორი აღქმა—ასახვის ნიჭი და მისი პათეტიური გადმოცემის უნარი, რითაც ის ყველას სიბლავდა.

მებრძოლების გასამხნეებლად, ისტორიულ მოვლენათა დასახასიათებლად და დამსახურებულ მოღვაწეების საპატივსაცემოდ წარმოთქმული მისი სიტყვები, აუცილებლად, სახალხო ტრიბუნის მაღალი საფეხურია და თავისი განუმეორებელი სტილით საუკეთესონიმუშებად არიან შესული ჩვენი მხატვრული სიტყვიერების ისტორიაში. წინამდებარე მოვლენები კი, ეპიზოდებად მოყვანილი და დასურათხატებული, იმ საბუთთა კრებულში შეტანილი წვლილია, თავისუფლებისათვის ინტენსიურად წარმოებულმა, მაშინდელ მბრძოლებმა რომ დატოვეს და რომელთა შესწავლას და გამოქვეყნებას მხეცურად ებრძვიან დღეს ბოლშევიკური ოკუპანტები.

ეს პირველი წიგნი, ცხადია, ემიგრანტებში მოგროვილი თანხით გამოიცა და მიემატა სამშობლოს მიმართ მთმრავალფეროვან დამსახურებას.

მაგრამ უნდა გამოვტყდეთ, რომ ვლასას მოვლენები ვრცელია და მრავალი ამგვარი წიგნის გამოცემას საჭიროებს. შესძლებს ამას ემიგრაცია? თუ ეს მან მოახერხა, ამით ის არა მარტო სამშობლოს დაუცხრომელ მსახურს, აწ განსვენებულ ვლასა მგელაძეს ღირსეულ პატივისცემას მიუძღვნის, არამედ ჩვენი ქვეყნის ისტორიასაც დიდ სამსახურს გაუწევს

მირიან მელუა

ოქტომბერი 1972 წ.

ვლასა მგელაძე დაიბადა სოფ. ზომლეთში (გურიაში) 1871 წლის თებერვლის დამლევს.

თავის თავკადასავალში, ვლასა დაწვრილებით აღწერს იმ სიღარიბეს, რომელშიაც უხედბოდა ცხოვრება.

იმ დროს საქართველოში თავისუფალი მოხალისე ლაშქარი იყო. ვლასას მამა და ბიძა იქ მსახურებდნენ. გურიელების რაზმში. რუსეთი ბათუმის ასაღებათ ემზადებოდა. მამა მისი სახლში დროგამოშვებით მიდიოდა. დედა ერთადერთ ქალიშვილით ხელმართოთ რჩებოდა სახლში.

ვლასა ასე აღწერს თავის კარ-მიდამოს და მის სოფლის ბუნებას: «ჩვენი ორთავალი წაბლის ოდა ხრამზე იყო გადადგმული, გვერდზე, სამხარეულთა ფაცხა მიდგმული, უკან მაღალი წიფლები, რომლის ბოჯაყებში (შტოები) სკის ბუკი იყო გადადგმული; ფუტკრისთვის ქვევით ფერდობზე შექერით შემოსილი, მაღალი წიფნარ—ცხემლარი. დაბლობში დიდი კაკლის ხე, ბუკები და იქვე მიმდინარე დედე. გვერდზე ატმის, ბიის ხეხილები, დიდრონ ფორჩხზე ასული ადესის ყურძენი, ხუმრაზე—ჭუმუტაი, თხემლაზე ადესაი, ცხემლაზე ხანდარი, პანტაზე—კახური, ჩხავერი, ტევან-დიდი. ცოტა მოშორებით სათამაშო მინდორი—გარს ცხემლა-კოპიტით. მაღლა გორაკზე, ბუნების დასანშვენებლად აქ პატარა, წაბლის ხის, წმინდა გიორგის ტაძარი, მაღალი ძაძვებით, ტოლად—ცის სივრცეში აზიდული, შორს შტოებ-გადაბნეტილი ცაცხვი. მუდამ მწვანეთ მოსილი, ბზისა და ურთხმელის ხეები, საიდანაც მთელი გურია, ხელის გულსავით მოჩანდა. შუაზედ, მდინარესუფსა გობაზეულით, გარშემო ფერდობ-გორაკები, ამწვანებულ აყვავილებული, რომლის დასაცავათ, სამხრეთით აქარა—გურიის მთა ზვიადთ ამართულია... აი აქ დავიბადე, აღვიზარდე საყვარელ დედის გულ-მკერდზე.

წამოვიზარდე... და მახსოვს პირველი შთაბეჭდილება. გაზაფხულია, ალუჩის, ვაშლის, ტყემლის, ბრის და ატმის ყვავილებით ეზო ახუტულია. მე პეპელას დაგსდევ დასაქურად. რალაცამ იქუხა, და მთელი არემარე შეარყია, მე იქვე მდგომ დედას კალთებში ჩავეხვიე, რომელიც მამშვიდებდა, მარა ამ დროს კიდევ იგრიალა რალაცამ, და ხმამ შორს გაირახრა: «ნუ გეშინია ბებია»—მე მეფურა, სახლიდან შიშვრილ მოხუც ქალმა და გულში ჩამიხუტა.

დედაჩემი დაღონებული, გულის კანკალით დასაველეთს გაუყრებდა, საიდანაც შემხარავი გრგვინვა ხედი-ხედისმოდა. მოხუცი ქალი, ორივე დედა-შვილს გვამშვიდებდა: ხელ ატყრობით ამბობდა: «ღმერთო! შენ გაუმარჯვე რუსის ხემწიფეს, მის ჯარს, ქრისტიანობა დაახსნიე და ჯეირანი დარისპანი შინ მშვედობით მომგვარე.»

მთელი დღის განმავლობაში, ბებია და დედა, ხარბაზ-
ნის გავარდნასთან ერთად, ღმერთს ივედებოდნენ. საქრის-
ტიანო ჯარის გამარჯვებას, თათრის დამარცხებას და ბებია,
სხვებსავით შეშინებული, მეზობლებს ამშვიდებდა და ამხნე-
ვებდა. (ეს იყო თათარ—რუსის ცნობილი, 1870 წლების ომი.)

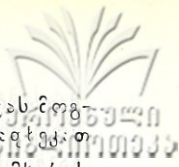
«ნაგომარზე დაბანაკებულმა რუსის ჯარისკაცებმა, სო-
ფელში იწყეს ხეტიალი და რასაც მოახელებდნენ იტაცებდნენ,
სასმელ საქმელს ეძებდნენ. მამა ჩემს, ბრძოლის ველიდან
გამოეგზავნა სამხედრო, ოფიცრების და ჯარისკაცთა ბრძო-
ლ: სურათები. ეს სურათები ბებია ჩემმა ოდის წინ კარებ-
ზე გააკრა, დოქით ღვინო მოიმზადა, ჭადი და ყველი სუფ-
რით აივანზე დადგა, დედა-ჩემი სადღაც დაშალა, მე და ჩე-
მი და, ციციანო გვერდზე მოგვისვა და ისე შეხვდა ჩვენს ეზო-
ში შემოსულ რუსის ჯარისკაცებს, რომლებიც დანახვანზე,
ჩვენ კინალამ სული გაგვძრა. რუსებმა, კედელზე გაკრული
სურათები დაათვალიერეს, რალაც ჩაილაპარაკეს, ბებია მსაქ-
მელი მიაწოდა. გაძღენ, მადლობა ქუდიც მოხდით გვანიშ-
ნეს და წავიდნენ. მეორეთ კიდევ მოვიდნენ, მათ ჭინჭარი მოე-
კრიფათ, ხელები დაეტყვაშათ, ჯავრობდნენ. ზოგს ჭიფე-
რას ძირი მოეთხარათ, მიქონდათ, ალბათ საქმელი აკლდათ.
მეზობლისას კივილი შეიქნა. რუსებს ბუდეებზე კვერცი აეკ-
რიფათ, ღვინო ჩქმით, ჭურვიდან ა'ოელოთ—დაელიათ. ეზო-
დან ქალები ტყეში გაქეუულიყვენ. საკერავი და მაკრატელი
ჯარისკაცებს წაელოთ. დედა-ჩემი გაკვირვებული იყო: «ეს
რა ხალხია? გულზე ჯვარი ჰკიდა, ურჯულო თათარს ეჩხუ-
ბება და ღვინო—ზიარებას ჩქმით სვამსო. სახლში, აგენს
არც დაი ჰყავს, არც რძალი, არც დედა! რომ ასე უზრ-
დელებია? სხვის ოჯახის და მანდილოხნების მორიდება არ
აქვსო». ბოლოს, მოხუცი ქალები და კაცები დარჩენ სახლ-
ში, ახალგაზდა ქალები, ქედში მცხოვრებ მეზობლებთან
გაიხიზნენ»

ომიდან დაბრუნებული, ვლასას მამა ლოგინად ჩავარ-
და, დაავადმყოფდა და ადრე გარდაიცვალა. გამწარებული
დედა შეუდგა შვილების აღზრდას.

ერთს დღეს, ოჯახს სტუმრებია მთავარ-დიაკონი ექვთი-
მე მეგრელიძე და დედისთვის წინადადება მიუცია: «პატა-
რებს შენ მოუარე, ამ უფროს ბიჭს მე წავიყვან, წერა-კით-
ხვას ვასწავლიო.» დედას ძალიან გასჭირვებია შვილის მო-
შორება. მაგრამ შვილი გამეზნებო, და ტირილით და
მოფერებით გაუსტუმრებია სოფ. ზიდისთავში.

ვლასა ასე ასწერს მღვდლის ოჯახის სიღარიბეს:

«დილას ბიცილა ებე გამოაცხობდა ლადარში. კერიას-
თან დიდ კვერს, ცხელი წყლით გარეცხდა, ნაცარსა და ნახ-
შირს გააცლიდა, ფილში დანაყილ მარჩის წააყრიდა და

ბაღნებს გვიტყვდა—დაგვირიგებდა, ხანდისხან ქაქუცას მოგვიწვევებდა, ან ჩანახში დარჩენილ ქაქიას, ჯანსაღსადაც მოგვცემდა. სადილობისას ებე ჩვენ, ბავშვებს. ერთ მხარეს დაგვსვამდა, კერიასთან, სამფეხ სუფრაზე, ქად-ლობიას ხის ჯამით დაგვიდგამდა, ხელს დოქის წყლით წვევებანდით, პერანგის კალთაზე შევიხოცდით, ცხვირს იდაყვით შევიხოცდით, პირჯვარს გამოვისახავდით, მოწიწებით ჯორკოზე დამდგარ სუფრას მიუჯდებოდით.

რადგან ზამთარი იყო. ბაღნები ერთად გწობოდით, ერთად ვიკუნტებოდით გოჭებევით, ცივ საბნის მავგარ ძონწებში, ვკანკალებდით...

აკეთის სკოლაში.

მღვდლის ოჯახიდან დაბრუნებული ვლასა, შედის სკოლაში. «ამდენხანს. უმთავრესათ მღვდელ-დიაკვნებისას და ოჯახებში იყო სწავლა, ახლა უკვე იყო აქა-იქ გურიის სოფლებში, ახლად გახსნილი სკოლები და მათში, აკეთის საზოგადოებისთვის—აკეთში, სადაც ორი სამი ვერსის სიშორიდან ბავშვები დადიოდნენ. მე შემიკერეს ტილოს საწიგნე, მიყიდეს დაფა გრედლი, «დედა-ენა», დილით ადრე ამყენეს. ბებიაჩემი თავი წმინდა გიორგის შეავედრა, თვითონ ოჯახში დარჩა. დედა კი გამომყვა სკოლაში. როცა სკოლის აივანთან ზრდილობიანათ და ღიმილით, ახალგაზდა მასწავლებელი მოგვეგება, დედას მდაბლათ თავი დაუკრა, ხელი ჩამოართვა მის დაკოჟრილ ხელებს მოძღვარსავით ემთქვია, დედამ მხარზე აკოცა, მე მომიალერსა, თავზე ხელი გადამისვა, ნიკაპი ამიწია, თვალეში ჩამხედა—მამას გავს. კაი ბიჭი იქნებო. მე სირცხვილით მოვიკუტე, მარა გულში რაღაც სითბო ვიგრძენი, არსენისადმი ნდობა გულში დამებოდა. მე დამსგვეს პირველ დაწყებითი განყოფილებაში. ბავშვები ცნობისმოყვარეობით მიყურებდნენ. მე შიპარვით, მთელ კლასს ვათვალიერებდი, განსაკუთრებით არსენს, რომელმაც რამდენჯერმე წამაკითხა «ამოსაღები.» დამაწვრია ანბანი, მათქმია მამაო ჩვენო. ადრე, უფროს განყოფილებაში გადამაჯინეს და მთელი ბავშვებისთვის საყურადღებო შევიქენი. სადამოს მუხომლის ბაღნებთან ერთად, როცა ჩვენს სოფელში მივედით, დედა, ბებია, ჩემი დაი ალგეზე შემეგებნენ, საწიგნე დიდის ამბით გადამხსნეს მხარიდან, მკოცნიდნენ. მვალერსებოდნენ—ჩვენი ვაჟკაცი შორიდან მოვიდაო!

მაპაჩემის შემდეგ, ეზოში ისე ვიდექი თითქოს დიდი მუხნის მოხაქვარ ძირზე. ახალი ჩქოლა იზრდებო.

მსხვი მასწავლებელი.

—შემოდგომაზე, არსენ წითლაძე ჩვენი სკოლიდან სხვაგან გადაიყვანეს და ახალი მასწავლებელი დავეინიშნეს. ეს

მაღალი, ქერა, გაჯავრებული სახის რეგენი, უზრდელი და სრულიად მოუშადებელი ნიგოთელი არაშიძე იყო, როცა გაკვეთილი არ გვეცოდინებოდა, კუთხეში სიმინდის კაკალზე დაგვაჩოქებდა. წეზაში—მეცდომისთვის ყურებს აგვიწევდა. რომ სისხლს გამოგვადენდა, განმარტება—ახსნის მაგიერ ცხვირში ისე წაგვკრავდა, რომ ბაღნები ღელეში გავობოდით სისხლის მოსაბანათ. მოწაფეები დაგვაფრთხო, დაგვარეტიანა და გონება დაგვიბნია, გაგვალენხა.

მე სულს ვიბრუნებდი ბებიასთან საკანში. აღდგომის, მარია მოციქულის და ქრისტე მოციქულის შარხვაში, ჩვენ ეკლესიაზე გამუდმებული ლოცვა იყო დილა საღამოს, მთელი სოფელი საზიარებლათ ვმზადებოდა. კეთილი, საყვარელი მოძღვარი, სოფლის უსწავლელი მღვდელი გიორგი ვადაძე-კორია. ლოცვის შემდეგ ქადაგებდა, როგორ ცხოვრობდნენ წმინდანები, ქრისტეს მოციქულები. ყოველგვარ უბედურებას ამ ქვეყნად ეშმაკს აბრალებდა.

მე სულ ღმერთს. და უმთავრესათ შუბით შეიარაღებულ წმინდა გიორგის ვევედრებოდი, იმ ურჯულო მასწავლებლის მომორებას, რომელმაც სწავლაც სამუდამოთ შემადულა და თავიც. მიუტევე ყოველი ცოდვა! არააარს დანაშაული, რომელიც არ მიეტევოსო, მესმოდა საღვთო წერილიდან, მახუტებუე დიაკვნის სიტყვა, მარა ჩვენს მტარვალ «უჩიტელს» კი რომ მოვრეოდი—არაფერს მიუტევებდი... მე მღვდელს წირვა—ლოცვის დროს საკურთხეველში ვეხმარებოდი. სკოლაში, გრძელდებოდა ჩვენი წვალება. ჯალათი მასწავლებელი სახანავით. ჯალათივით თავზე გვადგა.

მასოვს—ჩემს გვერდზე მჯდომ ბავშვს კითხვა შეეშალა, «შენ ასე სწავლოვ გაკვეთილს?» მკაცრად უთხრა და გამოუძახა. მემკრთალი ბავშვი მის წინ გაჩერდა.—მგელაძე! მოდი აქ. მითრა და დიდი. ნიგვზის სახანავი ხეშლი მომცა, ბავშვს გამომაწევი ორივი ხელისგული წინ და მიბრძანა. მაგრად დაარტყიო; მე ღონივრად მოვიქნიე მარა ნელა (დავარტყი, ეს შენინზა «მასწავლებელმა» გამომართვა სახანავი. გამომაწევი ხელის გული და ისე მტკიცა. რომ შევიკივლე. დამაწირეხა კისერში, ტირილი დაიწეე. ტირილისთვის კუთხეში სიმინდის კეკალზე დამაჩოქა და გაჩუმება მიბრძანა. მე მობუზული ვიყავი, სიმინდის კეკლები მუხლის თავში მერქობოდა. თვალებიდან მდულარე ცრემლი ჩამომდიოდა და ღმერთს ვეხვეწებოდი ამ ტანჯვიდან დავეხსენი და სული მიებარებინა. უკანასკნელ გაკვეთილის დროს ჩენს მეზობელ სილიბისტრო ცინცაძეს. კითხვა შეეშალა, «მასწავლებელმა» სახანავი ჰაერში ხმალივით შეატრიალა და ხელის გამოწევა უბრძანა. სილიბისტრო ჩვენში ყველაზე დიდი იყო

წლოვანობით. ის გაწითლდა, აენტო, ალელდა, საწიგნეს ხელი წამოატანა—აე აქანაი საცემად კი არა სასწავლად შოვედიო. თუ არ ვიცი უნდა მასწავლოო, შენ კი მცენო. დაავლო ყაბალანს ხელი და გარედ გავარდა ყვირალით. შეინძრა მთელი საზოგადოება. და როგორც იქნა გვეშველა. არიონი ძე გაავდეს და ახალი მასწავლებელი—ირაკლი შევარდნაძე დაგვინიშნეს. გაკვეთილის შემდეგ ის ჩვენთან ხუზრობდა. ადამიანების ცხოვრებაზე გვესაუბრებოდა, ბუნების მოვლენებს გასაგები ენით გვიხსნიდა, გაკვეთილს იტყუებოდა დადმოგვეცემდა, რომ შინ მისი სწავლა აღარ გვეჭირდებოდა.

—ოჯახურმა გაჭირვებამ, დროებით სწავლა მიმეღო გეზია. მასსოვს, ლუკა წულაძემ ლანჩხუთში წამიყვანა. იქ მევაჭრე ბესარიონ წულაძეს მიმაბარა. ვაჭრობას ისწავლის, ოჯახს გამოადგებაო. თვითონ ქუთაისს წავიდა. ჩემს დასწავლად ვალაგებდი. ჭიდან წყალი მომქონდა. ლობიას გაკეთებაზე და ჭადის გამოცხობაზე. ჩემზე წინ მოსულ შეგიძლევს ვეხმარებოდი. მყიდველს მარილს და ტარანს მივამოხმებოდი: დამეღუქნის უკან. დიცრულ ოთახში გვეძინა. ეზოს სიბინძურეს სულს მიხუთავდა, აქაურობა მეზინებოდა და და მესამე დღეს, ნასადილევს დუქნიდან უკანა კარებში გავიპარე. რა გზითაც ლუკამ შინიდან წამომიყვანა. ბებიას სანაკში მივავლო; გაოცებულ ბებიას გულში ჩავეკარი, ატირებულ ვეუბნებოდი:—იქნაი ნუ დამახჩობთ. სადაც გინდათ იქინეი გამავაზნეთ მეთქი. დედა ძალიან დაალონა ამ ამბავმა.—სიძესთან (ლუკასთან), სირცხვილი ვჭამეთო... ბებია გვამტყუნებდა, —ამიხა არ გავგვზღიდა აი ბალანაი მჭადის ცხობაში ამოვას ჩო. წერაკითხვა, რომ არ დამევიწყებოდა, დედამ ისევე შკოლაში შემებრუნა,—სანამ რამეს მოვატყუებოდიო. მასწავლებელს ჩემი მიბრუნება იამა და გასათავებელ განცხადებაში ჩამსვა... ერთხელ ბახვში, (დიდი სოფელია) წამიყვანა ჩემმა მეგობარმა ლავრენტი დუმბაძემ ქორწილში. აქ პირველად მომიხდა სადღეგრძელოს თქმა.—მზე და მთვარესავით შეგაბეროთ ღმერთმა! უთხარი ნეფე დედოფალს: ვარსკლავებსავით შვილები მოგვათ.—აი ყოჩაღ ბიჭო! რა შეგიბრდი ყოლია ირაკლის, იძახოდენ აქეთ-იქიდან. ერთს დღეს გვეწვია, ჩვენი სიძე ლუკა. მოგვიალერსა, ჩავგვკოცნა და მე ღიმილით მითხრა,—ქუთაისში მიქდა წაერყვანო, წიგნების აწყობა გასწავლო. მარა მეშინია ვქა დანაც არ გამოიქცეო. წიგნების აწყობა, დაიქვედის ამბავი გულში მესიამოვნა და იმ დამეს დამშვიდებით უსმენდი ლუკას ლაპარაკს. რომელიც ჩვენთან დარჩა.

როცა გადაწყდა ჩემი ქუთაისში წაყვანა. დედამ გულამოსკნილი დამლოცა;—შენ იცი ნენა და შენმა ბიჭობამ, თუ

ამდენ ნაკტავს წყალში არ ჩამიყრი, მხარში ამომიდგები. მე რომ მოგვკვდები დამმარხავ, შენც ცრემლებს დამაპკურებ და სასახელო მეყოლები. მამა შენი არ მოგესწრო თვარა გიმნაზიაში გაგზავნიდა, რა უყოთ, ღვთის საქმეა. იმაცადინე! წერა კითხვა არ დაივიწყო, მე რაც შემეძლო ვქენი, აი ერთი კლასი ქე გვაგათავებზე. ლუკაია მანის მაგიერობას გაგიწევს, არ შეარცხვინო, შიმშილით, რომ მოკტე არადერი მოიპარო, არავის რაიმე დუშუშავო, ქვრივი და საწყალი გიყვარდეს. სიმართლე თავისდღეში არ დეიკარგება. კოქლი არ ხარ და ბრუციანი, იბეჯითე და კაცი იქნები. სამშობლო არ დეივიწყო, საცოდავი დედა შენი გახსოვდეს.

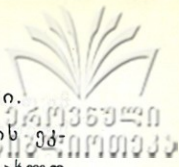
მე უყურებდი მამისა და ბებიას საფლავებზე ანთებულ მოლაპლაპე სანთელს. გავცქეროდი საყვარელ სოფელს და გულამოსკნილი დედა ჩემს, ჩემ საყვარელს. გულმკერდში ვეხუტებოდი, მის ცრემლებით დასოლებულ ლოყებს ვეკრობოდი. ჩემს პაწია ძმებს, ირაკლის და სილიბისტროს ვეაღვრებოდი. ჩემთვის უცნობ მხარეში მივდიოდი. ცხვრებისთვის საბრძოლველად ვემზადებოდი.

ქუთაისში

— სტამბაში ჩემი მიღება შეგირდათ, წინდაწინ გარიგებული იყო. ჩვენ მივედით შუაგულ ქუთაისში, ქალაქის გიმნაზიის პირდაპირ ძმებ ორჯევანიძეების ორსართულიან სახლში, რომლის ქვედა სართულში, პეტრე წულუკიძეს საბეჭდავი სტამბა ჰქონდა. მე ახლად მოყვანილ პატარძალსავით ცნობისმოყვარეობით მათვალისწინებდენ, მკითხავდენ სად მისწავლია, სადლორი ვარ ვინ მყავს სახლში, ჩემზე წინ მოსულმა შეგირდებმა დამატარეს სტამბა, რომელიც ორნაწილად იყოფოდა. უფროსი ასოთამწყობი თბილისიდან იყო ჩამოსული, იოსებ ხელაძე, მეორე მხარეს საბეჭდავი მანქანა იდგა, რომელსაც ხელით გრძელწვერიანი ჭალარა, იოსებ თანცხავა ატრიალებდა.

სტამბა მუშაობდა ქუთაისში ამ დროს, განსაზღვრულათ საათს. დილის შვიდ საათიდან—თორმეტ საათამდე. ორსაათს ისვენებდენ, ორსაათიდან საღამოს შვიდ საათამდე. ამას უკვეკანონი იცავდა. რაც სხვა სამრეწველო დარგში არ ყოფილა. მახსოვს, როგორ დამაყენეს სასწავლად. სად როგორი ანბანია უჯრედებში იმის დაზეპირება. მე ვახსენე წმიდა გიორგი. მთავარ ანგელოზი, შევთხოვე მამის ძირითად ნატს—აკეთის მაცხვარ თეთროსანს, რომ ჩქარა დამესწავლა და დედის იმედი გაშემართლებია.

ჩვენთან მოდიოდენ არტისტები და აფიშას გვაბეჭდებდენ და მე უფასოთ «გალიორკაზე» მიშობდენ; ახალ აღორ-

ძინებულ თეატრთან ერთად, მეც ობოლი ვიზრდებოდი.

ერთ კვირა დღეს ადრე ავდექი, მთავარ ანგელოზის ეკლესიაში, ცისკარზე წავედი, რომელიც სტამბასთან ახლო იყო.

გაბრწყინებული ტაძარი ხალხით სავსე იყო. თეთრ წვერა მოძღვაწი გიგაური, შემოსილი აღსავლის კარებთან იდგა და ხელთაპყრობილი მლოცველებს ღმერთს ავედრებდა. მე ნაჩუქარი ფულიდან, ერთი ღერი სანთელი, ღვთისშობლის ხატს დაუნთე დედის საკეთილდღეოთ. ერთი მთავარ ანგელოზს და მეორე წმინდა გიორგის, რომ ჩემი ძმები გეეზარდა, ერთი წმინდა ნინოს, რომ ბებოე ირინე ეცხონებია და ერთიც მაცხოვარს, რომ მამა ჩემის სული საიქიოს გაგზავნივინებია. სანამ ლოცვა არ გათავდა დაჩოქებული ვლოცულობდი, რომ ცხოვრებაში არ დაგსნეუ ღე უღ იყავი და არ შივრცხვენილიყავი. შემდეგ, მთავარანგელოზის ეკლესიიდან სობროს ეკლესიაში შევბედე შესვლა, სადაც ქუთაისის ბრწყინვალე, მაღალი საზოგადოება დადიოდა და ცნობილი გაბრიელ ეპისკოპოსის წირვა-ქადაგება მოვისმინე.

—როცა სახემწიფო დღესასწაული იქნებოდა, მე მიყვარდა ჯარის ყურება. ქართული ლაშქარი ჩიხაში, ხმალ სატევერებით შეარაღებული, რიგში იდგა... ერთ დღეს დიდი ფაცა-ფუცი შეიქნა სტამბაში. არც ისტები წეწოვიდენ დამწუხრებული სახე ჰქონდათ. შეიქნა მითქმა-მოთქმა: «ყიფიანი მოკლეს, თავი გაუტეხეს, თბილისში დიდი ამბებიაო.»

1888 წ. შემოდგომაზე ქუთაისში დიდი მზადება იყო. შუა ბულვარში ააშენეს. შესანიშნავი «პავლიონი». ქუჩები დაასუფთავეს, მთელი ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობა, «კნენა კნიაჟნები» ფუსფუსობდენ. ბანკი მანუღებს აგირავებდენ და მაღაზიიდან ფორჩა აბრეწუმის საკანტები გამოქონდათ. კაცები, გატყალაპულ ჩოხებს და ოქროს სირმით მოქარჯულ წულამესტებს იკერავდენ. ალექსანდრე მეფის შესახვედრად ემზადებოდენ. ქუთაისის პოლიციამ საშიში კაცები, დროებით გააძევა. ამბობენ, ნიკო ნიკოლაძე გადაასახლესო.

ერთ საღამოს, ჩვენ სასტუმროში დედა ჩემი მოადგა, თავის ნათესავით იულო დუმბაძით. ჩემს სიხარულს და აღფთოვანებას საზღვარი არ ქონდა. დედას რაკი გაეგო ხემწიფე მობრძანდებოა, მამა ჩემის ნამსახური ქალღმერთი ჩოხა. ტაუტში წაეღო. იქ მყოფ სასამართლოს უფროსს, მაჩაბელს შეჩვეწოდა ხემწიფეს სახელზე არძა დაეწერა და დედას თავის ხელით უნდა მიერთმია.

ყველას უნდოდა თვალი მოეკრა მეფე დედოფლისთვის.

მე და დედა ჩემი დილიდანვე ვიდექით, იულოსთან ერთად სობოროსთან.

რაკი ქუჩა გაკრული იყო და თხოვნის მიცემა აღარ მოხერხდა, ჩვენ წავედით გუბერნატორის სამმართველოში, სადაც საერთოთ იღებდნენ თხოვნებს და იქ დავეტოვეთ.

გავიდა დრო. მე კიდევ მომიმატეს სამი მანეთი. ახლა თვეში, ათ მანეთს ვღებულობდი, რომლიდანაც დედას თვიურათ ნახევარს ვუგზავნიდი.

ლუკამ სასტუმროში ერთს დღეს გამაცნო ბარნაბა კობალაძე, რომელმაც მისი დედა ატატობებურიშვილთან მიმიყვანა ნომერში.—აი დედა! ეს დარისპან მგელაძის შვილია, უთხრა და დედა მისმა გადამკოცნა. მომეფერა და ცოცა გამ აკიჯავის შემდეგ ხალაში კამიყვანა. რამდენიმე თავად-ახუნაურობა მუსაიდოზბდა მორიდებით ყველას თავი დაუქარი. თითოულად დამიწყეს გამოკითხვა; რომელ სკოლაში ვსწავლობდი, რომელი ლექსები ვიცო, გახსოვს თუ არა რომელიმე ლექსი. «რავა არა ბატონო, ვუპასუხე. აბა თქვი თუ გახსოვს.» გავსწორდი—«ადამიანი». «ვინც გინდა იყო ჩემი მკითხველი» დავიწყე და გავათავე; «არ დაივიწყო, რომ შენ ხარ მხოლოდ ადამიანი.»

ჩია, ჩოხიანი კაცი სათვალეზიდან ღიმილით მიყურებდა. «ყოჩაღ. ყოჩაღ, აი ამსთან მიგდიჯარ მე! ჩემს ალავერ დს,» თქვა, წამ ადგა, თავზე ხელი გადამისვა. აი ეს არის მამიკა გურიელი «ადამიანის» დამწერი, მითხრა ატატომ და მომეფერა. მე რაღაც სიამოვნების ურუხტელმა ტანზე დამიარა. შინდოდა მივარდნოდი ხელი, შუბლი დამეკოცნა, მარა სირცხვილისგან ადგილას ვიტკეპტედი. საჩინ დუჯარ არ დამიძახა. პოეტის ნახვა ჩემთვის პირველი იყო, რაღაც ნეტარებას კანვიციდოდი, რაღაც გამოუთქმელი სიხარული და სიამაყე იყო ამ დღეს ჩემში.

მე ქუთაისში კავიციანი «მწყემსის» ასოთამწყობი ივანე კილაძე, რომლის მიერ აწყობილ ურნალ «მწყემს» ვკითხულობდი. დავით და კონსტანტინეს ცხოვრებას ვეცნობოდი. მათი საფლავის ნახვა მენატრებოდა და «მოწამეოზობას» მე წავედი. სკვებთან ერთად ამ წმინდანების საფლავზე. დამეუთიე, დილის ცისკარი მოვისმინე და სამჯგო, მას კუბოს ქვეშ მეტანიით გავიარე. ამის შემდეგ იმედიანაძე დავჯი უნდი ქუთაისში. მე მომცეს გაბრიელ ეპისკოპოსის ქადაგება იქ დაბეჭდილი, რომელსაც ხალისიანათ ვკითხულობდი.

ლუკამ თბილისში ადგილი იშოვა და წასვლის წინ დამპირდა იქ მალე გადამიყვანდა. ქუთაისში ამ დროს, შიგდა მწერალთა კავშირი, რე მელიც სცემდა ურნალ «ცდა» ს. ურნალი იბეჭდებოდა და ერთი ასოთამწყობთაგანი მეც შე-

ვიქენი. აქ მოდიოდნენ: გიორგი წერეთელი. მაღალი, სათვალეზიანი, ჩაკეცილი ბუხრის ქუდით, ნელი სიარული-ჯონით. მახსოვს, ალექსანდრე გარსევანიშვილი. მასწავლ ეტლიკვიცარიძე, დათეშიძე, მოსე ქიქოძე და ბაქრაძე. ვაწყობდი «ბახვა ფულავას» გ. წერეთლის მოთხრობას. მე მიხაროდა კორექტურის მიტანა გიორგისთან სახლში, რომელიც იმ დროს «თეთრი ხიდი»-ს გაღმა, რიონის პირას ცხოვრობდა. აქვე ვხვდებოდი მასწავლებელ დებს, ნიკოლაძისას.

— კარგა ავიწყვია. მითხრა გიორგიმ ნელის ხმით. შენ სად ისწავლეო, მესიამოვნა. «გესმით რას აწყობთ?» მეცხა ერჯგო დაყვავებით გიორგიმ. «რავა არა ბატონო» მიუგე. მამია გურიელის შემდეგ მეორე იყო რომ «დიდი კაცი» გამომელაპარაკა...

კარგახანი გავიდა. ასოთაწყობაში გავიწაფე, წამოვიხარდე. ერთ დღეს წეზილი მივიღე ლუქასაკან. სადაც მწერდა, თბილისში შემოდგომიდან ადგილი გექნებო. მოგზადეო. გურიაში წასვლა მინდაო, გამოგივლიო. და თ ილისში წასვლის წინ დედა უნდა ნახოვო. მე სიხარულისგან ვხალისობდი. დედის ნახვას მონაპრული დღეებ ს ვითვლიდი. სანამ ლუქა ჩამოვიდოდა და წამიყვანდა.

თ ბ ი ლ ი ს შ ი .

თბილისში ჩასვლის მეორე დღესვე, ლუქამ წამიყვანა საპიორის ქუჩაზე, ალექსანდროვის ბაღის ახლო, სადაც ექვთიმე ხელაძეს სახლი და მის სარდაფში სტამბა ჰქონდა.

ექვთიმემ მიმიღო და თვეში ოცდახუთი მანეთი დამინიშნა. ჯამაგირის მომატება შენზე და მოკიდებულყო. სტამბაში ჩვენ ათ საათს ვმუშაობდით. ამ დროს ვაწყობდით «დავით აღმაშენებელს» სათეატრო დაწერილს. ალექსანდრე ეპისკოპოსის «მზე-მეტყველებას», ატონ კათალიკოსის კავრებას, არენა ოქლამკიოს, ყარამანიანს, ქართულ თეატრის აფიშებს. მახსოვს; «მტარვალი» «ყვარყვალე» «ათაბეგი» და კოლა გადანელის ჟიდაობის.

ხშირად დავდიოდა თეატრში. მახსოვს, როცა «სამშობლო»-ში, ოცვის დროს, საქართველოს დროშას შემოიტანდნენ სცენაზე, კინტოები და ყარაჩოხელი ხალხი, რომელთაც დადი ზუმტყიანი ვერცხლის ქამრები ჰქონდათ წელზე შემორტყმული ყვირდენ: საქართველოს გაუმარჯოს! მოშორდით აქედან «მართის თვეო» და სანამ პოლიციელი არ გაჩდება ჩვენთან, მეც ვიძახოდი: «საქართველოს გაუმარჯოს.»

აქვე გავიგე დაწვრილებით დიმიტრი ყიფიანის მოკვლის მიზეზი და მისი თბილისში ჩამოსვენება.

დიმიტრი ყიფიანის მოკვლით დამწუხრებული ქართველი ერთი შეძრწუნდა... ტანჯულის ცხედარი თფილისში მალა სვენეს. 1887წ. ოქტომბრის პირველ დღეებში, თფილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ტყეებში, მთავარსარდალმა გენერალმა გ. ბრევიტინმა და მისმა მოადგილეებმა აქავე აღმოაჩინეს ცხედარი. მისი სიმაღლე იყო 1,75 მეტრი, ხევიანი კბილები და მკვრივი კანი. მისი სიძველე დადგინდა მისი კბილების დასრულების ხარისხით. მისი სიძველე დადგინდა მისი კბილების დასრულების ხარისხით. მისი სიძველე დადგინდა მისი კბილების დასრულების ხარისხით.

დიდებულ სანახაობას წარმოადგენდა შავად მოსილი რამოდენიმე ათასი ქალი და კაცი, ქუდ ჩაკეცილნი, ხმალი-კაპარტით შემოსილნი; მთელი ქართველი ინტელიგენცია, თავად-აზნაურობა: ჩვენი ერის ბურჯი ახლად გამოღვიძებული მშრომელი ხალხი, თავიანთ ამქრული დროშებით, სამღვდლოებს და მგალობელთა გუნდს მიჰყვებოდნენ. ამ გლოვაში, ხალხის მწუხარე გამოხედვაში, ერის რისხვა და შეგნება იხატებოდა. დამწუხრებული ერთი, ღირსეულ მამულიშვილს მთაწმინდაზე მიასვენებდა.

პროცესია შავი დროშებით რუსთაველის გამზირიდან აღმართს შეუდგა, რომ კავკასიის მთავარმართებელმა წინ თავისი მოხელე, რამდენიმე ოფიცერ ყაზახ რუსებით შემოაგება: სასახლის წინ ცხედარის გასვენება აკრძალულ იყო!

აქ მოთმინების ფიალა აივსო, დაგუბებულმა ბოლმამ მოხეთქა!

როგორ?! ჩვენს ოჯახში, მათ მიერ ღალატით მოკლულის დასაფლავებასაც გვიშლიან?! მაშ ჩვენ კაცები არ ვყოფილვართ? ამ სირცხვილს არ შეგვჯამთ არაო, გაიძახა ხალქმა; იელვა ჰაერში ხმლებმა. სამგლოვიარო პროცესია, წამით ბრძოლის ველად იქცა: გზა რუსებო! თორემ დაგხოცეთო. და მთელი ზღვა ხალხი განრისხებული მიესია მის წინ გადადგომილ სამხედრო რაზმს.

გაათრებული ეპისკოპოსი. ქრისტეს ჯვრით ემუქრებოდა ოფიცერს: «გზა შე შეჩვენებულო, როგორ ბედავ შემოსილ სამღვდლო კრებულს მიცვალებულის გასვენებას გვიშლიო.» მთავარ დიაკვანი, საცეცხურიდან ნაკვეთი ხეებს ცხვირპირში აყრიდა მთავარმართებელის ადიუტანტს. დამიტრი ყიფიანის შვილები. უირისუფლები, კოტე ყიფიანის მეთაურობით მჯიღებით მიიწევდნენ. მანდილქსნები ფრჩხილებით ჩინ-ორდენებს აყრიებდნენ, აგლეჯდნენ რუს ოფიცრებს. ქუდ ჩაკეცილი თავად-აზნაურნი სიბრტყით სცენდნენ ხმალს თავხედ რუსებს, გაელვარებულნი თვალებით მიიწევდნენ, უყვიროდნენ «გზა თორემ ორათ გაგკვეთ, მამი ჩემის ცხონებამაო». თბილისის ყარაჩოხელები და კინტოები ერთი შემოკვრით ორ პოლიციელს ერთად აწვენდნენ მიწაზე.

მათში ყველაზე წინ მოჩანდა ქუდ ჩაკეცილი ქართული თავადი—ნიკო დიასამიძე, რომელიც ამოდებული ხმლით, ადიუტანტზე მიიწევდა.

ახლვავებულმა ხალხმა, როგორც ნაფოტი ისე გეიჯო წინ თავხედი რუსის მხედრობა. სასახლის წინ ცხედარი დაასვენეს და პანაშვიდი გადაუხადეს. შემდეგ მამა-დავითზე ასვენეს, აქ შესაფერი სიტყვები უთხრეს და უკვდავების ძეგლი აუგეს ღირსეულ მამულიშვილს.

შეშინებულმა მთავარმართებელმა მეორე დღეს დაატყვევა ჭირისუფლები, რაც შემდეგ ოცდახუთი მანეთი—ჯარიმით შეუტყველა.

ეს დიდებული პროცესია რომელიც, მთავრობამ მისი უტაქტობით თავის საწინააღმდეგო დემონსტრაციად გადააქცია. არის პირველი თარიღი, პირველი აშკარათ გამოსვლა რუსეთის წინააღმდეგ ახალ პირობებში და ახლად გამოდვიძებულ ქართველ ერში. ამ დღეს გამოაშკარავდა, რომ ქართველი ერი კვლავ ცოცხლოდა, დიდ მომავლისთვის ემზადება. დიმიტრი ყიფიანის დასაფლავებამ მთელი საქართველო გაბედულად ახალ ასპარეზზე გამოიყვანა. და სასახელოდაც.

— . : . —

კვირა დღეს კალოუზნის, ქვაშვეთის, სამების, ანჩის ხატის ეკლესიებში წირვას ვისმენდი, ქართლ-კახური გალოზობით ვსტკებოდი. მათი მძიმე, დალაგებული გალოზის ნაღვლიანი კილო, მომწონდა, სასოებას მგვრიდა.

იმ ხანებში არსებალთან ხეფში, «კრივი» იმართებდა, სადაც სხვა და სხვა უბნის მოკრივენი ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ. მენახშირე წავკელი, პირველ მოკრივეთ ითვლებოდა და ამბობდენ:—კაცს კი არა კამეჩს წააქცევსო! მე კრივი არ მიყვარდა. თუმცა. ნესტორ ესებუა და კოლა გდანელი აფიშებს რომ მოიტანდენ დასაბეჭდათ და ხელს შემარებდენ, ხშირად მეტყვოდენ:—ჩვენთან წამოდი, ჭიდაობას გასწავლით, ამ სარდაფში რას იხიობ თავს, ღონიერი ბიჭი ხარ, ცირკში იჭიდავეფო. მე ცირკში ერთხელ ვიყავი და მერე აღარც წავსულვარ. აი კაზანი და აი ქალი ასე რომ ფეხებს მალლა აბნევენ არ ცხვენიათ?

მე და პლატონს, (ჩემს მეგობარს), ქუჩაში ერთი სახე გატეტკილი, (მკრთალი) გამხდარი კაცი შეგვხვთა, რომელსაც ჩოხის კალთა მხარზე ჰქონდა გადაგდებული. პლატონს მან გაუღიმა, გამხმარი, დაშხვანთებული ხელი ჩამოართვა — ა! ა! პლატონ! თითქოს ენა ბორძიკიას, ეწღებო, პლატონს მხარზე ხელი დაადვა, გამოკითხა;—როგორ ხარ? სად

მუშაობ? ახლა რა წიგნს აწყობ?—რაღაც დაბნეულად უთხრა და მე შემომხედა, ამათვალისწინებ. —ვინაა ეს ყმაწვილი? გურულია ჩემი მეზობელი ასოთამწყობია. ზრდილობიანათ უპასუხა პლატონმა. «სად უსწავლია ასოთაწყობა?» იკითხა. —ქუთაისში, ახლა ჩემთან მუშაობს ხელაძის სტამბაში.

ჩამომართვა ხელი, მისი სანთელსავით თითები თავზე გადამისვა. —კარგია! კარგი! გურულები სტამ ასეთანებით, ახალგაზდაა. წიგნებს წაიკითხავს, განვითარდება. თქვენ. გურულები მარჯვე ხართ. ჩვენი მთის ხალხი არც სკოლას მისდევს, არც ხელობას ეტანებიან, მთასა და ცხვარს არ სცილდებიან.—და ღიმილით გაგვცილდა. უკვე შემოდგომა იყო და ეს კაცი გაცრეცილ ჩოხაში, უნაბდოთ მიდიოდა.

შევეკითხე პლატონს, თუ ვინ იყო ეს კაცი.

—ეს კაცი ვლასა, მოჩხუბარიძეა—ალექსანდრე ყაზბეგი. მაგის წიგნს ვაწყობდი წინათ, როცა «დროება»-ზე გემუშაობდი სერგეი მესხთან. შენ კვირაობით მაგის ნაწერები წაიკითხე და მაშინ კარგად მიხვები ვინც არის ეს კაცი, სერგეი მესხი და სხვებიც. სავალალო და სამწუხარო ის არის, ასეთი კაცი, ავადმყოფი, ასე დადის ქუჩაშიო... მე გამიკვირდა! დიდი ნასწავლი, მწერალი ღარიბად რად უნდა იყოს? და ამის შეგნებას კაი ხანი მოუწიდა.

მახსოვს. ერთ კვირა დღეს, მე და ჩემი ორი მეგობარი აველით მამადავითის მთაზე, დიმიტრი ყიფიანის საფლავის სანახავათ, აქვე იყო ცივი წყარო, გულის გამაგრილ ენელი. გრიბოდოვის საფლავს დავხედეთ, რომელზედაც მშვენიერი ქანდაკება იდგა. მამადავითს შევევედრე დედის კარგად ყოფნა ვთხოვე.

«ივერია»-ში. შემოდგომა და ზამთარი ისე გავატარე რომ არაფერი წამიკითხავს, გარდა იმისა, რასაც აწყობის დროს ვკითხულობდი. გაზაფხულზე პლატონი, ილია ჭავჭავაძემ დაიბარა, რომელიც გაზეთ «ივერია»ს გამოცემას აპირებდა. ყოველდღიური გაზეთი საქართველომ არ იცოდა ეს პირველი იყო, ბევრ ხარჯს თხოულობდა. შვიდი რვა კაცი აწყობას სჭირდებოდა. ჩვენ დავანებეთ თავი ხელაძესთან მუშაობას და გადავედით ჩუღურეთში ნიკოლოზის ქუჩაზე, ილიას დის სახლში, სადაც ილია თავის მეუღლე ოლა გურამიშვილის ასულით ცხოვრობდა.

ილიას მოსამსახურემ. მაქსიმელ შარაძემ შეადგინა კრებული და გახსნა სტამბა. ეზოში, მაღლა სართულში, ერთ ზალაში დადგეს დიდი მაგიდა. რომლის გარშემო ისხდნენ «ივე-

რია» ს თანამშრომლები: გიგო ყიფშიძე, სიკო გრძელაძე, ახნაზაროვი «ჩიორა», ლავერენტი წულაძე. ანდრია დუღაძე, მოდიოდენ სტეფანე ჭრელაშვილი—ნაროდნიკი. ხიზანაშვილი ნიკო «ურბნელი», გიგო ყიფშიძის ძმა ალექსანდრე «ფოლნელი» ისტორიკოსი, პ. კარბელაშვილი მღვდელი, რომელმაც მგალობელთა გუნდი შეადგინა. მოსე ჯანაშვილი, ისტორიკოსი. ახალ ამბებს აგროვებდა ქალაქის თვითმართველობაში, სასამართლოში, პოლიციაში მიხა ცხაკაია (ცოტა ხანს დარჩა), კორექტურას ასწორებდა პოეტი განდგილი. თუ რომ საჭირო იყო მოლაპარაკება დასაბეჭდ წერილის გამა, ამის შესახებ ილიასთან შედიოდენ. თვით ილია იშვიათად, რომ აქ შემოსულიყო. ქვევით სართულში ეზოსკენ, ნახევრად მიწაში იდკა საბეჭდავი მანქანა, რომელსაც, ხელით ატრიალებდენ.

გახეთს გარდა, ჩვენ ღამე ვმუშაობდით და ვაწყობდით: «დედა ენას», «კონას», კალენდარს. ჯანაშვილის ისტორიას და რასაც ავიღებდით, ცოტას ჩვენც გაგვინაწილებდენ. დანარჩენს პლატონი და ქვლივიძე გაიყოფდენ, ჩვენ გვარიანად გაგველეფდენ.

დილის შვიდი საათიდან ღამის თორმეტ საათამდე გვაშუშავებდენ. ხან ისე გვიანი იყო, რომ იქვე დავიძინებდით, კასსების ქვეშ.

სტამბის უკანა მხარეს, ნიკოლოზის ქუჩით, ოთახი იყო, ერთი პატარა, ნახევრად სარდაფი, სასიარულო ქვაფენილზე ფანჯარა გადიოდა და როცა ნიაღვარი მოვარდობდა წყლით ივსებოდა. ამ ოთახში ცხოვრობდა კომპოზიტორი ფილიმონ ქორიძე, იტალიაში სწავლა მიღებული. ჩვენნი სატელემონეჟილი, დღეს მივიწყებული. მე ხშირად. მას და მის მოწაფე ახალგაზრდა «რიგოლეტო»ს შვიდ კაპეიკის კერძს და შაურის პურს მიუტანდი. ხშირად ესეც არ იყო.

1890—1891 წლები. ამ დროს ბატონ-ყმობიდან გლეხები განთავისუფლებულია, თითქმის ყველა დახსნილია და მიწას ბატონიდან, მხრლოდ საყანეთ ლეტულობენ ურთიერთობა შეცვლილია. გლეხს აგერ ეგერ ბატონის ქონებაც შეუძენია. ამის ნიშნები «ბახვა ფულავა»ში მწერალმა გ. წერეთელმა მოგვცა. სოფლიდან ახალგაზრდობამ ქალაქებს მიასურა. რაღაც მოძრაობაა, მარა ამ მოძრაობის შეთაური ჯერ არ ჩანა... სულს საზრდო არ აქვს, თავშესაკრები, სალოცავი ტაძარი არ გააჩნია. აზრი ქაოსში, უპარრონოთ დაეხეტება.

წაჩინებული წოდება რუსის სამსახურშია, ნაწილი მამულებს ყიდის, ბანკებში აგირავენს და ქეიფობს. უმცირე-

სობა საზოგადო საქმეებს მისდევს; თეატრს, წერა კითხვის საზოგადოებას, მწერლობას ხელს კიდებს. მარა სუსტია, უსახსროა, ფართე მასსებთან მისავალი გზა ვერ უბოვია; მისინდობით ვერ აღჭურვილა. არ ჩანს პიროვნება, ჯგუფი, წრე, რომელმაც ინტელიგენცია და მასსები ერთმანეთს დაუახლოვონ, ენა გასაგები გახადოს, მიზნები გარკვეულად დასახოს, სავალი გზები გამონახოს.

ქვეყნის ქონება უაზროდ იფლანგება, თითო ოროლა მოამაგე შიშვლით კვდება, უპატრონოდ ქუჩაში დაეხეტება. ამის მაგალითია პირველი ქართული ჟურნალის რედაქტორის ივანე კურესელიძის გაპირვება. მამია გურიელის უმწეო მდგომარეობა, ფილიპე ქორიძის შიმშილობა, ალ. ყაზბეგის ქუჩაში ხეტიალი, ეგნატე ნინოშვილის სანთელივით, ხალხის წინ ჩამოდნობა.

სამღვდელოების მცირე ნაწილი ქრისტიანობის ქადაგებით ცდილობენ გალატაკებულ ხალხის დახსნას. ამის მაგალითი იყო დასავლეთ საქართველოში, იმერეთის ეპისკოპოზის გაბრიელის შესანიშნავი ქადაგება და აღმოსავლეთ ეპისკოპოზის ალექსანდრეს მოღვაწეობა.

ილია ჭავჭავაძესთან იმართებოდა, ყოველ ხუთშაბათს, ქართველი მწერლების, უმთავრესად «ივერია» ს თანამშრომლების სადილი. ილიას სიამოვნება, როგორც ამბობდენ, ლავრენტი წულაძის მოსწრებული სატყუარ-პასუხი და ვაჟა ფშაველას მოსვლა იყო.

ყოველ ოცში იმართებოდა ბრწყინვალე წოდების, მაღალ მოხელეების წვეულება. დროგამოშვებით იმართებოდა შინაური ვახშამი და დილამდე ბანქოს თამაში. ერთ ასეთ საღამოს ილიამ ვილაც ბაქოელ აღილრევეს მოუგო ბანქოში რამდენიმე ათასი მანეთი რომლითაც ორი ცხენი და «ეკიპაჟი» გააწყო საგურამოში წასასვლელად. ეზოს თავლაში დააბა და აივნიდან სტუმრებს აჩვენებდა, ს.ე.ნ.ე.ნ.ე.უ.გე და ახლა მით მევესიერობო.

«ივერიაში» თანამშრომლობდა სემინარ იელი, დანერცი მგელაძე, რომელმაც ქიზიყელი ქალი შეიერთო. ქალს მამა მოუკვდა და დასაფლავებაზე ლავრენტიმ წამიყვანა, მაჩხანში. მაშინ მგზავრობა ეტლით იყო და როცა ციგვომბორის მთით შიდა კახეთს თავს გადავადექით, მის მაღალ მთებს გადავხედე, ალაზნის მდინარეს თვალი გავაყოლე გავოცდი სიღიადემ შემიპყრო... — აი ესაა კახეთი! ესაა ილია ჭავჭავაძის აკვანი, და ცის კამარაში აზიდულ მთებს გავცქეროდი, რომლებიც შორის სივრცეში იკარგებოდენ. ჩვენ წინ, დერდობზე წმინდა ნინოს მონასტერი გვირგვინათ იყო და დგნული და აქაურობას ამკობდა. მე ერთ კვირას დავრჩი მაჩხანს-

ში. ვინახულე «ძმური სიტყვის» ავტორი მაჩხანელი, ძველი ნაროდნიკი, კუთხიდან «ივერიას» კორესპოდენტი «ნაღველი» და იქაური მასწავლებლობა.

მე მინდოდა ილიას ახლო ნახვა, მარა ეს ძნელი იყო. ერთხელ სიცხეში, ეზოს მილის წყალს თავი შეუშვირე და ვიგრძობდი. ვილაცამ მალლიდან დამიძახა:—რა ამბავია ახლა! ამოდენა წყალს რომ ღვრი? მე მალლა ავიხედე და ილია დავინახე. შემრცხვა და სტამბაში შევარდი. სინახულად დამრჩა, რომ ვაწყენინე.

მე დავიწყე ლექსების ჯღაბნა. ვაქებდი ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს, ნიკო ნიკოლაძეს; ეს სამივე მეფის მაგიერი პირებია, საპრეზიდენტო კაცებია,—ამბობდენ. ერთხელ, 1892 ში, რუსთაველის წაკითხვის შემდეგ დავწერე:

თამარის დროს საქართველო
 ჰყვავოდა და ყველგან ჰქუხდა,
 და ესლა კი სავალალოდ,
 გავერანდა, განადგურდა.

ხმა მალლა ორსამ ჯერ წავიკითხე. ჩემთან იჯდა არსენა ორმოცაძე და მიყურებდა. «მეიცა ვლასა! მეიცა, მომე ფანქარი» და მიაწერა:

«კიდევ ველით აყვავებას,
 თუ რომ ქამი გადაბრუნდა.

წავიკითხეთ. გადავწერეთ ცოტა ყოყმანის შემდეგ ავითანეთ რედაქციაში დასაბეჭდათ. იქ დაგხდა მიხა ცხაკაია და ნიკო კუხლელაშვილი.—ნიჭი გქონებიათ, მარა ლექსების წერას თავი დაანებეთ! წიგნები იკითხეთო, გვითხრეს. გულ ნატყენი გამოგვისტუმრეს. ამის შემდეგ ჩემი საკითხავი წიგნი იყო ყაზბეგი და ნინოშვილი.

«ივერია» პირველად ექვსასი ცალი იბეჭდებოდა. ეს იყო საქართველოს ერთად ერთი ყოველდღიური გაზეთი. ქართული გაზეთის და წიგნების განყოფილების ცენტრი იყო რაფიელ ერისთავი და რაკი ილიას პირადი მეგობარი იყო, ხშირად, როცა გაზეთის აწყობა დაგვიჩადებდა, რმ სულაძის აღარ გაუგზავნიდით ხელის მოსაწერად ცენტორს, ილია მოაწერდა ხელს და მისი პასუხისმგებლობით გამოდიოდა. ხშირად გაზეთს მე წაგულელებდი ხელმოსაწერად და რაფიელის მშვენიერი თეთრ წვერ-ულვაშის სანახაობით ესტკებებოდი.

ერთხელ ჩვენს სტამბაში მალალი, მშვენიერი სახის კაცი შემოვიდა, რომლის საუცხოვო თმაწვერში თეთრი გამოჩნდა. მან რაღაც წერილი მოიტანა დასაბეჭდად, ცენტორის გახკარგულებით, უნდა დაიბეჭდოსო. ეს კაცი ვანო მაჩაბელი იყო. შარაძემ ილიას მოელაპარაკა. ცენტორის გაჩკარგულება აჩვენა.—«კნიახმა» ბრძანა, ესლავე აუწყეთო. მაჩაბელის წერილები ფელეტონებათ დაიბეჭდა «ივერიაში» და

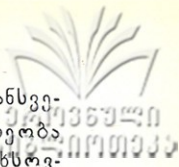
იმხელაფელეტონები გამოვიდა, რომ ილია ერთ საპაექროწე-
რილში სწერდა: «ვანო მაჩაბელმა გახეთიკინალამ და მიხროს»
1892 წ. განჯიდან გადმოსვენეს ნ. ბარათაშვილი, თბილ-
ლისის სადგურზე მთელმა ქართველობამ მოიყარა თავი. რო-
ცა მომსვენებელ კომისიამ ნაშთი თბილისის სადგურის წინ,
მშობელ მიწაზე დაასვენა, მთელი საზოგადოება დაჩოქებუ-
ლი შეხვდა. პოეტის ცხედარს ეამბორა, ყვავილენი და-
კეს, ტკბილათ უგალობეს. შემოსილი სამღვდლოება წინ წა-
რუქლვა. საყვარელ მგოსნის კუბო სტუდენტებმა, ქალიშვი-
ლებმა და გიმნაზიის უფროს კლასის შეგირდებმა ხელით წა-
ასვენეს. დიდუბის საყდრის ეზო ხალხით იყო სავსე. საქარ-
თველს ყველა კუთხიდან წარმომადგენლები, გვირგვინებით
იყვებ ჩამოსულნი. იყო მთელი ქართველი მწერლობა ილიას,
აკაკის, ნ. ნიკოლაძის მეთაურობით. — ილია! სიტყვას იტყვი?
მოვკარი ნიკოლაძის შეკითხვას ყური. — არ ვიცი. არ მოვშა-
დებულვარ, არ დამიწერია მიუგო ილიამ.

ყველაზე ძლიერი შთაბეჭდილება ჩემზე დასტოვა კახელ-
მა ბიძინა ჩოლოყაშვილმა, რომელიც ჩოხაში გამოწყობილი,
სამხედრო ჩინ-ჯგვრებით დაჯილდოვებული, ქუხდა და სუქქ-
და: «შეინძრენ მთები, სამშობლო მიწამ მისი შვილი მიიბა-
რაო.»

ამ დღეს, მიძინებულ ხალხს გამოცოცხლება დაეტყო.
მარა მის დიად მნიშვნელობას სავსებით ვერ მიმხვდარიყვენ.
ამ გადმოსვენებაზე სწერდენ, იბეჭდებოდა სიტყვები. ძეგ-
ლის ასაგებათ გროვდებოდა შემოწირუ ღებები და ასე, დი-
მიტრი ყიფიანის მოკვლის ამბავმა, რომელმაც წყვდიადით
მოცულ საქართველოში გაიელვა, ესლა ბარათაშვილის სამ-
შობლოში მოსვენება მიემატა. დაჩოქებულნი გონება ამუ-
შავდა. ხალხი ამოძრავდა.

შემოვიდა ერთ დღეს ჩვენთან სტამბაში, ერთი ჩაგლეჯი-
ლი, წვერულვას გაბურძნული, წიგნებით და გახეთებით
ჯიბეში, ხელში დახეული ქოლგით. პლატონი მდაბლათ მიე-
სალმა. რაღაც წიკნის დაბეჭდაზე ელაპარაკა. წასვლისას დაი-
ბარა: «ცისკარი»-ს რედაქტორი ივანე კერესელიძე გარდაი-
ცვალა, კვირას ყველამ დასაფლავებაზე წამოდიოთ.» ვინაა
პლატონ ეს ჩაჩინთული კაცი? ვკითხე. — ხაქარია ჭიჭინაძეო.

კვირას, გასვენებაზე ყველა წავედით. ციცი, თოვლიანი
დღე იყო. აუარებელი ხალხით, მიხეილის ქუჩით დიდუბი-
სკენ, პირველი ქართული ყურნალის «ცისკარ»-ს რედაქ-
ტორს ივანე კერესელიძეს მივასვენებდით. ქართველ მწერ-
ლებთან ერთად, ჩვენ მათთან ახლომდგომი ასლთამწყობებიც
ვიყავით. წინ სამღვდლოება, ალექსანდრე ეპისკოპოსის შე-
თაურობით მიბრძანდებოდა. კუბო ჩვენი ხელით მიგვქონდა.

დიღუბის ტაძარში, ეპისკოპოსმა ალექსანდრემ განსვენებულის და ქართული მწერლობის უნუგეშო მდგომარეობა დაახასიათა, მისი სიტყვიდან შემდეგი ადგილი დამამახსოვდა: —თბილისის თავადაზნაურობის წინამძღოლ! ნიმიართა მან, პირველ რიგში მდგომ მეფის კამერგერს. მელიქიშვილს, გთხოვთ გადასცეთ კონსტანტინე იოანეს ძე მუხრან ბაქსს, რომ ქართულ საქველმოქმედო დაწესებულებებს დაეხმაროს. საუკეთესო მამულიშვილები ასე გაჭირვებული გვეხმარება მწერლობა იღუპება. რათ უნდა მას ზმდენი ქონება? შვილი, არ ყავს, სიცოცხლეშივე გადასცეს რამე ქართველობას, მერე გვიანი იქნება. «რასაცა გასცემ შენია, რაც არა დაკარგულია.» გვასწავლის რუსთაველი. თქვენ გადაეცემა პირადად ეს თქვენი მოვალეობა, მე რომ ეგნატე ჩემს სათქმელს მოვასხენებო. ილაპარაკა ანტონ ფურცელაძემ, მგონი პეტრე უმიკაშვილმა. ილია არ ყოფილა. ეს იყო ჩემი პირველი დასწრება, პირველ ქართველ რედაქტორის გასვენებაზე. რედაქტორის, რომელმაც «ცისქარი» თ პირველათ გაანათა ბნელეთში მყოფი საქართველო და დიდ გაჭირვებაში განუტევა სული.

«ივერია»ს რედაქციას ახლა განაგებდა დავით მიქელაძე «მეველე.» რომელმაც დიდი გემოვნებით ნაწყო რედაქცია.

ერთ დღეს ჩვენს სტამბაში ვილაც გამხმარი, ცხვირ გაწეული, მარა სანდომიანი სახის გამონეტყველებს, პატარა ტანის კაცი მემ ზვიდა ქუჩის კარებიდან და მაქსიმე შარაძეს რალაც ხელნაწერზე ელაპარაკებოდა. შარაძემ მითხრა: «აუციხნი მალლა რედაქციაში ბატონ ეგნატე ნინოშვილს და მეველეს მოელაპარაკებოა.» მე ყურები ვცქვიტე, რალაც სიამის ურუანტელმა ტანში გამიარა, მაგრამ ეგნატეს ისე გლახად ეცვა ამ ცივ ზამთარში, რომ მე შემრცხვა. ჩვენ უკვე ვაწყობდით მის «ქრისტიანე»ს, მასზე შეყვარებული ვიყავით, მარა ასეთი გახუნებული ტანისამოსით, გამხმარი სახით. გამხმარი ჩხირივით თითებით ის ვერ წარმონედგინა. დ. მიქელაძემ მითხრა, ეგნატე ყიფშიძესთან მიმცყანა, სვიცოჯარ მოისურვა მასთან საუბარი.

რატომ ეზარება დათიკო მიქელაძეს ეგნატესთან ლაპარაკი, ესეც ხომ მწერალია? რატომ აცვია ასე გლახად ეგნატეს, როცა ამისთანა კაი რამეს სწერს, როგორც «ქრისტიანე»? ილიაც ხო მწერალია და რა კარგაჯი ცხოვრობს. ალექსანდრე ყაზბეგი რატომ იყო ასე ეგნატესავით თბილად ჩაუცმელი? დიდი კაცი ქორიძე რატომ შიმშილობს? ივანე კერესელიძე რატომ გაჭირვებაში მოკვდა? ამ ფიქრებით შეპყრობილმა დავიწყე გამოკითხვა. გავიგე: ნინოშვილი «ივერიაში»

კაი ხანია სწერდა წერილებს თუ მოთხრობებს, მარა ამის ფულს დროზე ვერ ღებულობდა, ხან სულ არ აძლევდნენ. ამ ნიადაგზე, მიხა ცხაკაია წაეჩხუბა რედაქციას, გრ. ყიფშიძე გალანძლა, ფული თუ არ გაქვთ. ჩემი ჯამაგირიდან მიეცით ეგნატეს, მე აქ აღარ ვიმსახურებო და წავიდა. აქვე გავიგე. რამ ნ. ქაჩიანიას, რომელიც საზღვარგარეთიდან ფსევდონიმით «ივერიაში» სწერდა, არც იმას ეგზავნებოდა წესიერად ფული და არც ვ. ჩერქეზიშვილს, რომელიც რუსულად სწერდა წერილებს და აქ თარგმნიდენ. ასეთ პირობებში გავიცანი ეგნატე ნინოშვილი, რამაც დიდად შემაწუხა.

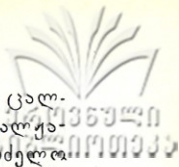
მე რაკი გიორგი წერეთელს ქუთაისიდან ვიცნობდი, მასთან «კვალზე» მუშაობას ვოცნებობდი. ახლა ილიასთან საპოლემიკო წერილებს ივანე მაჩაბელი «კვალში» ბეჭდავდა, იაკობ გოგებაშვილიც იქ სწერდა.

«ივერიის» რედაქციაში ახალი თანამშრომლები გაჩნდნენ: კიტა აბაშიძე, გიორგი ლასხიშვილი, ია ეკალაძე, ევდოშვილი. ხშირად მოდიოდა პოეტი გრიგოლ აბაშიძე. აკაკი წერეთელი მოდიოდა იშვიათად, მაგრამ ილიასთან არ შედიოდა. არც მე მქონებია ბედნიერბა აკაკის ახლო ხილვის, მხოლოდ, არ მახსოვს როდის იყო ეს აკაკი, როგორც შემოსილი მოძღვარი თბილისის ქართულ თეატრის სცენაზე იდგა—თავისი წარშტაცი ხმით «ცა ფირუზ ხმელეთ ზურმუხტო» ს ამბობდა. მთელი თეატრი სულგანაბული, სიამისაგან თვალებში ცრემლვაბრწყინებული უსმენდა. აქლაც თვალწინ მიდგას მშვენიერი აკაკის სახე, შავ-წვერ უღვაწე ბიძანი, აქა იქ თეთრშერეული და მომჯადოებელი, ნარჩარი ხმით მეტყვევლი.

**

კარგად მახსოვს აღდგომის შეხვედრა. სააღდგომოთ ილიას ეზოში კახეთიდან, ურმით ყვარელის ღვინო «საფერავი» ჩამოიტანეს. საკურამოდან მოურავს ურმით მოუვიდა ქათმები, ინდოურები, ცხვრები და ბატკნები.

მალლა, რედაქციის გასწვრივ, ილიას საცხოვრებელ ბინაზე დიდი მზადება და სუფრის გაშლა იყო. შუალამე გადასული იქნებოდა. საბეჭდავ მანქანაზე უკანასკნელი გვერდები გაუშვით და ცოტა ხნის შემდეგ სუფთად დაბეჭდილი სააღდგომო ნომერი «ჩიორამ» ილიასთან შეიტანა და ტაშის ცემა გაისმა. ილიას მიულოცეს, თანამშრომლების სადღეგრძელო დალიეს, «ქრისტე აღსდგა» ს მშვენიერი კახური მრავალქამიერი მიაყოლეს.

ჩვენ ასოთამწყობები და მბეჭდავები, რედაქციაში ცალკე ჩვენთვის გაშლილ სუფრას უსხედით. როცა მრავალკემიერი შეწყდა, «იქ» ჩვენი, ასოთამწყობების სადღეგრძელო დალიეს, — მარჯვენა გვიდღეგრძელეს. შუა კარებიდან გამოვიდა, ჩვენთან მოვიდა პოეტი გრიგოლ აბაშიძე, «ქიახი» თქვენ სადღეგრძელოს სვამსო, — ღვინით სავსე ჭიქა ხელში ეჭირა. ჩვენ ფეხზე ადგომით, დღეგრძელობა უსურვეთ, მადლობა გრიგოლს გადავეცით და სანამ ის კარებს გაიხურავდა, მე სულმა წამძლია, კარებთან მივირბინე და ჩემ საყვარელ ილიას გავხედე, რომელიც გძელ სუფრის თავში, ვითარცა მფე, მშვენებით იჯდა. აქ იყო მეორე ჩემი საყვარელი პოეტი ვაჟა ფშაველა ხმალი კაპარჭინებით... შემდეგ ჩვენ მადლობა შემოგვითვალეს და კარგი მუშაობისთვის ასი მანათი საჩუქარი, საერთო გასაყოფად გამოგვიგზავნეს.

იმ დღეებში გარდაიცვალა, საავადმყოფოში, ალექსანდრე ყაზბეგი. მთელი ქართველი მწერლობა და საზოგადოება ქვაშვეთის ტაძარში დამწუხრებული შეიკრიბა, სადაც სხვათაშორის აკაკი წერეთელმა საზოგადოებებს მოუწოდა ქართველ მწერლებს გაფრთხილებოდნენ. მთის საყვარელი შვილი მთის არწივებმა წაასვენეს, თავის მიწას მიაბარეს, სადაც კონსტანტინე ბატონიშვილმა ძეგლი აუგო.

ჩემი «ბუნტი.»

მახსოვს, ახალი წლის მესამე დღეს, გაზეთის მასალა გვიან მოგვაწოდეს. დ. მიქელაძე ჭადრაკის თამაშში იყო გართული, მეთაური გვიან დასწერა, საღამო შუალამეთ გადაგვექცა. მეთაური ისე გადაასწორა, რომ მის გასწერებას, ახლის აწყობა ჯობდა. ძილმორეული შეგირდები დაღონებული შეგვეცქეროდნენ. მე ქელივიციეს უთხარი — ამ მეთაურის გასწორება ამაღამ შეუძლებელია, გაზეთი უმეთაუროთიყოს, შევკრათ გაზეთის გვერდები მეთქი. მან ეს ვერ გაბედა. დ. მიქელაძეს, კაბინეტში მოახსენეს. მან ბრძანა — მეთაური დაიბეჭდოს, კარები მაგრად მიგვიხურა; შეკითხვით გვაწუხებთო. რაკი უფროსი ასოთამწყობი ყოყმანობდა, აწყობილი მეთაური კასების ქვეშ შევაწყვე. მე თვითონ დავიწყე გვერდების შეკვრა: «პასუხსაც მე ვაგებ, თქვენ ყმაწვილებო! წადით დაიძინეთ!» ვუთხარი.

«დღიან ღამიანა გვამუშავებენ, საღამოს სწერენ, მის გასწორებას დიღამდე უნდებთ, ჩვენც ადამიანის შვილები ვართ» ვჯავრობდი მე და გამალებული ვმუშაობდი. შეშინებული უფროსი ასოთამწყობი ახლა მე მესმარებოდა. კაი საქმეს არ შობიო, მეუბნებოდა. მასალა, რომ არ მყყო, პირვე-

ლი გვერდის ნახევარი განცხადებებით გავავსე— და მანქანაზე გაუშვიტ.

მეორე დღეს დილით, 'ოჯორც კი ილიას გაზეთი' ეწინააღმდეგება, მაშინვე დ. მიქელაძე დაეპირება, «რა ამბავია თავადო! რომ კვირის ნომერი უმეთაუროდ გაგიშვია?» დახედა მიქელაძემ: — ა! ეს ყველაფერი მგელაძის ბრალია. მეუბნებოდა, გვიანია ახლა, ამის გასწორება არ შეიძლება. დაიბარეს სტამბის გამგე შარაძე. რადგან შენ თვალყურს ვერ ადევნებ გაზეთის ბეჭდვას, დაჯარიმებული ხარ ოცდახუთ მანეთითო, გამოუცხადეს. — მიქელაძეს მოახსენა: «ან შენ იყავი რედაქტორი ან ის ვილაც მგელაძეა.»

მე დილით, მისვლისთანავე შარაძემ მითხრა: «ვლასა, რა გვიქენი? კვირის ნომერი უმეთაუროდ გაუშვი, მეც დამლუპე, თავიც დაილუპე, მე ოცდახუთი მანეთით დამაჯარიმა «კნიაზმა» შენ დაგიტხოვესო.»

მე ანგარიში მოვთხოვე, დავიხურე ქუდი და პირველად უმუშავრად ქუჩაში ვიგრძენი თავი. რესტორანში ვისადილე, ორი ბოთლი კახური გადავკარი.

«ივერიის» ეზოში საღამოს შევიპარე, გრ. ყიფშიძის ნათესავ ქართლელ ლექსოს მისი ვერცხლით მოჭედილი სატევაარი გამოვართვი, ქორწილში მივდივარ მეთქი. ქამარზე, პალტოში შევირტყი, რედაქციის კიბეს აყვევი და ფრთხილად რედაქტორის კარზე დავაკაკუნე.

პატარა ვერიკომ კარი გამიღო, თვითონ ლოგინში იწვა, უქიფოდ იყო, თავი აბრეშუმის ბალდადით შეკრული ჰქონდა. ბუხარი მხიარულად გუზგუზებდა. წამეიწია ბალიშზე მიქელაძე, ერთი მრისხანე თავადური თვალბით შემომხედა, ჩემს წინდაწინ განგებ გახსნილ პალტოს დააშტერდა, სადაც ღიათ სატევაარი მოჩანდა, მარჯვენა ხელი ჯიბეში მეღო.

დათამ აღელვება შემატყო, სახე გამოიცვალა, ტკბილად შითხრა, დაბრძანდით ვლასა! რატომ არ მუშაობ, რატომ ხარ ასე გამოწყობილი, ქორწილში ხომ არ იყავი სადმე? — თქვენ აკი დამითხოვეთ მიუგე მოკლედ.

— ვინ? მე შენ დაგიტხოვე? გაუგებრობაა, შეცდომაა მაგი, აგი ბალანა არ მომიკედეს, შენ არავის დაუთხოვი ხარ, მხოლოდ «კნიაზი» გაჯავრდა, კვირის გაზეთი უმეთაუროდ დაბეჭდეთო, შარაძე დააჯარიმა, მარა შენი დათხოვნა არავის უთქვამს. მაი რაცხა ახანაზაროვის ბრალია, არა შენმა გზრდამ, შენ ახლავე ჩადი სტამბაში იმუშავე, მე ხვალ ყველაფერს გავიგებ, შენ შვილში არ გამოემერჩევი, მაი რავა იფიქრე?

— მე აქ აღარ ვიმუშავებ, თქვენ დღიანლამიანა გვამუშავებთ, უწინ გლეხებს ტყავს აძრობდით, ახლა ჩვენ გვაწვა-

ლებთ. არ მინდა თქვენთან მუშაობა თქვენც შეგარცხვინათ ღმერთმა და თქვენი ალაგიც, — ვთქვი არეულად, მაგრამ კარგი ბი ჯამოვიხურე და კიბეზე ჩავიბრინე. მეორე დღეს გრ. ყიფშიძემ დამიბარა მის სახლში, დამარიგა:

— შენისთანა ხელობა ვიცოდე რა მიქირს? სადაც გინდა იქ წავალ. ოქროს ხელი გაქვს, ჩხუბი და შფოთი რა შენი საქმეა? ახალგაზრდა ხარ.

მისმა მეუღლემ, ბაბო კორინთელის ასულმა შვილსავით მომეფერა. ლექსოს მისი სატევეარი დაუბრუნე, ჩემი რევოლვერი ვაჩუქე და ახალი ადგილის ძებნას შეუდექი.

იმ დღეებში გარდაიცვალა, «პურ ღვინო»ს პატრონის, მიმინიოშვილის მეუღლე, რომელიც მოსამსახურეებს კარგად ეპყრობოდა და წვრილი შვილები დასტოვა. პატარა ყმაწვილები დედის კუბოს ისე გულამოსკნილი დასტიროდენ, რომ კუბოსთან ჩემს უნებლიეთ მივედი, კეთილი ადამიანი შევაქე. ქვაშვეთის ტაძარი ხალხით იყო სავსე. ჩემი სიტყვა მოეწონათ, გაუკვირდათ, ამყმაწვილმა როგორ გაბედაო. «პურ-ღვინოში» მიმიპატიყეს. მოძღვარმა და ერის კაცებმა მორიდებულად ჩემი სადღეგრძელო დალიეს, წარმატება მისურვეს.

ე უ რ ნ ა ლ « კ ვ ა ლ ზ ე » ჩ ე მ ი მ უ შ ა ო ბ ა .

1894 წლის იანვრის ბოლოს მე მატინიანცის სტამბაში დაედექი «კვალზე» სამუშაოთ გიორგი მახარაძესთან, რომელსაც «კვალი» აღებული ჰქონდა და სხვა ქართულ წიგნებსაც აწყობდა. მე მას შეუამხანაგდი «კვალ-ჯეჯილის» აწყობაში. ფულს სტამბის პატრონი მატინიანცი გვაძლევდა, რომელსაც რედაქციიდან ნარდათ ჰქონდა ბეჭდვა აღებული. აქვე იბეჭდებოდა სომხური წიგნები და ეურნალები. აქ მოდიოდენ. სომხის მწერლები და პოეტები, ვეცნობოდი მათ და მქონდა მათთან კარგი დამოკიდულება. მათ დღესასწაულებზე ვანქის ტაძარში მივდიოდი, წყალკურთხევას მათ ოჯახში ვსადილობდი. მე მათში მყავდა ორი მეგობარი ასოთამწყობები ბაგრატი და გეურქა. როცა არცრუნი დაასაფლავეს დიდი ამბავი იყო. სასახლის წინ გასვენების ნება არ მისცეს, მარა აზღვავებულ ხალხმა პოლიცია გაარღვია და დიდის ამბით გაიარა, ხაჯევანში მიასვენეს. თოვდა მარა თავშიშველი ხალხი დაღამებამდე საფლავთან მწუხარე სიტყვებს ისმენდა.

როცა სომხის კათალიკოზი თბილისს ეწვია, მთელი თბილისის სომხობა შეეგება, ტახტზე დააბრძანეს და ისე ვანქის ტაძარში ხელით მიიყვანეს. მე სომხებთან ერთად ტახტის

სახელურს ჩემი ღონიერი მკლავებით ვწევდი, «კეცე ჰაიას-
ტან» გავიძახოდი.

ამ დროს უკვე იყო თბილისში სომხის კათალიკოსზე შედგენილი ქება-სიმღერები, რომელშიაც სამშობლოს განთავისუფლების პანგები ისმოდა და ქართულ «მარტის თვე»-სავით თარზე ამუღები ამღერებდნენ, ეზოებში, ვერის თუ ორთაქალის ბალებში, სადაც ხშირად აკაკი წერეთელს, ვასო აბაშიძეს, ცაგარელს მიიწვევდნენ სექციის ორგანიზაციის წევრები და სხვები, თვით პანგების მიერ გალექსილი, რომელსაც თარზე ამღერებდნენ:

ჩვენ გაზაფხული გვეგონე, გაგვეხარდა რომ მიგიღეთ,
პატივისცემით მიგიღეთ, სასტუმროთ კარი გაგიღეთ.
შემოხველ აღარ გადინარ, სახლიდან ხელი ავიღეთ.
მოშორდი ჩვენ საქართველოს დამთხვეულო მარტის თვეო!
არც ზამთარო, არც ზაფხულო, არეულო მარტის თვეო!
კველა თვეზე კვიმატი ხარ, შე წყეულო მარტის თვეო!
აპრილმა ვერ მოგერია, გაქცეულო მარტის თვეო!
მოშორდი და წაეთრე. სუსხიანო მარტის თვეო!
ბაღში ვარდი დაგვისუსხე, ზვარში გახმა ვენახები.
ხელი აიღე ჩვენგანა, შე წყეულო მარტის თვეო,
მაღე, მაღე, წაეთრე, შე წყეულო მარტის თვეო!
წადი, წადი, ნულარ მოხვალ ჭირვეულო მარტის თვეო.

ამ სიტყვებმა დიდ ხანს იმეტყველეს თბილისის ქუჩებში, ამქრების დღეობებზე, სასეირნო ბალებში, მცხეთაობაზე და ვერავითარმა პოლიციურმა ზომებმა ის ვერ შეაჩერა.

მე ამ დროს ვაწყობდი სომხურიდან ქართულად თარგმნილ, სომხის მწერლის, რაფის პატარ პატარა მოთხრობებს. ერთი მისი მოთხრობა «რიფსიმე» ახლაც მასსოვს და ეგნატე ნინოშვილის ამბებს წააგავს.

გიორგი წერეთელი სტამბასთან ახლო იდგა. სტამბა იყო რუსთაველის ქუჩაზე. ხშირად გიორგი თვითონ მოგვიტანდა დასაბეჭდად «კვალის» მასალას. ხან კიდევ, მუდამ პირმცინარე, ანას ტასია წერეთლისა — თუმანიშვილი, «ჯეჯილი»-სთვის, მშვენიერ საბავშვო მოთხრობებს, შიო ღვიმელის მერცხალსავით ტიკტიკა ლექსს. მე ხშირად კორექტურა მიმქონდა გიორგისთან. აქ აღარ მესმოდა «კინაზი, კინაყნა» და თავადი ვაჟები, ლევანი და კაკი გიმნაზიაში დადიოდნენ, ვლიკო ქალთა გიმნაზიაში. ბავშვები თავიანთ ოთახს თვითონ ილაგებდნენ. მთელი ოჯახი შრომაში გართული, და დღიან ღამიანად მუშაობდა.

ცოტა ხნის შემდეგ გიორგი მახარაძემ სტამბის მუშაო-

ბას თავი დაანება. «კვალი» და «ჯეჯილი» მე ავიღე; ერთი ახალგაზრდა შევირდი გავიჩინე და ორივემ ერთად მუშაობას შევუდექით.

«ქართულ საზოგადოების» სტამბაში ასოთამწყობთ ცუდად ეპყრობოდენ, ჯამაგირს თავის დროზე არ აღეგედე. მე ამის გამო პატარა წერილი დავსწერე, «იფერიას» რედაქციას გაუგზავნე «ერთი მუშათა გულშემატკივარის» ფსიქოდონიმი. წერილი მეორე დღესვე დაიბეჭდა. სტამბაში პირობები გააუმჯობესეს. მე სტამბის მუშების საყვარელი კაცი შევიქენი.

ერთ დღეს «კვალი» აწყობილი მზად მქონდა, მხოლოდ ცენზორთან გასაგზავნად ვამზადებდი. გიორგი თბილისში არ იყო. მალაქია, (შევირდი) გაჯავრებული მოვიდა: «ვილაც კაცმა რედაქციაში ახალი მასალა ჩაიტანა მხრისათვის ასაწყობათ, მე უარი ვუთხარი: «ნაგრი წესია, აღდაღდა შეიძლება, ხელნაწერი მაგიდაზე დაუგდე და წამოვედი.»

მე რედაქციაში დამიბარეს, ანასტასია, შეწუხებული, აივანზე შემეგება:

— შენი ჰირიმი, მიშველე ვლასი! ერთი პატარა წერილი ამიწყვე, საპოლემიკოა მეორე კვირამდე დაგეგედე. აკაკი წერეთელი გეხვეწება.

— გვიბოძეთ წერილი ახლავე ავაწყობ. ცენზორს გაუგზავნი, ამაღა კორექტურას გაახლებთ, მოვახსენე.

საჩუკაბჭოწინებულ ანატასიამ შემიძღვა სამუშაოში, სადაც, ვით მზე ღრუბლებთან, აკაკი წერეთელი გამოიყურებოდა. მე მივესალმე. მდაბლათ თავი დაუქარი.

— აი ვლასი, ჩვენი გურული ასოთამწყობი, ესლავე აწყობას მპირდება, ღიმილით უთხრა ანასტასიამ და აკაკის წინ მაგიდაზე დაწყობილი წერილები მომაწოდა. აკაკის შუბლი დილის ცისკარივით ჭაიხსნა, ბაგე ამოძრავდა, ტუჩებთან თეთრი კბილების შუქი გამოკრთა, თითქოს თადლი ამოდის პირიდან—ტკბილი ხმა მომესმა.

შემოვედი სტამბაში, მივედი ვუსაყვედურე მალაქიას:

— შე აჯახქორო! ღძერთმა აკაკი წერეთელს შეგახვედრა, მის ლაპარაკის ღირსი გაგზავდა და შენი თავი ვერ მოიხმარე?

— რა ვიცოდი მე თუ აკაკი იყო? დარცხვენით და გულდაწყვეტით მიპასუხა.

მე პირადად ასე გავიცანი საყვარელი ადამიანი და დიდებული პოეტი.

კორექტურას ხან დახან პატარა კაკი შემოიტანდა სტამბაში და თანაგრძნობით მკითხავდა: «ძნელია აწყობა. ძნელი დღე ფეხზე დკომა არა?» კაკი სიარულში, გამოხედვაში, ნელა ლაპარაკში, წაგავდა მამა მისს. ცქრილა ვლიყო, დარ-

ბაისელი ლევანი და მთელი ოჯახი მალე ჩემი საყვარელი ადამიანები შეიქნენ და მე იქ შინაურულად ვგრძობდი თავს. შაბათ საღამოს, როცა «კვალის» ბეჭდვას გავათავებდით მთელი ოჯახი გაზეთის დაკეცვას შეუდგებოდა და მეც ვცნობარებოდი.

ეგნატე ნინოშვილის ავადმყოფობა და გარდაცვალება.

იმ ხანებში დაიწყო ეგნატე ნინოშვილის «ტარიელ მკლავადის» ბეჭდვა «კვავალში» და რედაქციაში მესმოდა: ეგნატე ბათუმში უნდა გავაგზავნოთო, იქ თბილი ჰაერიაო. ფულზე იყო ლაპარაკი. ყველა ამბობდა: ეგნატე ისეთი კაცია. ფულს უსრომლად არ მიიღებსო. გ, წერეთელმა გადმოგვცა 25 მან. და გვითხრა: გადაეცით ეს ეგნატეს და უთხარიო, რომ ეს არის «კვალი» სკუთვნილ ჰონორარიდან და შემდეგ გავსწორდებითქო, ასე აიღებს და მერე ვნახოთო. მე კიდევ დაგეხმარებიო, გვითხრა იაკობ გოგებაშვილმა.

ამის შემდეგ სილიბისტრო ჯიბლაძის თანხლებით ახლო მეგობრებმა ეგნატე ბათუმში გაისტუმრეს, სადაც მათ ბინის შოვნა გაუჭირდათ და ამის შესახებ სილიბისტრო რუსულ გაზეთ «ნოვოე ობოზრენიე»-ში, მაშინდელ გულქვა საზოგადოებას ასე ამითრახებდა:

«ჯერ გაუშლელი ნიჭი და ქვეყნის მოამაგე, სანთელივით ხელში გვადნება, მისთვის ბინაც ვერ გვიშოვია, როდესაც ერთი ნაწილი ფუფუნებაში და გარყვნილებაში იხრჩობიანო». მქიმე ავადმყოფი ეგნატე ბათუმიდან გურიიში — ჩოჩხათში, მის ბიძის სახლში წაიყვანეს, სადაც განუშორებელ მეგობრის სილიბისტრო ჯიბლაძის მკლავზე განუტევა სული და მთელი თავისი მისწრაფებები, დიადი აზრების დაგვირგვინება სილიბისტროს გადასცა და მის ახლო მეგობრებს უანდერძა.

ეგნატე ნინოშვილის გარდაცვალებამ მისი, ხალხისთვის ჯერ კიდევ უცნობი მეგობრები, დააოხლა. «კვალის» რედაქცია დაამწყობრა. ქართველ მწერლობამ პანაშვიდი გადაუხადა, გაზეთ «ივერიაში» და «კვალში» სამგლოვიარო განცხადებები და ბიოგრაფიული წერილები დაიბეჭდა.

დასაფლავების დღეს გურიიში უთვალავმა ხალხმა მოიყარათავი. აქ იყვნენ მისი მეგობრები: ბათუმიდან, ქუთაისიდან, ჭიათურიდან, თბილისიდან, თელავიდან, სიღნაღიდან. «ივერიაში» საკანგებო წარმომადგენელი გაგზავნა, «კვალმა» გ. წერეთელი. დასაფლავებაზე დაესწრენ გურიის მასწავლებლები-

ბი, ახლო-მანლო კუთხეებიდან შევირდები, არსენ წითლიძის და ისიდორე რამიშვილის მეთაურობით... მე ძალიან მწადდა ეგნატეს დასაფლავებაზე წასვლა, მარა მუშაობის გამო ეს არ შეიძლებოდა. როცა გიორგი წერეთელი თბილისში დაბრუნდა, მან «კვალში» ასწერა დასაფლავების ამბავი, მოიყვანა მისი მეგობრების მიერ გამოთქმული აზრები: «ჩვენს ცხოვრებაში ახალი ძალები განვითარებულა ახალი აზრი შემუშავებულა და ისე მომწიფებულა, რომ ეგნატეს საფლავზე ის კოლექტიურად გამოვიდა, იყო პირველი თაობა, გაჩნდა მეორე თაობა. ახლა სილიბისტრო ჯიბლადის ს ა პ რ ა მ ო ს ი ტ ყ ვ ა შ ი, მ ე ს ა მ ე და ს ი ვ ი ხ ი ლ ე თ ო » და გიორგი ამ ახალი თაობის მხარეზე დგებოდა. «კვალ» ში დაიბეჭდა ს. ჯიბლადის სიტყვა, სადაც სხვათა შორის ამბობდა: გასული და მდგომარე წელი თითქოს ერთმანეთს ეცილებიან, რომელი უფრო კარგ მსხვერპლს მოატყუებს საქართველოს მწერლობასო. (ყაზბეგი, ეგნატე.)

სილიბისტროს სიტყვამ და გ. წერეთლის «მესამე დასის» აღნიშვნამ დიდი კამათი გამოიწვია «ივერიაში» და ახლად დაარსებულ «მოამბეში», და აქედან, მთელ ქართველ საზოგადოებაში.

ამ დროს «კვალში» ნ. ჟორდანიას, (პეტრიძის ფსევდონიმით) ნ. ნიკოლაძესთან საკაზხო წერილები იბეჭდებოდა. ხალხს უკვირდა, ვინაა ეს პეტრიძე ნიკოლაძეს რომ ასე გაბედულად ეკამათებოდა... ამას მოჰყვა ეგნატე ნინოშვილის დაკარგვით დაწერილი ნოე ჟორდანიას წერილი პარიზიდან, რომელშიაც უზომო მწუხარება და გლოვა იყო.

დასრულდა 1894 წელი. საახალწლო ნომერი დავბეჭდეთ და რედაქციაში მივედით. სანამ ნომერი დაგვეცეთ, «კვალის» რედაქციაში ანუ გიორგის სასადილო ზალაში სუფრა იშლებოდა, ახალი წლის შესახვედრად, «კვალის» და «ჯეჯილის» თანამშრომლები და ოჯახის მეგობრები ნელ-ნელა თავს იყრიდნენ. აქ იყვნენ: ვარლამ ჭიჭინაძე, გრიგოლ დიასამიძე, მირიანაშვილი, ფილიმონ ქორიძე, შიო მღვიმელი, სოფიო ციციშვილის ასული და ნიკო ნიკოლაძის მეუღლე ორი შვილით. ჩვენ ყველას გაგვაცნო ანატასიამ: აი ჩვენი ახალგაზრდა თანამშრომლები, ასოთამწყობები, ამთი შემწეობით და შრომით ჩვენი ჟურნალის საახალწლო ნომერი აქ გახლავთ ინებეთო. ცოტა ხნის შემდეგ აკაკი წერეთელი შემოვიდა და საზოგადოება ფეხზე წამომდგარი შეეგება. ზოგს ხელს ართმევდა, ზოგი ხელზე კოცნიდა. როცა მე მოვივინდომე აკაკის ხელზე კოცნა, ხელი უკან წაიღო, არ დამაწება მე კი მეწყინა.

გძელ განიერ სუფრას გიორგი წერეთელი თამადად და მხიარულობდენ, ოხუნჯობდენ. აკაკი კვესავდა. ჩვენ ასოთამ წყობებიც იქვე დაგვსვეს, სუფრის პირდაპირ, სადაც დევანი, კაკი და რამოდენიმე ახალგაზრდები ისხდენ. გ. წერეთელმა დალია ჩვენი, ასოთამწყობების სადღეგრძელო: «ესენი არიან ჩვენი საუკეთესო თანამშრომლები, უმაგნოთ ჩვენ არ ვარგვართ.» მე ყურებ გაწითლებულმა წამოვდექი, მაღლონა ვთქვი: «თაკი ჩვენ ასოთამწყობებმა იმ ალაგას მოვალწიეთ, საიდანაც უკვდავების წყარო მოჩქეფავს. აწი აღარ გვემინია, არ დავიკარგებით» და დავეჯექი.

სხვა სადღეგრძელოებთა შორის, თამადამ ახალგაზრდა თანამშრომელის ნოე ყორდანიას სადღეგრძელო დალია: «მესამე დასის» მიმართულება განმარტა, ლოეს პუბლიცისტურ ნიჟს შეეხა. ილაპარაკა ნიკოლაძის მეუღლემ რუსულად და სთქვა: ძმას და მე, უოდროპიდან ბევრი გაგვიგონია ამ ყმაწვილზე, რამდენათაც მე ვიცნობ, ეს ახალი ამომავალი ვარსკლავია საქართველოში, ისეთი შთაბეჭდილება მაქვსო. აკაკი წერეთელმა დალია ნოე ყორდანიას სადღეგრძელო: «ევროპის აზრები ბევრი კარგია, მარა ჯერ საქუთარი ბორკილი მაქვს ფეხებზე შესამტვრევი და შემდეგ ევროპიელობა არც მე მაწყენსო.» გიორგი წერეთელმა: «სოციალისტობა კარგია ბატონო, მარა ისეთი სოციალისტი უნდა იყო, როგორც პოლშელი სოციალისტებია რუსსოციალისტს პოლშელი სოციალისტი სახლში არ შეუშვებს. სოციალისტი უნდა იდგეს ეროვნულ ნიადაგზე დაროცა განვთავისუფლებით მერე ყველასთან კავშირიო.» მიქაბერიძემ სთქვა: «ჩვენ ესლა ვვითარდებით. ბანკებს ვხსნით. სოცლის ქონებასაც კი ვყიდულობთ, გავმაგრდებით, ჩვენი ძლიერ რუსებს გაგრეკავთ.»

ამ კამათში მეც ჩავერიე და მიქაბერიძის წინააღმდეგ ნიკოლაძის მეუღლეს ვექომაგებოდი... გათენება იყო, როცა სუფრა დაიშალა.

აკაკი წერეთელმა მეც ჩამომართვა ხელი, მე დრო ვიშოვე და ხელზე ვვამბორე. როცა სტუმრები წაიხდნენ და შინაურები დავრჩით, შექეიფებული გიორგი გვეუბნებოდა: «მაგათ რა იციან ყმაწვილო, საქართველო კიდევ ლონიერია, რომ დაგვჭირდეს მარტო მე ორი ათას კაცს საჩხერის კუთხიდან საბრძოლველად გამოვიყვანო.»

სტამბის ცხოვრებიდან აქ მინდა მოვიყვანო ზოგიერთი დამახასიათებელი მაგალითები: როცა «კვალის» საწყობ ფულს მოგვცემდენ ერთად ვინახავდით, ერთად ვხარჯავდით, საერთო იყო სასუმელო-სასმელი, ოთახის ქირა, საცვლების ყიდვა, აბანოში წასვლა, რაც დაგვრჩებოდა ვინახავდით. ერთ-

თის წლის შემდეგ ერთი ამხანაგთაგანი, რომელიც კარგად მომზადებული იქნებოდა, ევროპაში უნდა გაგვეგზავნა ჩვენ ის აქედგან უნდა შეგვენახა. მაგიერი ამხანაგი უნდა აგვეყვანა სამუშაოდ. და ასე რიგრიგობით მეორე, შემდეგ მესამე. «კვალის» და «ჯეჯილის» მუშებიდან ჩვენ სამი მუშა ევროპაში გვინდოდა გვეყოლოდა. ეს სამი ამხანაგი ვერც სახლში გაგზავნიდა ფულს, ვერც კერძო რამეში დახარჯავდა. არც ღვინოს ვსვამდით, არც თუთუნს ვეწეოდით, არც ტანსაცმელს ვიკერავდით ზედმეტს—«კომუნა» და მაცადინაობა კარგად მიდიოდა. ჩვენთან სემინარიელები მოდიოდნენ წიგნებს კითხულობდნენ და აქვე გვიტიებდნენ. ეს წიგნები იყო მამან სეჩინაჩიელებისთვის აკრძალული საკითხავათ: პისარევი, დობრლუბოვი, ჩერნიშევსკი და სხვანი.

კ რ წ ა ნ ი ს ი ს პ ა ნ ა მ ვ ი დ ი .

1895 წელს ენკვეისთვის ერთ დილას მთელი თბილისი ზარების ხმამ გააღვიძა.

ირეკებოდა მამადავითის, ამაღლების, ანჩინატის, კალაუზნის, ქვაშვეთის, სამების, ნათლისმცემლის, დიდების, წმ. ნიკოლოზის, წმ. ბარბალეს. ყველას გუგუნით ჰფარავდა სიონის ზარი. შემოსილი სამღვდლოება ხატებით გულზე, საცეცხურებით, საეკლესიო ბაირაღებით ორთაქალისკენ გალობით, სამგლოვიაროდ მოსილ ხალხში მიდიოდა. ქალაქის ხელოსნების ამქრები ფერადი დროშებით მოდიოდნენ ქალაქის სხვა და სხვა კუთხიდან.

სათავადაზნაურო გიმნაზიის შეგირდები მწყობრად მოდიოდნენ, აოჯელთაც მასწავლებლები მოუძლოდნენ.

მთელი თბილისის მცხოვრებნი; კაცები შავი ქულაჯით, ჩატენილი ქუდით, ხმალ კაპარიჭით, წველზე სატევრით, დინჯად, მარა ამაყად, თავიანთი ვაჟებით მოდიოდნენ. ამათ მოჰყობოდათ შავებში გამოწყობილი მანდილოსნები, შავი თავსაბურავით და ლეჩაქ მანდილით ქართველი დედები, რომელთაც ახლგაზრდა ასულნი მოჰყვებოდათ. ახლვაგებულნი ხალხი, ვითარცა მთიდან მოვარდნილი მდინარე ვიწრო ქუჩებიდან ორთაქალასთან, მტკვრის მხარე მარჯვნივ მინდორზე გაიშალა.

შუა მინდორზე შავი დანაყილი ნახშირი იყო მოყრილი, ზედ შავი ძაძობით გადახურული ფანჩატური იდგა, რომლის ახლოს მთელი თბილისის შემოსილი სამღვდლოება, ახალგაზრდა ეპისკოპოზ ლეონიდეს მეთაურობით შემოკრბა.

მის წინ იდგა საქართველოს თავადაზნაურობის მარშლები, რომლის შუაზე კოსტანტინე იოანეს ძე მუხრან ბატონი

იყო, მეორე მხარეზე საქართველოს ქალაქების წარმომადგენლობა, მხარების თავადახნაურობა შავ ჩოხებში.

მეგრელები გრძელ ჩოხებში გამოწყობილნი, შავ ხმალ-სატევრებით, გურულები შავ ჩაქურაში. აქვე იდგნენ ბატონიშვილები. გურიელები, დიდთმინანი, ჯაბათით. დადანიკით თავზე და იშვიათი ახოვანი ვახტანგ გურიელი. საუცხოვოთ ჩამწკრივებული თვალტანადი იმერლობა, ღიჩხუმრაჰის ვაჟკაცი და მთებსავით გულმკერდიანი დადეშქელიანები. ბათუმიდან აქარლები. იქვე, მშვენიერ კახეთის ლომგმირნი, თუშნი ხმლებით, ფშავნი რკინის ჯაჭვ-მუნხარადით. მრისხანე ხევსურნი, მთელი არაგვის ხეობა, რემელთაც გვერდს ქართლის წარმომადგენელი და მათი მეთაური ივანე მაჩაბელი უმშვენებდა. წინ იდგა მთელი საქართველოს გლეხობის წარმომადგენელთა დასი, რომლის შუა აკაკი და ილია ვითარცა გვირგვინი, შვენოდა.

.. აკლდა პატარა კახი, ირაკლი მეფე თავისი სამასი არაგველებით, უბადლო გმირებით, მარა მათი სული ამ წმიდა ადგილს თავს დასტრიალებდა, მათ გულმკერდზე უკვდავების ძეგლი იდგმებოდა, პირველი პანაშვიდი სრულდებოდა: «მოიხსენე უფალო სამშობლოსთვის თავდადებული გმირები»-ს ლოცვაზე მთელი ხალხი მუხდს იყრიდა. სახელოვან მამულიშვილების დიდებას ნიავეი კრწანისის ველიდან მთელ საქართველოს ჰგენდა... იყო გულჩათხრობილი ლოცვა-გალობა, ხალხი იცრემლებოდა; ხევსურთა თვალისა ბრძოლის ცეცხლი კრთოდა, მამაპაპის ანდერძის შესრულების ფიცი უსიტყვოდ იდებოდა.

იყვნენ ას ოცი წლის მოხუცი ქალი და კაცი, ყავარჯენზე ვაზჯენილები მათ შვილი შვილებს მოეყვანათ. ოხვრითა და ვიშით გაიძახოდნენ: «ვაი ამ დღის მოსწრებას. ირაკლი ბატონი ჩვენის თვალით გვინახავს.»

ეს იყო კრწანისის ველის ბრძოლის ასი წლისთავის დღე და მისი გმირების პანაშვიდი. ამ დღეს ქართველ ხალხს ეროვნული დროშა ხელიდან გაუვარდა, მარა მისი მშვენება, ვითარცა შვიდფეროვანი ცისარტყელა თბილისის თავზე უჩინარი ხელით წელს ნელა იშლებოდა.

ვან ჭანგ გურიელი ამბობდა: «ამდენი ჯარი რომ ერეკლე მეფეს ჰყოლოდა ხომარ დამარცხდებოდა. ამდენი ხალხის აქ შეკრება ამ უკიცებს, რომ საქართველო კვლავ აღსდგება.»

სალამოს ორთაშალის ბაღებში გაიმართა შესანდობარი, მოგონება. საზანდარი მგლოვიარეთ კენესოდა «მოშორდი ჩვენ საქართველოს შეწყულო მარტის თვე» ო. ძახილი შორს გაისმოდა. საქართველოს სხვა და სხვა კუთხიდან ჩამოსული დღეუგატები თბილისს ეცნობოდნენ. ქართულ თეატრში დადიოდნენ...

ამ პანაშვიდზე ჟურნალ გაზეთებში ბევრი დაიწერა ისტორიულ მოგონებები და მით ხალხი თვითონ იტყობოდა.

მეორე თვეში მე დავესწარი მცხეთის დღესასწაულს. რომელმაც ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ღამის თვეა, ცალცალკე დადგმული ფანჩატურები. ურმებთან გამართული ღვინო, თამაში. მთელი აღმოსავლეთ საქართველო თავის ზნეჩვეულებებით აქ იყო. გამაოცა ტაძრის სიდიადემ, ქვითსახურავემა. მეორე დღეს ჩემი შთაბეჭდილება დასწერე და გაუხსნორებელი გიორგი წერეთელს სხვისი ხელით გაუგზავნე. ნაშუადღევს გიორგი თვითონ მოვიდა სტამბაში და სხვა მასალებთან ერთად შთაბეჭდილება, «მცხეთის აღწერა» წინ დამიდო: ასაწყობად «ზენ გლსა, მწერალი გოფილხარ. ააწყვე და დაბეჭდე! ერთი სიტყვა არ გამისწორებია.» მე გიორგის სირცხვილსაგან თვალს ვერ უსწერებდი, გულში კი რაღაც სიამეს ვგრძობდი. წერილი მე თვითონ ავაწყე, ჩემი სახელი და გვარი მოვაწერე—ანაზე მეტი ბედნიერება მე ჯერ ჩემს სიცოცხლეში არ იგრძენია.

მეორე დღეს ყველა მილოცავდა ზოგს კიდევ უკვირდა, ასე კარგად როგორ დასწერაო. მე იმდღეს «ბურღვინოში» სადილი გამიმართეს და ყველას საყვარელი გავცდი. ეს ნომერი დედა ჩემს გაუგზავნე. ძალიან მოსწონებდა: «მე ვერ ვასწავლე თვარა, ისეთი ჯიშისაა სამშობლოს სასარგებლო კაცი იქნებაო» ეთვეა.

რ ა ფ ი ე ლ ე რ ი ს თ ა ვ ი ს ი უ ბ ი ლ ე .

ჩემს მეხსიერებაში ჯერ ცხოვლად იყო კრწანისის ველის მოგონება, რომ ქართველი მწერლობა შეუდგა რაფიელ ერისთავის იუბილეს მოწყობას. ადგილიც ნორდერალთა გუნდს, დამკვერთა დასს, იბეჭდებოდა იუბილარის ცხოვრებიდან წერილები. კარგად გავიდა, სჯართველოს წარმომადგენლობა, მისი საუკეთესო ნაწილი, საჩუქრე ჩვენი ცხოვრებისა—მწერლობა ქვაშვეთის შესანიშნავ ტაძრის გალაგანში შეიკრება.

მე ამ დღეს ნათხოვარი ჩოხა მეცვა, ხმალი მეკიდა. რაკი გურული მომღერლების ჩამოყვანა გერმანულ. აქვე სემენარელებსაგან, დეპოს მუშებიდან, სტამბის ახალგაზრდობიდან შედგა გურული გუნდი და შემთხვევით აქ მყოფი ილარიონ ჩავლეშვილის ხელმძღვანელობით, გერმანელებიც იქვე ვიდექით.

ჩვენ გვქონდა გიორგი წერეთლისაგან ათი ბილეთი თეატრში შესასვლელი და საღამოს ბანკეტზე დასასწრები,

წინ და წინ დარიგებული. თითო ვახშმის ბილეთი ღირდა სამი მანეთი.

ქუჩა ახმაურდა. ზღვახალხი შეინძრა, მიიწმოიწია, გზა გახსნეს, გაისმა «ვაშას» ძახილი, დიდი ხნის ცხოვრება ჩვენ რაფიელს და ყვავილებიან გოგორებით მორთული ეტლი ნელა ტაძრის კარიბჭეს მოადგა, საიდანაც თოვლივით გათეთრებული მოხუცი რაფიელ ერისთავი გაბრწყინებული სახით სიხარულისაგან. თვალეზზე ცრემლმორაყული, თანამხლებლებმა გადმოაბრძანეს და ტაძარში შეუძღვენ, აქ შემოსილმა სამღვდლოებამ სამწვიდობო პარაკლისი გადაუხადა, დიდი ხნის სიცოცხლე უსურვა.

იუბილარი ისევ ეტლში ჩააბრძანეს, გარს, ვითარცა იესო ნაზარეთელს შემოექალტენ, ნელის ნაბიჯით სასახლის წინ კაატარეს, ქართულთეატრის ეზოს კარებთან მიაცილეს, ქუჩა სასახლიდან მოედნამდე ხალხით გაიჭედა, მიმოსვლა შეწყდა. ეზოდან რაფიელი კახური მაყრულით მიაცილეს, კულისებთან კახური გურულმა მაყრულმა შესცვალა.

რაფიელს მარჯვნივ ილია ამოუდგა, მარცხნივ აკაკი, და თითქოს სამი მზე ერთად შეყრილნი—სცენაზე გავიდნენ და საქართველოს წარმომადგენლობის წინაშე მშვენივრით წარსდგნენ. მთელი დარბაზი ფეხზე ამდგარი ვაშასძახილით შეეგება და ყვავილების სროლით სცენის იატაკი აავსო. ილიამ და აკაკიმ რაფიელი სავარძელში ჩააბრძანეს. თვითონ გვერდზე მოუხსდნენ. სცენის მეორე მხრიდან ბათუმ-აჭარა-ქობულეთის დელეგაცია შემოიყვანეს. შუაში მდინა და შავი სერთუკით, ბათუმის დელეგატი კარლო ჩხეიძე, მარჯვნივ ქობულეთელი თეთრწვერა კაიკაციშვილი და მარცხნივ ოქროთ მოსირმულ ჩაქურაში გამოწყობილი ასლან მქავანაძე. დარბაზი აღფრთოვანებული ტანისცნით შეხვდა ქობულეთის დელეგაციას.

როცა ხევისურელმა მიულოცა და უთხრა: «არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეხვდა, არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა—მთელი დარბაზი ფეხზე წამოიჭრა: არ გავცვლით არა, ჩვენს სამშობლოს გაუმარჯოს საქართველოს! არ მომკვდარა მხოლოდ სძინავს.» გაისმა ხალხში აღტაცებული სიტყვები. მოხუცი რაფიელი იცრემლვებოდა. «იცოცხლე, დიდ ხანს იცოცხლე! შენი კვენსამე—განარგძო ხევისურმა, ჩვენ საღი კლდესავით ვართ, ხევისურნი. ჩვენი თავი ჩვენ უნდა გვეყუდნეს!»-ო. რაფიელი წამოდგა, მის სალკლდე ხევისურს თრთოლვით გადაეხვია, მთელი ხალხი ფეხამდგარი ამ ამბორს შეხვდა. სა

დარბაზი ოვაციით მიეგება. მშვენიერი წმინდა ქართულით, საუცხოვო ხმით კაიკაციის შვილმა მოხიბლა მთელი საზოგადოება. მოხუცის ხმა წარასავით მკაფიოდ ისმოდა, მისი ქართული ილიას და აკაკის ატკობდა, იუბილარს აკვირებდა.

მოკლე ნაბდით, ქალამნებით, ილიაში გუდამოდებული სტვირით ხელში, შემოვიდა რაჭველი გლეხი. იუბილარს მიულოცა, მიუაღერსა, იქაურობა დაშაქრა, დათაფლა ისე სადად, უბრალოთ მარა ძალიან შინაარსიან ლექსებს ამღერდა, იაეთი სიმზიარულე შექმნა რომ კალმით აუწერელი და ენით გამოუთქმელია.

სცენაზე გამოვიდა ჩაქურაში გამოწყობილი გურჯული აპოლონ წულაძე, რომლის სხარტულმა, მოსწრებულმა სიტყვამ საზოგადოება ასიამოვნა. «ქინწველაც ჩვენი მტერია, მღვდელი და ბერი ბატონო, ყველა ჩვენ შემოგვესიო.» და სხვ.

კარლო ჩხეიძე რაფიელს მიესალმა ბალუმის მხრიდან. აღნიშნა მისი პოეზიის სიდიადე. რომ იუბილარმა პირველმა შემოიტანა მშრომელი ხალხის მოტივები მწერლობაში, პირველმა უგალობა მშრომელს პოეზიაში.

ასეთივე შინაარსის სიტყვა წარმოსთქვა ყიფიანის ასულმა, მშვენიერი ჩისტაკობით თავმორთულმა და მანძილ ლეჩაქ გადაფენილმა, რომლის ფართე პირისახე გაზადრულ მთვარესავით შვენოდა.

დაბოლოს სცენაზე გამოდის ჩოხამი, პოეტი გრიგოლ აბაშიძე რომელიც იშვიათი მქერმეტყველობით აღსავსე სიტყვით მიესალმა იუბილარს.

თვალცრემლიანი იუბილარი აკაკიმ და ილიამ გამოიყვანეს, კახელებმა მრავალუამიერით ეზოში გააციდეს. საღამოს ქართული თეატრი ჩვენი მინდვრების ყვავილებსავით იყო ახუჭული. ღოჯაში აკაკის და ილიას შუა რაფიელი მთვარესავით გამოიყურებოდა. საზოგადოება მათ თვალს არ აშორებდა. იუბილარი რომ არ დადლიდ იყო, ერთმოქმედებიანი პიესა დადგეს.

საღამოს, სასადილო დიდ დარბაზში თვალწარმტაცი დიდი სუფრა იყო გაშლილი სამასი კაცისთვის. შუაზე იჯდა რაფიელი, ორთავე მხრივ ილია და აკაკი, პირდაპირ პოეტები; ძმები ვაჟა და ბაჩანა რაზიკაშვილები, პოეტი გრიგოლ აბაშიძე, უკრაინელი პოეტი ველიჩკო, უკრაინელები,

სომხები, ქართველი მოღვაწენი და დელეგატები რიგისა და წესისამებრ.

სუფრის თავში იჯდა ცნობილი თამადა აღმწესმდრე ყორანგოზაშვილი, თეთრ ჩოხა-ახალუნში გამოწყობილი, სპილოს ძვლის ქამარ სატევრით. სუფრის ხელმძღვანელი, სიტყვების გამწესრიგებელი და გამგე იყო გიორგი წერეთელი, რომელიც სუფრის შუა დადიოდა და თამადასთან ერთად განაგებდა.

რაფიელის სადღეგძელო ფეხზე ადგომით ყანწით დაიღია, რაჟელაკ მოჰყვა გუროული და კახური მრავალქამიერი.

იყო ზნეობის გამფაჩიხებელი და სულის გამხარებელი შაირობა, ზმნები, შეჯიბრება, სიტალისე. რაფიელის ჩივილზე, რომ ის მოხუცდა, ისმოდა: «ჯერ ვარდი არ დაგუკნობია» ამ დროს ილიას და აკაკის ერთმანეთთან ცოტა ცივი დამოკიდებულება ჰქონდათ. ეს უკვე ბევრმა იცოდა.

ველიჩკომ ილიას და აკაკის სადღეგძელო ერთი სასმისით დაღია და სთქვა: ვისურვებ აკაკის ილია ყვარებოდეს, ილიას-აკაკიო. ამაზე აკაკიმ, სამადლობელ სიტყვაში უპასუხა: როცა ბევრი რძლები ოჯახშია, დედამთილ-მამამთილი ხშირად მათ არიგებს. გარეშე მაყურებლებს ეს ჩხუბი ჰგონიათ დედამთილ მამამთილის, მათ კი, საერთო ოჯახის ბედნიერება ალაპარაკებს, ამას მეზობლებიც ვერ ხვდებიან, თუ გინდ კარგი მეზობლებიც იყვნენ. მე და ილიას ერთმანეთისადმი განწყობილება ჩვენი ქვეყნის სიყვარულით არის გამოწვეული და ნურას უკაცრავათ. ველიჩკოები ილიას და მე ერთმანეთის სიყვარულს ვერ გვასწავლიან. საზეგადეცაწი ტაშისცემა და «მართალია» გაისმა. ყანწები დაიცალა ილია და აკაკის სადღეგრძელოთ. სადღეგრძელოები მოთავდა. ერთხელ კიდევ დალიეს იუბილარის სადღეგრძელო. მოჰყვა მრავალქამიერები და «ხასან-ბეგურა» გურული გუნდის.

კომპოზიტორი რატელი სახე გაბრწყინებული აყურებდა «ხასან ბეგურას» ბანს, რომელსაც ცნობილი ჩავლეშვილი აგუგუნებდა და წვრილ მიხვეულ მოხვეულ გამყივანს ენმატკბილებოდა, ეტმასნებოდა. რაფიელმა და ბევრმა პირველად მოისმინეს ეს იშვიათი კილო ქართულ სიმღერაში და რაფიელმა იმ დამესვე სთხოვა ჩავლეშვილოს მისი ნოტებზე გადაღება. დაბზანის მეორე მხარეზე გაიშალა მომხიბლავი ცეკვა თამაში.

იუბილარს დაღლილობა დაეტყო. გურულებმა იგი «კუჩხა ბედნიერით» გააცილეს, კახელებმა მაყრულით ეზოში გაიყვანეს და სავყარელი სტუმარი ეტლით სახლოში წაბრძანდა.

ღვინი ქეიფად გადაიქცა. სიმღერა, თარი, დიპლიპიტო ერთმანეთში ირეოდა. პირველმა მზის სხივებმა მოქეიფენი გაჰყარა...

გ ა ბ რ ი ე ლ ე პ ი ს კ ა ვ ე რ ი ს დ ა ვ მ ძ ლ ვ ა გ ე ლ ა თ შ ი

რაფიელ ერისთავის იუბილეტი გახალისებული ქართული ჟურნალი
ველეობა დაამწუხრა გაბრიელ ეპისკოპოსის გარდაცვალებამ.

გაბრიელი იყო იშვიათი პიროვნება, დიდად განაძლებული, მაღალი ზნეობის, წესიერი და შესანიშნავი მქერმეტყველი. მისი ქადაგება სარწმუნოებაზე, ღნეობაზე, ბატონ-ყმობის გაუქმებაზე მისი ბრძოლა, გასაოცარი ენერგიით იყო წარმოებული. ხშირად, მის წინააღმდეგ ხმლით მიიწევდენ. ის სიშართლის კვერთხით და ჯვრით ხელში უშიშრად ებრძოდა ადამიანის დამონების მომხრეებს არცხენდა. გაბედულად ჰკიცხავდა მათ. თუსამღვდელოებაში ვინმე უღირსი აღმოჩნდებოდა გაბრიელი დაუზოგვლად სდევნიდა, სასტიკად ექცეოდა. ერთხელ, საკურთხეველში შემოსვის დროს ბესარიონ ეპისკოპოსი მთავარ დიაკონს გაუჯავრდა, სამაჯურებს ჩქარა ვერ მიბნეგო და გაშეცრდი ხელეები ცხვირში წაჰკრა. ეს გაბრიელმა გაიგო და წყრომით უთხრა: «რა შენი საქმეა საკურთხეველში ყოფნა? შენ დრაგუნის ოფიცერი უნდა იყოვო.» გაჰირვებულ მენობლებს გაბრიელი თვითონ უზიდავდა შეშას თავის ბინიდან, ლამით, რომ არავის გაეგო.

გაბრიელ ეპისკოპოსი, (გ. ქიქოძე) გარდაიცვალა ზამთარში. რაკი იმ წელს დიდი თოვლი იყო, მიწოცვლა ძელი და ხშირად შეწყვეტილი, მიცვალეზული სობოროში დაასვენეს და როცა გზები გაიხსნა ქუთაისიდან გელათში გასვენების დღე დანიშნეს. დღეგატებს თითო ხატი უნდა მოეტანა გვირგვინის მაგიერ, თბილისიდან თითქმის მთელი ქართველი მწერლობა იყო—აკაკის და ვანო მაჩაბლის მეთაურობით. ქუთაისის სობოროსთან ჩამწყრივეზული იდგა სამღვდელოების წარმომადგენლები, ხატებიცხელში.

იდგნენ ქალაქის მართველობის, დაბების, სოფლების, სკოლების, გლეხობის, კულტურულ საზოგადოებათა წარმომადგენლები და მათ შორის ბათუმიდან, ქალაქის ხმოსანი კარლო ჩხეიძე ხვთისშობლის დიდი ხატით ხელში.

მშენიერი სანახავი იყო, გელათის სადგურიდან მონასტრის ფერდობზე მიმავალი ხალხი საგანგებოთ გაკვალულ გზაზე, თოვლში, ხატებით და საცეცხლურებით, მგალობლებით, რომელთაც მგლოვიარე საზოგადოება ქედმობრილი მიყობოდა.

ღირსეული გაბრიელი დიდებულ გელათის კარიბჭეში გაატარეს, გელათის ტაძარში შეასვენეს და წესი აუგეს, სულთანა უგალობეს.

წარმომადგენლებს შორის იყვნენ ებრაელების დასაბრუნების წარმომადგენლობა.

სახოგადობა გაკვირებული ათვალ იერებდა გელათის შესანიშნავ ხატებს, კედლის ჩუქურთმებს. გელათის კარიბჭეს, დავით აღმაშენებლის სასაფლაოს და თვით დავითის ხელით ატანილ ვეება კლდექვას, რომელიც ტაძრის კედელში, მალაა ჩაშენებული.

ძლიერ კარგი შთაბეჭდილება დასტოვა გელათმა ილია ჭავჭავაძეზე, ივანე მაჩაბელზე და საერთოდ ქართლ-კახეთის დელეგაციაზე, იმერლებსაც ამათი ნახვა უხაროდათ... თითქოს გაბრიელ ეპისკოპოსის დაკრძალვაზე ამერიკიერი კვლავ შეხვდენ ერთმანეთს და ამ შეხვედრას გელათი საშუალო გაერთიანებით განამტკიცებდა.

ქართველი ერის გამოღვიძებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის დიად ისტორიულ ქართულ უკვდავ ძეგლებს და მათ შორის მცხეთის, ალავერდის, მოწამეთის და გელათის ტაძრებს—აქ გამართულ დღესასწაულებს.

ამ დღესასწაულებს ათასობით ესწრებოდნენ საქართველო ყოველ კუთხიდან მლოცველები, აქ ეცნობოდნენ ისინი ჩვენ სამაყო ხუროთმოძღვრობის ძეგლებს, რომელთა სიდიადე, ჩუქურთმა—მხატვრობა გვაკვირვებს და გვაამაყებს. აქ ქართული სული ცხოველდებოდა... აქ გამართული ცეკვა-თამში, ჭიდაობა, ხევესურთა ხმლით შეჯიბრება, უბან-უბან გამართული ნადიმი, ფანჩატურები, ფარდავით გადაფენილ ურმების წინ გაშლილი მწვანე სუფრა და ლაღი, ქართული მოღვინა სულსა და გულს გვიტკბობდა. ქედმაღილი, ისტორიული დიადი ძეგლები უსიტყვოდ, უხმოდ ქართველთა წარსულ ცხოვრებას გადმოგვცემდნენ. გაბრიელი და ალექსანდრე ეპისკოპოსი თავის შესანიშნავი ქადაგებრთ ამ დღესასწაულთა მნიშვნელობას გვიხსნიდნენ.

გაბრიელ ეპისკოპოსის ცხოვრება, გელათის თვალწარმტაცი სანახაობა დელეგატებმა თან წაიღეს, ჭეცყანას მოკფინეს. გელათში გაბრიელის დასაფლავებით ხალხმა ერთხელ კიდევ იხილა შარავანდედით გაბრწყინებული სასიკაიდულო ძეგლი, რომლის ქვეშ ღირსეული მამულიშვილი მოასვენა.

გაზაფხულზე თბილისში მივდიოდი, სადგურზე გაჩერებულ მეორე კლასის ვაგონის ფანჯრიდან მომესმა: ვლასა! ამოდი ერთი ჩქარა აქ.» მივიხედე, აკაკი წერეთელი თითო მანიშნებდა მივშველებოდი. მე ხელად შევირბინე ვაგონში. «არქა ვლასა! გული მიწუხს ერთი წყალი.» მე შევიქერი პირველი კლასის ბუფეტში, ვსტაცე ხელი სუფრაზე დადებულ წყლით სავსე გრაფინს, მეორეთი ჭიქა ავიღე და უკვე დაძრულ მატარებელში შევარდი. უკან მომდევს ლაქია და ყვირის: «ვინაა ეს გიჟი გრაფინკა გაიტაცა დაიქირეთო» აკაკის ხელში პატარა შუშა ეკავა, ისუნთქავდა, გული უღონდებოდა. ჩაის ჭიქით წყალი მივაწოდე, რამდენიმე წვეთი შუშიდან შიგ ჩაუშვა, დალია, ჭიქა მომაწოდა, არ მომცილდყო მანიშნა და თვალზე განაბული მიწვა. მე შეშინებული მივჩერებოდი მის განიერ შუბლს, მკენესარე სულ ისტქანს თვალყურს ვადევნებდი. როცა ობერკონდუქტორი შემოვიდა მე წინ მივეგებე.—აკაკი არ შეეწუხებია გავაფრთხილე, ბილეთი არ მქონდა და აკაკის შეწუხებული მდგომარეობა აუხსენი. «ბილეთი რათ გინდა ყმაწვილო! შენ აკაკის არ მოშორდე, არ დავიღუპოთ გზაში არაფერი დავმართოს.» ცოტა ხნის მერე აკაკი წამოდგა, ნეოა წამოილაპარაკა, არაფერია გაივლისო. მან კიდევ მიიღო რამოდენიმე წვეთი. ვსთხოვე ნება მოეცა მატარებელში ექიმი ან დერზალი მომეძებნა, არ ინება და მისი სიტყვა ჩემთვის კანონი იყო.

ჩვენ რიონის სადგურზე ჩამოვხტით, აკაკიმ ლიმონიანი ჩაი მოითხოვა, დამჯდარი ჯოხს ებჯინებოდა. ქუთაისის სადგურის დარბაზში ცნობილი ექიმი ვორონოვი შევამინე და აკაკის მორიდებულად მოვახსენე: «ხომ არ ინებებთ ბატონო აკაკი, აგერ ექიმი ვორონოვია რომ დაუძახო? «არა ვლასა! თუ ცუდად გავხდე, ეცადე როგორმე სამსონ თოფურჩიას საავადმყოფოში მიმიყვანეო». ავიყვანეთ ექლი და პირდაპირ გავწიეთ. რიონის პირად ქართველ კათოლიკეების ეკლესიასთან ახლოს მშვენიერ ეზოიან სამსონ თოფურჩიას საავადმყოფოს მივადექით. ნაშუადღევის ოთხი საათი იქნებოდა. კარები დაკეტილი იყო დაურეკე, კარები ახლო-ჩოხიანმა მოსამსახურემ გაიღო, აკაკი ჯერ კიდევ ვეტლში იჯდა. სანამ მე რამეს ვეტყვოდი მოსამსახურემ მითხრა: «მიღების დრო არ არის, ბატონი ეხლა დასაძინებლად წავიდა, საღამოს ან ხვალე დილას მოდითო.» მე მას ხელი

მოვკიდე; კარებში შევიყვანე და უთხარი: «რა დროს ხვალ დილაა? წამოდი, სად წევს ექიმი მაჩვენე, შენ ნუ გეშინია, არ გაგიჯავრდება. — წინ გავიმძღვარე. — ეტლში აკაკი წერეთელი ბრძანდება.» მოჯამაგირემ ყურები ცქვიტა: «აკაკი? რა ამბავია ბატონო! ავადაა? ნელა, გაუბედავად სამსონ თოფურიას საწოლ ოთახის კარებს შიაკაკუჯა.

— ვინ არის მანდ? შემოდი! — და ჩემს წინ ხალათში, დასაწოლად გამზადებული ექიმი გაკვირებული შემომატყერდა: — რა გნებავთ?

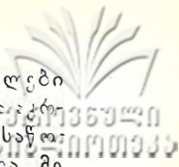
— უკაცრავთ ბატონო, სამსონ თოფურია თქვენ ბრძანდებით, არა? აგერ ავადმყოფი აკაკი წერეთელი ეტლში ბრძანდება.

— უჰ! აკაკი ავად, საიდან? — ეხლავე; პალტო გადაიცვა, ქაშები ჩაიცვა და საჩქაროთ შეეგება კარებში შემოყვანილ ავადმყოფ მგოსანს. ხელმოკიდებული თავის ოთახში შეიყვანა, ახელ-დახედა, მაჯა-გაუშინჯა და ცალკე ოთახში მოათავსა. ტანზე გავხადეთ, გულისპირი გაუხსენით, სუფთა ლოგინში ჩავაწვინეთ. მისი დიდი აგებულება საწოლმა ძლივს დაიტია. თ, თრს მარმალილოს გულმკერდს სამსონმა შინჯვა დაუწყა. სრული მყუდროება, სიწყნარე, ენახვედების მოსვლა აკრძალა, — გული საშიშ მდგომარეობაში იყო. მიბრძანა საჩხერედან აბღუშელიშვილი დეპეშით დამებარებია. თბილისიდან სიმონ მერკვილაძე გამომეწვია, დამას არ მოვცილებულიყავი. გამოვიხურეთ კარები და ნელა გამოვედით.

სამსონმა გამომკითხა რა პირობებში, სად და როგორ შეევხვდი აკაკის. მას ჰქონდა გულის ფრიალი, ეხლა კი გაციებულიყო — ანთების ნიშნები ჰქონდა და დიდ მოვლას მოითხოვდა. სამსონმა აქვე მომცა ბინა. სანამ მდგომარეობა გამოირკვეოდა, დღიანღამიანა გაუხდელი, მიყურებელი ვიყავით.

აკაკის ავადმყოფობა მთელ ქუთაისს ელვის სისწრაფით მოედო, მნახველებით ეზო გაივსო, მარა აკაკისთან შესვლის ნებას სამსონი არავის აძლევდა, უკმაყოფილო საზოგადოება ნაწყენი ბრუნდებოდა

აკაკი მძიმე ავით იყო, გახეთებში მისი ავადმყოფობა იბეჭდებოდა. რუსეთის სხვა და სხვა ქალაქების სტუდენტებისგან, ჰოჯისგან, მეგობრებ-ნაცნობებიდან აუარებელი დეპეშები მოდიოდა, სოფლის სამღვდელეობა, ეპისკოპოზები, მონასტრის ბერები, მონაზნები იხდიდნენ სამშვიდობო პარაკლისს, მიღებულ ნაკურთხ სეფისკვერებს შევინახავდი. აკაკიმ ერთი თვე მძიმეთ იავადმყოფა, შემდეგ

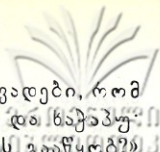

მოიკეთა და ექიმ სამსონის ნებართვით ზოგი მნახველები ეღირსენ აკაკის გაბადრულ სახის ხილვას. აკაკი წერეთელი ძალუღი კქონდა და როცა კარგ გუხედაზე იყო, მის საწოლის წინ მედგა პატარა მაგიდა, აკაკი ლაპარაკობდა, მე ვსწერდი. წინადადებას რომ გაათავებდა წაუკიხხაედი, გავასწორებდით და შემდეგ განვარგობდით. მაშინ მისი ყურნალი «კრებული» იცემებოდა. მისთვის იგავ-არაკეც მკერიებდა. ერთჯერ ასეთ წერის დროს ბესარიონ დადიანი, ეპისკოპოზი შემობრძანდა, შემოსილი, კვერთხით ხელში, მალალი, ძლიერ ლამაზი, წყალიანი თვალებით. ჯვარი გადასახა. შუბლზე აკოცა, სეფისკვერი მოუტანა: «დღეს, ზენი კარგად ყოფნა უფალს ვსთხოველ.» ცოტა საუბრის მერე დაგვლოცა და წაბრძანდა. როცა კარები მივხურე აკაკიმ სეფისკვერი მომაწოდა: «შენ ჭამე ვლასა! დაუღუპავარ კაცი, მაგის ლოცვას ღმერთი როგორ მიიღებს, წირვის წინ ვილაც კენინას ხელს შეარებდა»-ო.

აკაკიმ მოიკეთა, მე ქუთაისის დათვალიერებას შეუდექი, ნაცნობებს მივაკითხე. აქ მუშაობდენ ივანე და ბათლომე კილაძეები.

კვირადღეს ბულვარზე გავისეირნე. ამდენი შეიარაღებული თავადაზნაურობა მაკვირვებდა. ქუჩებში ფეხს მოიტეხდი, ღამე გაუთავებელი, არღნის ღრიალი, ქეიფი, ჩხუბი, კარტის და ნარდის თამაში. ეს ჩემი შთაბეჭდილება აცქერე და «ცნობის ფურცელში» სევერიანე ჯუღელს გაეუცხე და ჩემ საუბედუროთ ჩემი სახელით დაიბეჭდა. სხვათაშორის ვწერდი: «ქუთაისის ბულვარი შეიარაღებულდებით სავსეა, ზარბაზნების მეტი არაფერი აკლიათ, ბულვარზე სარძევე სავსეა, სადაც გაზეთის კითხვის მაგიერ ნარდის თამაში ყურს წაგაძრობს, მის გვერდით გაბრიელ ეპისკოპოზის სახელობის სამკითხველოა, რომელშიც ეს ხალხი ერთჯერაც არ შეიხედავს.» მეორე დღეს, როცა აკაკისთან მივედი. საყვედუროს კილოთი მითხრა: «ამ ხალხს რუსებმა ჩოხა-ხმლის მეტი ეროვნული არაფერი შეარჩინა და სატეგარიც თუ არ დაიკიდა მეტი რა დარჩენია?»

აქედან-სწორედ იმ საყავეში შევედი რძის დასაღეად, მე რომ ვსწერდი. და რძე მოვიტხოვე. რამოდენიმე ახალგაზრდა თავადი კუთხეში იჯდა, ჩემს წერილს კითხულობდენ. «ერთი მანახვა ვინცხაა აი ვლასა მგელაძე, ვაჩვენებ რავა უნდა გაზეთში წერა, ამ ჩემი ხმლით შუაზე გავსურთილ.» მე რძე საჩქაროთ გავათავე და არ მიცნონ, აქ არ ამჩეხონ მეტქი, ბათლომე კილაძესთან წავედი, დიდი ბზის ჯოხით ბულვარზე გამოვედი და ხმაღადაკიდებულ, ფაფანაკით თევზე, დიდთმიან ბარნაბა კობალაძეს შევხვდი, მომესალმა დამით-

ბრა: «შენი წერილით ისე აღესილია აქაური თავადები, რომ სჯობია მოერიდო, თუ გიცნეს, ამმათვის ჩხუბი და საჯაპუ-რის ჭამაერთია, მაგ ჯოხით მაგენთან შენ რას ვაწვევებ?» ბუღვარიდან გამიყვანა.

აკაკიმ სავსებით მოიკეთა მე მას გამოვეთხოვე. მისი ღვათებრივი სახე და მშვენიერება თან წამყვა. დავბრუნდი თბილისში.

დიდ მოსანს, შემდეგ, პიატიგორსკის წყლენზე შევხვდი იმავე ზაფხულს.

პიატიგორსკში ჩიტაშვილს ჰქონდა კახური ღვინის სარდაფი, კისლაჲოდსკში კი განყოფილება, სადაც საღამო ობით ქართულ საქმელებს აკეთებდნენ. რუსეთიდან ჩამოსული მდიდარი ხალხი ღვინოსა და წვადებს შეექცეოდნენ, მე სარდაფში ვიყავი სასმელ საქმელზე—რაც შემეძლო ვმუშაობდი. კარგი ტანსაცმელი შემიკერეს. ორი სამი საათი ნასადილევს თავისუფალი ვიყავი და ხშირად მიდამოებს ვათვალიერებდი, ლერმონტოვის სასაფლაოზე ხშირად დავდიოდი. მოწმენდილ დღეში დილას ადრე გორაზე ავდიოდი და აქედან იალბუზის სიდიადით, მისი მშვენიერებით ვსტკებოდი და თვალწარბტაც კავკასიის ქედს გავცქეროდი. ხშირად ყოფილა—ეს სანახაობა გამიტაცებდა, სულიერად ამამაღლებდა, რაღაც გამოურკვეველ ძალას მმატებდა, ხნობრივად მაფაქიზებდა. წელში გავსწორდებოდი, ამაყად მთებისკენ მივიწევდი.

მთვარიან ღამეში ვერცხლისფრად დაბნეულ სხივებში, «ხუთგორას», საზღაპროთ ცის სივრცეში დევებდა ამართულთ—შიგჩერებოდი. ცის სივრცეში ასულ მკრთალ ჩრდილად აზიდულ იალბუზს, მისს საიდუმლოებით მოცულ მწვერვალზე ასვლას ვოცნებობდი.

ასეთ ფიქრებში გართული პიატიგორსკის პარკში, მდიდრულად ჩაცმულ ხალხს ბუნად არ ვაგდებდი. მათ დაქიანებულ, ეკზემით დაქმულ სახეს თვალს ვაშორებდი. მათი თვალ-მარგალიტი არ მშურდა, ღორებსავით დასუქებული, დაწითლებული სახეები, დასიებული ცხვირი, ამღვრეული თვალები მეხიზლებოდა.

ამ მშვენიერ ბუნებაში რა უნდათ ამათ? მაგრამ სადარის ის ძალა, რომ ეს მშვენიერი ბუნება ამთგან დაიხსნას? მე მათთან ერთად ჰაერის სუნთქვა არ მინდოდა. ჩემი სოფლის სიცოცხლით სავსე მეზობლები შენატრებოდა. აქ ბავშვებს თვალები ჩალურჯებული ჰქონდათ, ქალიშვილებს ტუჩებზე ღიმი არ უკრთოდათ. ფერი ბაიასავით გაყვითლებული. მათ მშობლებთ კბილები ყვითელი, ოქროთ გამოღობილი, აბრეშუმის კაბებით. შლიაპებით მორთულ-მოკაზმულნი, რაც ვერ ფარავდა მათ სულიერ სიღარიბეს.

ჩვენი ფეხშიშველა სუფთა ქალიშვილები მილიონჯერ მდიდრები იყვნენ ამათ ქეციან წამლებით და უმარულე-ბით შეთხუბნულ უსიცოცხლო აჩრდილებზე...

ერთ დღეს პარკში მომესმა ხმა: «თქვენც აქ ხართ?» შევხედე, სამსონ თოფურია. მივეგებე მივესალმე. «აკაკის არ ნახავთ? ორი თვე იავადმყოფა, ძორჩა, ეხლა აქ შოვიყვანეთ, ისვენებს, გაუხარდება ნახეთ!» მისამართი მასწავლა ღიწლით წავიდა.

მე იმ წამსვე გავიქეცი აკაკისთან. შევედი სასტუმროში. აკაკი დერეფანში შემხვდა — ერთი ნომრიდან მეორეში გადავიდა, ხელში კალოშები და პატარა კალოთა ეკავა. მივესალმე, ვსტაცე ხელი გამოვართვი, მოვიკითხე, წერე ღალხით გაქედილ ბაღში გამოვედით. ბაღის ერთ მაგიდას ნიუჯექით. აკაკი გამოკეთებულ იყო, მარა დაღლილობა მის გაშლილ სახეს დასჩენოდა. ცოტა ხნის საუბრის შემდეგ, გაზეთებში დაბეჭდილ ივანე მაჩაბლის, დაუჯერებელ ამბავებში აღმოჩენულად სიტყვა ჩამოუგდე და მისი აზრი ვკითხე. აკაკის არ ესიამოვნა ეს შეკითხვა, სახე კიდევ უფრო დაუღონდა და ნაღვლიანად ხელწელა შომიგო:

— დიდი უბედურებაა ვლასა! ასეთი პირის დაკარგვა ჩვენს დაკნინებულ, დაღწეველულ ქართველ ერს ნი-სი გამოკლებს. მე ვფიქრობ, მას ამ ბოლო დროს ბევრი უსიამოვნება უნდა ქონოდა რომ წყალში თავი დაიხჩო. მე კიდევ შევეცადე რატომ? რისთვის? მარა აკაკის ასეთი კითხვები არ სიამოვნებდა. საუბრის საგანი მისით შეიცვალა და როგორ ვცხოვრობ, აქ როგორ მოვანერხე ჩამოსვლა — გამომკითხა. აკაკი იცნობდა ჩიტაშვილს, კარგია მასთან ხარო და წავიდა. შემდეგ აკაკის ხშირად ვხედავდი პარკში, ვსაუბრობდით, მარა ივანე მაჩაბელზე მეტი არ გვილაპარაკია.

იმავე წლის ენკენისთვეში მე დავბრუნდი გურიაში და ტკბილად გავატარე რამოდენიმე თვე ჩემს საყვარელ დედასთან.

გ უ რ ი ა შ ი .

აკეთში ვიყავი, რომ ერთ საღამოს ლავრენტი წულაძეს შეაჯყობინეს. რომ ქუთაისის მზრუნველი, («პაპეჩიტელი») ხვალ ნიგოთში იქნება. ზეგ ლანჩუთში და კვირას აკეთშია. მე იმ ღამესვე თოვლში გადვიარე ნიგოთის ქედი, ღამე დიმიტრი კალანდარიშვილთან გავატარე. მისი და აქაური

მასწავლებლების შემწეობით აკეთის მდგომარეობა მეორე დღესვე მზრუნველს გავაცანით. აქედან ლანჩხუთში არსენ წითლაძესთან ჩავედი, რომელსაც მეორე დღეს მზრუნველმა დაწვრილებით ესაუბრა, როგორც ყოფილ მამასახლისს, ადმინისტრატორს და მასწავლებელს.

ნიგოთში მზრუნველი შევაქე, სადაც ალექსანდრე მაჭუტაძე თამაძობდა; «განათლების დამცველი ბრძანდებით, იმე-
დია თქვენს და სკოლის ღირსებას დაიცავთ» მეტქი.

და სოფ. აკეთს მოვაშურე, რომ გლენები გამემხნეებია. ხოლო აქ, მაგრად იდგნენ ის გლენები, რომლებიც მთავრის «სასახლე»-დან დაშორებით ქედში მოსახლეობდნენ. ესინი, სასახლედან საყანეს არ იღებდნენ, ღალას არ აძლევდნენ, აბრე-
შუმისთვის. მათი ქალები ბეჟლის (თუთის) ფურცელს არ ყიდულობდნენ, შეშა და ტყე მათგან არ მიჰქონდათ და შქე-
რის წყნელს, სარებს მათ ტყეში არ ჰჭრიდნენ.

მარა ვინც მთავრის სასახლესთან ახლოს იყო, ან რაიმე მოყვრობა, ნათესაობა, დამოკიდულება მათთან ჰქონდათ, ისინი სუსტები იყვნენ, ვერ ბედავდნენ, ამბობდნენ: «აბა რა ვქნა ძამიავ? კი ვიცი რაშია საქმე, მარა ჩემი სული მის ხელშია, ბაღნებს შიმშილით დამიხრცავსო.»

მთაში მოსახლე მახარაძენი, კვაჭანტირაძენი, თავაძენი, წულაძენი, თოხაძენი და ქანთარია გაბედულად იყვნენ და ამ-
ბობდნენ: «მოგვაცილებთ აი ბატონიშვილი, მისი თავდგირი-
ძის ასულით და ყოლისფერი კარგად იქნება, უთხრათ მაზ-
რის უფროსს და მზრუნველს, თვარა აი ბატონყმობა ტყულა
მოუშლია რუსის ხელმწიფეს? რამდენი თავადი სტუმრად
მოვა სახლში იმდენი ქათამი უნდა ააკრიახოს მისმა მეზო-
ბელმა, დაკლას და მიართვას, ჰარიკაით ღვინო უნდა მიუტა-
ნოს. ქალებს დერგში ყველი არ აქვთ მაგენის მეზობლობით,
კაი ცნენი თუ გყავს მაგათია და ახლა «უჩიტლებს» გადაეკი-
დნენ, მათთან, თავისი ჯამაგირი თუ არ შექამა, ვინცხა ყა-
ზილარს თავს დააბრეგვიებს, ამისთანა ყოფნას, არ ყოფნა
ჯობიაო.» მარა ამას შორ შორე და გაბედულები და გაგე-
ბულები ამბობდნენ.

კვირადღეს აკეთის საზოგადოება სამმართველოს წინ
იდგა, ჯგუფ ჯგუფად საუბრობდნენ, ერთმანეთს ამხნეებდნენ.
აქა-იქ საეჭვო პირები, ჯაშუშები გაუბედავით, დახრილი
თავებით, დაბნეული თვალ ეტით დაძვრებოდნენ, მერე აივან-
ზე ადიოდნენ და თავად-აზნაურობის წრეში იკარგებოდნენ.
ცოტა ხნის შემდეგ საზოგადოებიდან ესა თუ ის გლენი მიჰ-
ყავდათ, რაღაცას თათბირობდნენ. აქვე ხალხში იდგა ლავ-
რენტი წულაძე, საზოგადოება მისი აქ ყოფნით მაგრდებო-
და, თავის ღირსების დაცვას აპირებდა.

ერთის მხრიდან თეთრი ცხენით გამოჩნდა თავდგირიძე, რომელსაც თავად-აზნაურობა მოჰყობოდა, მეორე მხრიდან შემოიჭრა ცხენებით სტრაჟნიკები.

— მაზრის უფროსი მობრძანდება, ქუდები მოიხადეთო.

მაზრის უფროსი და მზრუნველი ცხენებიდან გადმოხტენ, სამმართველოში შევიდენ და ბუხარს მოუსხდენ. საზოგადოება თოვლქუპაიან ტალახში იდგა. ცოტა ხნის შემდეგ აივანზე გადმოდგა მზრუნველი და ხალხს უსაყვედურა, რომ ჩვენ შთავრ ობას უნდაო სკოლები გახსნას, თქვენმა ბავშვებმა ისწავლონო, თქვენ კი მასწავლებელს თავზე ეცემითო. ეს სირკვილიაო, დამნაშავე უნდა მოგვცეთო. როცა მთარგმელმა გერასიმე ქიქოძემ, ხალხს აუხსნა რასაც ეუბნებოდენ, ხალხმა იმ მხარეზე გაიხედა სადაც სამკითხველოს აივანზე თავმოყრილი თავად-აზნაურობა იდგა, თითქოს ეუბნებოდა—აი დამნაშავე თუ გნებავთ იმათ შიშა—დაიქირეთო.

შემდეგ გამოვიდა მაზრის უფროსი, რომელმაც ხალხს უყვირა: «თქვენ ყველა დასაპირავი ხართ, თქვენ სადევნელად, სამწყესავად სად მცალია მე? ამ ტალახში თქვენი გულისთვის ოზურგეთიდან ამოვსულვარ, მე თქვენი «ნაჩალნიკი» ვარ, თქვენ შკოლას გიხსნის ხელმწიფე იმპერატორი, თქვენ მასწავლებელს თავზე დაცემიხართ, ვინ ქნა ეს? ის კაცი უნდა მომცეთ, მარა თუ ვერ დაუმტკიცეთ, რომ სწორედ ის კაცი იყო, თუ არ გინახავთ თქვენი თვალთ ყველას ციმბირში გაგაგზავნით.»

ცოტა ხნის შემდეგ ლავრენტი წულაძეს, გერასიმე ქიქოძემ ოთახიდან საიდუმლოთ აცნობა, ვლასა მგელაძე ღრილობიდან გავიდესო, რაღაც ჩურჩულობდა მასხეთ, მე ლავრენტიმ მანიშნა სკოლაში მომეცადა. მაზრის უფროსმა და მზრუნველმა დაკითხვა გაათავეს. საქაპურიტ, ქათმით, სანთლის არაყით გამოთვრენ, ცხენებზე შამჯდარი ხალხს დაემუქრენ: ამ საქმეს ჩვენ გამოვიძიებთ წყნარად იყავითო, თორემ ტყავს გაგაძრობთო და მათრახის ქნევით წავიდენ.

საზოგადოებამ ამ დღეს თვალი გაახილა, მტერ-მოყვარე დაინახა, აზროვნობა დაიწყო და მოძრაობაში ჩაება. ეს ამბები «კვალში» «მკვიდრი»-ს ფსევდონიმით ვრცლად ავწერე. ლავრენტი წულაძემ «ივერიაში» ერთი ფელეტონი დასტამბა «კნინის» ხელმოწერით, სადაც სხვათაშორის ამბობდა: «ვინც ყრილობის წინა ღამეს აკეთის ოჯახებში დადიოდა და ხალხს ეუბნებოდა:

— თუ ვინმე დაასახლეთ ან სასახლეზე მიუთითეთ, საყანე მიწა არ გექნებათ, ზამთარში უშეშოდ დარჩებით, ეზო და კარი შეუღობავი გექნებათ, მათ კარგად იცოდნენ გაქირ-

ვებულ გლახების მდგომარეობა: — მთიმტკიცე ჯული ალაგი და დრეხებით მათი ბნელი საქმე დამალეს მარა როდემდის?» ერთი თვის შემდეგ გამოვეთხოვე საყვარელ ჯახს, კეთილ მეზობლებს, მეგობრებს, არსენს, ლაერენტის, სადიკოს, ფატინეს და ჩემ თბილისში დავბრუნდი...

«კვალის» რედაქციაში სილიბისტრო ჯიბლაძე დიმილით შემხვდა. «მოვიდა ჩვენი «ბუნტოვნიკი», ჩვენი «ნაროდნიკი.» წავიდა ის დრო ვლასა! სოფელში სიარულით ქვეყნის დახსნას რომ აპირებდენ. მაგი გზა ჩვენც გავიარეთ, ეხლა სოფელს ქალაქი მიუძღვება წინ, და შენი როლიც აქ არისო.»

მაშინ ნოე ყორდანი «კვალის» რედაქციაში ცხოვრობდა. მისი შავი წვერ-ულვაშით, გრძელ სერთუკით, თვალტანადობით იქაურობას ამშვენებდა. გირგი წერეთელი გამოცოცხლებული, კარგათ მეჩვენა, თითქოს ახალგაზრდა ნოესთან ყოფნა ახალისებდსო. ანასტასია სულ ილიმებოდა. ვლას! ჩვენი რედაქცია როგორ მოგწონსო, და ახლად მართული ოთახები დამატარა. დიდ მაგიდებზე ელაგა: რუსული, ფრანგული, ნემეცური ურნალები და ჯაჯიები, მეორე მაგიდაზე «კვალის» მასალები. მესამეზე «ჯეჯილის» ტკბილ ლექსებს, მოთხრობებს, ანასტასია და სონა ციციშვილის ქალი ასწორებდა. ელიკო წერეთელი დრახულიდან საყმაწვილო მოთხრობებს თარგმნიდა «ჯეჯილი»-სთვის. როცა ასე შეწყობილ კულტურულ და ქვეყნის სასარგებლო მუშაობას შევხედე ჩემს გულში ვთქვი: რა კარგი იქნებოდა ამ შაშვივით ცოცხალ ელიკოს ნოე ყორდანის შერთავდეს ცოლად გიორგი, და «კვალს» მზითვად მისცემდეს, ანასტასია—«ჯეჯილს» ელიკოს და მათი ბედნიერებით დასტკბებოდენ.

აივანზე უნივერსიტეტის ახალ ტანისამოსში გამოწყობილი ძმები ლევანი და კაკი ალვის ხესავით შვენოდენ. კაკის დარცხვენილი, ღრმა, ჭკვიანი თვალებიდან გამოხედვა მიყვარდა, ლევანის, — თვალტანადობა მომწონდა.

— ბედნიერი ხართ ბატონო გიორგი! ბედნიერი! ერთი მეორეს მჯობნი ვაყები სწავლა დამთავრებულები მოგეს-

წრებიან, მოხუცობულობაში გაგამხნევენ, გასახელებენ, ასეთ ოჯახში, ასეთ წრეში აღზრდილნი, ასეთ შთამომავლების ნერგები კარგ ნაყოფს გამოიღებენ.— ვეუბნებთ დიბა-ტონ გიორგი წერეთელს.

— ბედნიერი კაცი მოესწრება ვლასა! მაგათ სწავლის დამთავრებას. ნაღვლიანად მიპასუხა გიორგიმ. — მე სიბერე შემომეპარა, რაღაც არ მაქვს იმედი მაგ ბედნიერებას მოვესწრო. მარა მიხარია რომ უნივერსიტეტში მიდიან. — და მამობრივი სიყვარულით, ანგელოზებისაგან ღამაზ ვაუბებს შესცქეროდა, ტკბებოდა-

მე ყოველი სხვისი ბედნიერება მახარებდა, თვით მოკლებული ამ უდიდეს და უმაღლეს ცხოვრების დანიშნულებას — შვილის ყოლას, მშობლად ყოფნას. გიორგის ბედნიერება გულწრფელად მსიამოვნებდა.

ეს რედაქცია, ეს კრებული ჩემი სულის სამლოცველო იყო. სენაკის ზღაპრებს, ეკლესიის გალობას, სიმღერა-ჩონგურს, რაღაც სხვა სულიერი საზრდო ემატებოდა და ატყუართი ერთი-მეორეს არ უარყოფდა, ერთი მეორეს დამატებათ მიმაჩნდა.

1900—1901 წლები.

რევოლუციონური ცეცხლი მონთებული იყო, უმთავრესად რკინისგზის დეპოში, ფაბრიკა-სახელოსნოებში დაწვებული, მხოლოდ, ქართულ ენაზე არ იშოვებოდა წიგნაკები, საპროპაგანდო ლიტერატურა და სოფლიდან ჩამოსულ მუშებმა კი რუსული არ იცოდნენ. თითო-ორი კართული წიგნაკი, სამაისო ფურცელი ნოე უორდანიას მიერ დაწერილი ხელიდან ხელში გადადიოდა, გეკტოგრაფზე გადაბეჭდილი. «კვალში» დაბეჭდილი წერილები წრეებში იკითხებოდა და მსჯელობა იმართებოდა.

სილიბისტრო ჯიბლაძის რჩევით მე სტამბაში მოხელედ დავბრუნდი. თბილისის სტამბებში ყველას ვიცნობდი, გაზეთებში ჩემი წერილები იბეჭდებოდა. მე ხელზე ცერი აღარ მქონდა—ასოთაწყობა არ შემიძლო, — შევედი მაშინაზე დამწყობათ «ნაკლადჩიკ»-ად, ხელაძის სტამბაში ათ მანეთად, ათი მანეთი თვითონ სილიბისტრომ დამინიშნა და «კავშირი» დიმიტრი კალანდარიშვილთან მომცა.

რომელიც ამ დროს სასოფლო-სამეურნეო სამმართველოში მსახურობდა ალექსანდროვის ბაღში.

მთელი მესამე დასის ცენტრი და „ადრესები“ აქ იყო, აქვე მსახურობდა სიმონ ჯუღელი.

წრეში მემსახურებოდენ სტამბის ახალგაზრდობა «ივე-რია»-დან; განსაკუთრებით ბათლომე ზვიადაძე. ერასტო ჩანტლაძე, ვალერიან ბილანიშვილი.

ხელაძის სტამბა ამ დროს გადმოტანილი იყო ქვაშვე-თის ეკლესიის შენობის სარდაფში, რომელსაც შესავალი ალექსანდროვის ბაღის ქუჩიდან ჰქონდა, მოძრაობას მოზო-რებული მყუდროთ იყო. აქ იბეჭდებოდა «კვალი» და ხში-რად ნოე უორდანიას მოდიოდა.

ჩვენ სტამბაში, თითქმის ყველა საიმედონი ვიყავით, სტამბის პატრონთან ამბის მიმტანი არ გამოჩნდებოდა. ლა-დოს (კეცხოველი) შიშით ვერ გაბედავდენ. ერთსულოვნობა, ხაზინ-მთავრობის წინააღმდეგ მოქმედობა ჩვეულებად იყო სტამბის მუშებში, მითუმეტეს ნწერლებთან საქმე ჰქონ-დათ. ნაროდნიკული მუშაობის სული, მათთან პატივის-ცემა აქა-იქ არ გამქრალიყო.

ერთ დღეს ლადო კეცხოველმა ასოთამწყობებს რაღაც ხელნაწერი დაუტოვა, თუ ხაზინი შემოვიდეს სხვა მასალებს დაუწყეთ აწყობა, ღმერთი არ გაგიწყრეთო არ გინახონო, თორემ ცოცხალი ვერ გადამირჩებითო, და მე შემომხედა, თითქოს ასოთამწყობთ ეუბნებოდა— ჩვენ რაი ყველას მო-გერევიეთო. ხელთნწერი ორ-სამ დღეში აიწყა, მე და ზვიად-აძემ მაშინვე კორექტურა ამოვიღეთ.

მეორე დღეს ლადომ გასწორებული გვერდები ვასო ურ-შაძეს გადასცა. თექვსმეტგვერდიანი «მუშათა ანბანი» ნაზდ იყო დასაბეჭდათ. როცა ექვთიმე ხელაძე სადილად წავიდა, (ფიცოდით რომ ნასადილევს იძინებდა) ჩვენ მანქანაზე წიგ-ნაკი გაუშვით და ერთ საათში დავბეჭდეთ. ქალაქებში შევახვიეთ და გადავმალეთ, «მაკლატურები» დავწვიეთ, მა-შინის ვალები გავწმინდეთ.

როცა დალამდა წიგნაკები ნაზდის ქვეშ ამოვიფარე და მთაწმიდაზე ჩემს ოთახში ავიტანე, სადაც ცოტა ხნის შემ-დეგ ლადო კეცხოველი ამოვიდა, კარები დავკეტეთ და სი-ცილით წიგნაკის კითხვას შევუდექით.

— ვერ წარმოიდგენ რა გაუხარდება ხვალ სალამოს სი. ლიბისტრო ჯიბლაძეს ამ წიგნებს რომ დახედავს, ვთქვით.

— წრეში მაცადინობა გაუადვილდება, მუშებს ქართულ ენაზე, სულიერი საზრდო ექნებათ. რამდენიმე ხნის შემდეგ

ამნაირად დავბეჭდეთ: «ოთხი ძმა» «რვა საათის მუშაობა»
 «მუშათა ცხოვრება ევროპაში» აწყობა უფასო, დაბეჭდვა
 მუქით.

1900 წელი თბილისმა ახლი მოძრაობით აღნიშნა. პირველ იანვარს გათენებისას, როცა «კონკის» მუშები დიდუბის პარკიდან სამუშაოთ უნდა გამოსულიყვნენ 500—600 კაცი გაიფიცა. დაირაზმა და მწყობრად ბელგიის საექციონერო სახოკაოების სამმართველოს მიადგა. მუშებმა ახალი წელი მიუღოცეს სამმართველოს უფროსს და მოთხოვნილება წარუდგინეს. დირექციამ რეპრესიებით უპასუხა, პოლიციას მიმართა, რომელმაც შეგროვილ მუშებს ალყა შემოარტყა, ძალით მუშაობა უბრძანა, დელეგატების დაჭერა მოინდომა, რაც მუშებმა არ დაანებეს. პოლიციამ ხმალი იშიშვლა, მუშების გაფანტვა მოინდომა, მუშები არ დაიბნა; «დასცხეთ! მაგ ძაღლებსო,» გაისმა ლადო კეცხოველის მუქეარე ხმა. განრისხებული 500 კაცი მიესია პოლიციელებს გაიმართა ხელჩართული ბრძოლა. მუშებმა იქვე შესის საწყობში იშოვეს კეტები, დაერივნენ პოლიციას, აყარეს იარაღი. საჩქაროთ გამოწვეულმა ყაზახ რუსებმა მებრძოლნი გაჰფანტა. მრავალი მძიმეთ დაჭრილი პოლიციელეით სავადმყოფო აივსო. ბევრი მუშები შეიპყრეს და მეტეხის ციხეში გამოამწყვდიეს. ეს პატარა ამბავი შესავალი იყო დიდი ისტორიულ მოძრაობის, რომელიც ამ დღიდან დაიწყო და 1900 წლის ამომავალ მხეს ამოჰყვა. ლადო კეცხოველი თბილისიდან გაქრა, არცერთი გაფიცვის ხელმძღვანელი არ ჩავარდნილა. შეშინებულმა მთავრობამ ნაწილობრივად, მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება უბრძანა.

იმავე ხანებში გარდაიცვალა გიორგი წერეთელი—დასაფლავეს დიდუბეში, მის გასვენებაზე შემოკრბა მთელი მშრომელი ხალხი მესამე დასის მეთაურობით. მუშებმა დიდი პატივით გაასვენეს მწერალი, დიდი მოღვაწე და სამ. შობლოს მოჭირნახულე. და ესეც ახალი ხანის დაწყება იყო ჩვენს ცხოვრებაში.

სილიბისტროჯიბლაძე წრიდან წრეში გადადოდა, უბნიდან უბანში. თბილისის მუშებში გაცხოველებული კულტურულ-პოლიტიკური მუშაობა მიდიოდა. იგი ნაძალადევიდან ნავთლულში გადადიოდა, იქიდან ვერაზე, სამოსწავლო ინსტიტუტში, სემინარიის მოწაფეებში. წრეებს მისი ცეცხლმუქვეველი სიტყვით განამტკიცებდა. მისს ხნეობრივ სულს შთაბეჭავდა, რევოლიუციონურ ემბაზში მონათლავ-

და, და ვითარცა იოანე ნათლისმცემელი ხალხს დიდად მოსწონებდა, და ვითარცა იოანე ნათლისმცემელი ხალხს მოსწონებდა . . .

სილიბისტრო რომ წრეში გაიგლიდა, ყველა წრეებიდან ერთს ან ორ განვითარებულ წევრს გამოყოფდა და კარგბუღს შეადგენდა. ერთ ასეთ კარგბუღს ხელმძღვანელობდა თვალის ექიმის შატილოვი, რომელიც მუშებს პოლიტიკურ ეკონომიიდან გაკვეთილებს აძლევდა.

სილიბისტროს მოცემული პროკლამაციები, მისი ცეცხლისმფრქვეველი სიტყვა — დაბეჭდილი, თბილისის ახალ დაწყებულ ბრძოლას აღვივებდა.

ერთ დილას, მოულოდნელად თბილისის დეპო-სახელოსნოს საყვირმა მთელი ქალაქი გააყრუა. მცხოვრებნი გააოცა. მთავრობა გაკვირდა და რაკი დიდ ხანს არაჩვეულებრივ კენესოდა, მოთქვამდა; ცეცხლისმქრობელმა რაზმმა მიაშურა, პოლიცია მიიჭრა და მათ წინ, მწყობრად, დინჯად მახუთით შავად გამურული მუშები მოდიოდა, რკინის გზის ლიანდაგზე ზღვასავით რამოდენიმე ათასი კაცი იწლებოდა. მშრომელთა უბანი ნაძალადევი არაჩვეულობრივ სანახაობას წარმოადგენდა.

რკინის გზის მიმოსვლა შეჩერდა, მთავრობა შეშფოდიდა. ქუჩები პოლიციით და საეჭვო პირებით, ცხენოსანი ყაზახებით, ჯგუფებათ აქაიქ გაჩნდნენ. თბილისის რკინის გზის გაფიცვამ დიდი და პატარა გამოაღვიძა, ალაპარაკა, ბნელით მოცულ აზროვნებაში გაიღვავა და ქვეყანას დიდი ამბების დაწყება უწინასწარმეტყველა.

რკინის გზის გამგემ არცერთი მოთხოვნა არ დაამყოფილა. სახელოსნო და დეპო ვერ ამუშავა, მიმოსვლა ვერ მოაწყო. ზოგი მუშა დაიჭირეს და მეტეხის ციხეში გაგზავნეს. გაფიცვა ორ კვირამდე გაგრძელდა. მთავრობამ ყოველივე ზომა მიიღო, მაგრამ გაფიცულების ერთობა ვერ შეაჩუჩა. ვერც პროკლამაციების საბეჭდავი აღმოაჩინა. ბოლოს რკინის გზის უფროსმა მუშები სახელოსნოს ეზოში მოსალაპარაკებლად დაიბარა. მუშაობის დაწყებას დაპირდა. როცა მუშები სახელოსნოში გამოცხადდნენ, მთავრობამ წინასწარ ამხანაგბუღი ჯარი შემოარტყა და მუშები ერთგულებათ განაწილა. სომხები ვაგონებში შერეეს. სონცხში გაგზავნეს. ქართველები კუთხეებათ დაყოფილები — იმერლები ქუთაისისკენ საქონლის მატარებლით გაისტუმრეს. ქართველები გორისკენ და კახელები თელავისკენ გარეეს. რუს მუშებს უთხრეს: «ტუნემცებს» ოას უყურებთო, თქვენ რა უთხრათო ჩამოგდება უნდათო და უბრძანეს მუშაობის დაწყება. ბევრი შეგნებულნი რუსი მუშა, ქართველ

მოწინავე მუშებთან ერთად მეტეხის ციხეში გამოამწყვდიეს.

ამ უმსგავსო საქციელს მუშებმა რუსული პროკლამაციებით უპასუხეს. მთავრობამ რეპრესიებს უმატა. თბილისის კომიტეტმა საერთო გაფიცვით უპასუხა.

მეორე დღეს მთელ თბილისის მეპატრონეთ—კერძო სახელოსნოებს, ქალაქის სასაკლაოს და წყლის მმართველობას ეკონომიური მოთხოვნები წარედგინა.

თითქოს მწემ გაანათა და თვალები აუხილაო ისე იმოქმედა რკინის გზის გაფიცვამ. ნავთლუდის საკერავე ქარხნის ქალებს, პატრონმა ადელხანოვმა ხელფასი დაუკლო, რის გამო გაფიცვა გამოცხადდა. დიდ ხანს ვაგრძელ და და პატრონი იძულებული გახდა მუშა ქალები ნაწილობრივ დაემწყობინებინა.

ციხეში, დაუფრილ მუშების დახმარება მოეწყო; მათ კალათებით მისდიოდათ საქშელი, მათ ცოლ-შვილთ. დედ მამას ეხმარებოდენ, ამხნევებდენ.

: — :

კლასთა ბრძოლა, მარქსი, ენგელსი, ლასალი, ამ სიტყვების ხმარება სიღვაძე, სილიბისტრომ არ იცოდა. ის ცოცხალ მაგალითებზე, ადგილობრივ პირობებზე, ზნე ჩვეულებებზე აშენებდა იმ დიდ შენობას, რომელსაც ვერავითარი, შემთხვევით მოვარდნილი ქარი ვერ წააქცევდა.

მთავრობა არ ხედავდა ამ მოძრაობის სიღრმეს. საზოგადოება და ბევრი მოღვაწე გაკვირდა. სად, ვინ? რა ძალას შეეძლო ასე ცხოვრების ფენებში ჩასვლა, იქ მუშაობა და ასეთი მჭიდრო ორგანიზაციების შექმნა? მთავრობამ გასცა ბრძანება ყოველნაირი ეკონომიური მოთხოვნები დაემწყობინებინა ხაზინებს, და მით, მუშების პოლიტიკაში ჩარევა თავიდან აეცილინა.—მოძრაობა კი ჩააქრო ხიშტებით.

მანსოვს, ერთ-ერთ საგაფიცვო კრებაზე ფიცი დაიდვა ერთობას არავინ უღალატებდა. წამოდგა ერთი მოხუცი მუშა, მოიძრო ვერცხლის ქამარი, მოიხადა ქუდი და სთქვა: «მე ამქრების გაფიცვის მომხრე ვარ, ჩვენ დროსა, ლაპარაკი და მიტინგი არ იყო, მაგრამ ერთობა ვიცოდით. მოძღვარი ხატზე გვაფიცებდა, სამ მანეთს ვაძლევდით. პირისა და ერთობის გამტეხს შავნაბადას ხატზე გადავცემდით და ამხელა კაცი ვარ, არ მანსოვს ვინმეს ფიცი გაერეხოს. მოდიით შვილებო! ამ ძველ კარგ ჩვეულებას ნუ დავივიწყებთ. ეხლაც ისე დავიფიცოთ. მღვდელი არა გვყავს, მაგრამ ზედაში, პურმარლი, სანთლები ავანთოთ! აი იმ შავნაბადას ხატს, რომა აი იმ გორაზე სჩანს, აქედან შევფიცოთ!»

თქვა ეს და აბრეშუმის ბაღდადის ხელსახოცით შეხვეული რგვალი ფურნის პური მოიტანა, ამოიღო, დასუფთავდა და ღებდა დადო. ჯიბიდან ქალაქში გახვეული წმინდა სანკის თლები ამოიღო, დანის წვერით პურს შემოაძწკრივა. ჩიხის კალთა ნიავს ამოაფარა, აანთო. ღვინით სავსე პატარა შუშა ამოიღო, ზედაზე პურს გადაავლო. შეფიცულ კრებულს ქუდი მოახდევინა, ცალ მუხლზე დაგვაჩოქა, ხელები შავნაბადასკენ გაიშვირა და წარმოსთქვა: «ვინც ჩვენში პირი გატეხოს, ერთობას უღალატოს, ამხანაგებს ამ საქმეში გამოგვეთიშოს. თელეთისა და შავნაბადას ძალო და მადლო! ნუ გაახარებ—საიქიოს ჯოჯოხეთის ტანჯვა დაუმკვიდრე!» წამოდგა, ღვინოში დასოღებულ ი ზიარება ნატეხ-ნატეხით შეფიცულთ დაურიგა. პური შეჭამეს, სანთლები ჩააქრეს და გაფიცვა დაიწყა.

როცა ეს ამბავი სილვას უამბე, ძლიერ მოეწონა და მითხრა, ასეთი ზნეჩვეულების ხალხი რომ ვართ იმიტომბა, რომ ამხელა მოძრაობაში გამცემი არ აღმოჩნდაო. ჩვენ ზნეჩვეულებებს მესწავლა უნდა, მის ადათებზე ახალი მოძრაობა უნდა დაემყნოს და გადინერგოსო.

მეტეხის ციხის კარები ხუთშაბათობით და განსაკუთრებით კვირაობით კარგი სანახავი იყო. ჯერ კიდევ მეტეხის ეკლესიაში, კვირაობით გარეშე მლოცველებიც დადიოდნენ. ციხისკენ მისავალი, გარშემო ქუჩები გაეცრიდა იყო ციხეში დაჭერილთა მშობლებით, სოფლებიდან მოსული ნათესავებით.

მეტეხს მისი ძლიერი სული შერჩენოდა. მართალია, ეს დიდებული ტაძარი და ციხე სატუხადლო გადააქცია რუსის მთავრობამ, მაგრამ ეკლესიის კარინტე კვირადეი დახეობილი არ იყო და დარაჯების თვალყურის ქვეშ, წესწავლა შეიძლებოდა.

და ერთ დღეს ჩვენცწავედით მეტეხის ეკლესიაში, ჩვენი ძმებისთვის თვალი შეგვევლო, რომლებიც ეკლესიის მგალობელთა აივანზე დაოჯებს გამოჰყავდათ.

შუა წირვაში ტყვეებში ჩუმი ლაპარაკი შეიქნა, ეკლესია ახმაურდა. ზედამხედველების ყურადღება პოლიტიკურ ტუხადებს მიექარო. ჯარისკაცთა ამოღებული ხმლები სინათლეზე აელვარდნენ, ყველა გარშემო იყურებოდა. ნიძრობა ისეთი იყო, მღვდელს წირვა კინადან შეეწავა.— ჩვენს შორის, ვითარცა პავლე მოციქული რომის ცირკნი კრისტიანების ტანჯვის დროს, იდგა სილიბისტრო ჯიბლაძე.— თავის ცეცხლისმფრქვევ თვალებით გუშინდელ თანამებრძოლთ მისჩერებოდა, თავის მადლიანი ღმირით მისდახ

რდილ არწივებს ამხნვევებდა და ეალერსებოდა. ეს იყო პირ-
ველი დაწყება მოძღვარ მოციქულთა შესვვდრა.

ჩვენ სული კბილით გვეჭირა სანამ წირვა გათავდებოდა.

სილიბისტრო ვილაც თავ დახურულ მანდილ ოსახსამო-
უდგა და არხეინად გაიარა ციხის ეზოს კარები.

მოგზაურობიდახ დაბრუნებულნი ღოე ურდანი «კვალ-
ში» სწერდა: «იწყება დიადი ახალი ხანა. რომლის მნიშვნე-
ლობა ქართულ ქურნალ-გაზეთებს გამოეპარაო.»

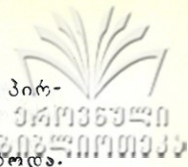
1901 წელი, ... დაიწყო სამაისო დემონსტაციის-
თვის მზადება. ამ წელს რუსეთში, სდაც მუშათა კლასი
შეკავშირებული იყო, ერთ და იმავე დღეს უნდა განოსუ-
ლიყო ქუჩაში და ძმობა ერთობის დროშა აედრილებია.
დიდ ქალაქებში დაიწყო სტუდენტების მოძრაობა და მუ-
შათა კლასის გარეშე ამოუდგა. მთავრობამ უჩინესი რე-
ტები დაპყტა, სტუდენტობა ჯარში გაიწვია ციმბირში
გაგზავნა.

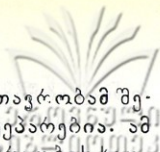
მოსკოვის სტუდენტთა მოძრაობის ხელმძღვანელ თარი-
გებში იდგა სრულიად ახალგაზრდა, «კვალის» რედაქციაში
აღზრდილი, გიორგი წერეთლის შვილი კაკი. ის ერთ გაფი-
ცულთა აუდიტორიას თავმჯდომარეობდა. კაკი ბრძოლის
ველზე გამოჩენა, ჩვენ თბილისის მუშებს განსაკუთრებით
გვიხაროდა.

მთელი თბილისის პროპაგანდისტები დღიან-ღამიან
მაცადინობდენ, წრეების რიცხვი იზრდებოდა. რუს-სომეხ
ქართველთა კავშირი მტკიცდებოდა. სტამბის ახალგაზრ-
დობა სამაისო პროკლამაციების დაბეჭდვის შადარგნი
იყვნენ.

და ერთ დილას, როცა სიცოცხლე იღვიძებდა, ცის-
კარს წყვილიად გაენათებია. მუწევი რკინა ფოლადს სქედ-
დენ და ჩაქუჩის ხმაზე ამღეროდენ: «წავა, წავა, კარგად წავა
და კარგადაც გათავდებაო.» სახელოსნოებში ფუჭუნი გაის-
მა, დაზგიდან დაზგაზე—მემანქანებთან, ნიავსავით მიმოი-
არა, სამჭედლოებზე მხიარულად მოლიდინე ნქედელს წარღნი
შეუკრა. მოქნეული ჩაქუჩი მოდუნებულად გრდემლს დაე-
ცა, თითქოს მჭედელს მკლავი მოტყდაო და ჩაქუჩი ძირს
დაეცა. მშრომელთა მოლიმარ სახეს თითქოს ზეწარი გადა-
ფარა: წუხელ სილიბისტრო ჯიბლადე შეჯპყრიათო...
გაისმა, —მთელი სახელესნო შეტორტმანდა.

მტარგალებო! ძვირად დაგიჯენთ ჩვენი მოძღვრის შეპ-
ყრობასო და შემუშრულ ვაუკაცთა თვალეზრდნ ცეცხლი
გამოკრთა.

ათიწლის უშედეგო ცდების შემდეგ მთავრობამ შესძლო, ერთი რუსი გამცემი ჩვენს წრეში შეეპარებია. ამ პროვოკატორის შემწეობით თბილისის მოძრაობის ხელმძღვანელთა ნაწილი შეიპყრო და ორგანიზაციას თითქოს სული ამოაცალესო. მარა ასეთი სული თბილისის მუშებში მძლავრად იყო გამაჯდარი და როგორც ქრისტეს დაჟერით დაიწყო ქრისტიანობის მძლავრი მოძრაობა და მისი აზრების გავრცელება, ისე სიღვა და მისი ამხანაგებრს დაჟერით მოძრაობა წამებულის შარავანდედით შეიმოსა, დიდებით მშრომელ ხალხში შემობრწყინდა. რიგნი წიკრა, შეურაცყოფილი მაშვრალი სანტრეღელათ დარაქრა.

საერთოდ, უმრავლესობა დასავლეთ საქართველოდან იარაღს ატარებდა; სატევარი, რევოლვერი, ზოგს ხნალი ეკიდა. ხელმძღვანელ ორგანიზაციამ დემონსტრაციებზე იარაღით გასვლა აკრძალა, რომ სისხლი არ დაღვრილიყო. ამ დადგენილებამ მათში უკმაყოფილება გამოიწვია; საჩხუბრად მივიდვივართ და იარაღს გვართმევენ. პოლიციას იარაღი აქვს, ჩვენ იმათ ცარიელი ხელით რა უნდა უქნათო. ეტყობოდა, ფართე მასებისთვის საპირველ მანის დემონსტრაციის მნიშვნელობა გაუგებარი იყო.

მოახლოვდა პირველი მაისი და ყოველი თადარიგი მოთავდა. თვითეული მუშა სიამაყით თავის საგუწაგოტეღელა, დემონსტრაციის ხელმძღვანელ კომისიის განკარგულ ელქას ელოდა.

შაბათ საღამოს ყველა რაიონებში დარიგდა ფურცლები, მუშათა უბნებს შიკრიკები მოედვენ. მთელი მშრომელი ხალხი, თავის ცოლშვილით ჯგუფ-ჯგუფად ალექსანდროვის ბალიდან ყოფილ სემინარიამდე გამართულ ბაზრობის ხალხში გაერია.

მე სილიბისტროს მაგიერ ნოე ჟორდანისაგან დარიგებები მივიღე; აბა თქვენ იცით რა მამაცად იქნებითო.

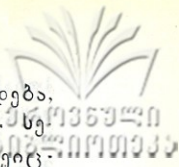
სამაისოთ გამოღვიძებულ ქუჩების დათვალიერებას შეუდექი. ბაზრისკენ, ხალხი ყაველ ქუჩიდან მოვდინებოდა. გარშემო ქუჩები და ბაზრის არემარე გაივსო, ბაზარი ზღვასავით ბობოქრობდა, ღელავდა, მრისხანე ტალღათ გადაქცევას ლამობდა.

ცხენოსანი კაზაკები და პალიციელები ქუჩის კუთხეებში მოჩანდნენ.

უკვე შუადღე მოახლოვებული იყო—ქუჩებში გაქანება არ შეიძლებოდა, რომ გაისმა:

— «აბა ჩოთქი! კაი ჩოთქი! იაფად.»

ეს იყო ჩვენი ნიშანი და რკინის სალტესავით მის გარშე-

მო შეუვალი წრე იკვრებოდა. «აბა უჩქარეთ! გვიანდება, მთავრობამ იცის. სასახლესთან გასვლა გაგვიჭირდება.» მინარიასთან აღარ მოხერხდა შეკრება, ადგილი შეიცვალა.» ბელმძღვანელები აღიქსანდროვის ბაღის ბოლოს სადაც საპი-ოთხი ქუჩები იყრებიან იქ შეჩერდნენ ჩოთქიან კაცს შემოეხვიენ.

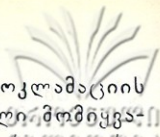
უცებ ჩოთქი მოხსნეს, მარტველები გაანაჯრეს ჩოთქის ტარზე და პალტოს ქვეშიდან, ვითარცა ღრუბლებიდან მზემ ისე წითელმა დროშამ გამოანათა, ბავშურისიხარულით წვევით ასწიეს და აზღვავებულ ხალხში ცისარტყელსავით გამობრწყინდა. «გაუმარჯოს თავისუფლებას, ძირს მთავრობა.» შეძახილები გვრინავდა ჰაერში. იმ წამსვე აღიქსანდროვი სბალიდან და სახლის ეზოებში ჩასაფრული კაზაკ რუსები, პოლიციელები გამოჩნდნენ, ჰაერში რევოლვერები ისროლეს. მუშებმა ბაზარზე გამოტანილი რკინეულობა, ათასგვარი ქურჭლეულობა დაუშინეს პოლიციელებს, ვინც იმ მოიჭრა სატყვერებით აჩეხეს. ცხენზე მჯდომ კაზაკებს კვერცხები ბოძებდა დაუშინეს.

დროშა როგორც აზვირთებულ ზღვაში იალქანი, ხალხის თავზე ქანაობდა. ხელიდან-ხელით გადადიოდა. სტვენა, ყიყინი, ყვირილი: «გაუმარჯოს თავისუფლებას! ძირს მთავრობა» ისმოდა. დიდხანს გასტანა ამ არცულობამ. წეწიღებული მოვაჭრე ხალხი გაიქცა და ბევრი ჩვენებრიც გაიყოლია.

მეორე დღეს ნოე ყორდანიადგან მივიღე დასაბჭებათ დემონსტრაციებში დაზარალებულთა. ციხეში გამომწყვდეულთა ოჯახებისთვის დასახმარებლად ფულის ასაკრეფი მოწოდება.

ხელნაწერი გადავწერე. პატარად დავეკეცე და მჯილში დავიკავე. რუსთაველის განზირზე გადავდიოდე, ვიღაც უცნობი კაცი წამომეწია. ორი პოლიციელი აქეთ იქიდან ამომეტუნა: ხელები მაღლაო. მე ორივე ხელები მაღლა ავწიე, ისე რომ მჯილი არ გამიწლია. გამშინჯეს, იარაღი არ მინახეს, მიბრძანეს გავეყოლიდი. როცა ეტლში ვჯდებოდი ტელი პირთან მივიტანე და ხელნაწერი გადავყლაპე. უკეთეს გუნებაზე დავედქი.

მიმიყვანეს როტმისტრ ლავროვთან, რომელსაც ერთ ხელძლივს დავახწიე თავი. ახლა იმედი არ მქონდა, მარა ვიღაც ჩემმიკიდევ იმედოვნებდა, მამხნევებდა. ლავროვმა მკაცრად მითხრა: «აქლაც უარს იტყვი, რომ ამაღა ამ დამესპროკლამაციები დაბეჭდვებელად ხელაძის სტამბაში და არხენალის

ქუჩაზე მიიტანე ეტლით? მე გავიკვირვე და პროკლამაციის სახელი დამახინჯებულად ვუთხარი. მთარგმნელი მომხიფათუნეს, მასაც აბნეულათ ვუპასუხე: «მე მაგეების წინააღმდეგ ვიცი, მაშინ ჩემი ხელმწიფის მოსამსახურე კაცი იყო, დედა ჩემი სულ მეფეს ლოცულობს. მე აქ ვმუშაობდი, დედას ვარჩენდი. ოჯახს ვინახავდი. თქვენ ვილაღებებს დაეძღვით, რეცხვილა დაშიჰირეთ, პასპორტი წამართვით. არსად ადგორზე არ მიმიღეს, ამდენ ხანს სოფელში ვიყავი. ახლა აქ ჩამოვედი რომ პასპორტი დამიბრუნოთ.— თქვენ რეჰერტსაც არის საზართალი? იმ დამეს რაცხა დაბეჭდვო. ნე მანინ გუჩიაში ვიყავი და აქ როგორ დავბეჭდავდი? აი ჩემი მამასახლისის მოწმობა და მისი ბეჭედი ზედ. ამოვიღე და სოფელ აკეთში მოცემული ქალაქი წინ დავუდე. თუ ქვეყნად სამართალი არ არის, რაც გინდათ ის მიყავით. ამდენი უსამართლობის ატანა მე არ შემძლია» მე თქი და კუთხეში მივეყუდე.— კარგი ამას მე გამოვიკვლევო და მეცხრე უბნის სარდაფში ჩამავდო, სადაც სინესტე-სიბინძურიდან კინალამ დავიხჩვი.

სამი დღე და ღამე გავატარე ამ ჯურღმულში, დამპალნარზე გაუხდელი, პირდაუბანელი. კატინარო სეცე, ედე, ან კედელზე— აყუდებული. სიცხიან, თეთრით გადაკრულენას ფრჩხილებით ვინოკავდი, ბაგეს კბილებით ვიჭამდი.

მესამე ღამეს კიბეზე ჩამოვიდა პოლიციელი, სანთელი აანთო. მე თავბრუ დამესხა, ბარბაცით კიბეს ანოეყვი. სული ყელში მომებჯინა. ჩაბნელებულ გუჯრემულს ჩავხედე ამოსვლისას გაქცევა დავაპირე. მაგრამ პოლიციელს წინა დახებამ გამომარკვია. მან ბოქაულთან შემეცვანა, რეცხვილა ჩემი მოწმობა და ფული წინ დამიდო. — სამი დღის მეტი თბილისში არ დარჩე! მითხრა. თორემ ისევ იმ სარდაფში ჩავადებო. თბილისი დატოვე და სადაც გინდა იქ იცხოვრეო.

ჩემი თავი სიზმარში მეგონა. გამოვედი ეტლში ჩავჯექი, ჩემს ასოთამწყობებში მივედი, რაც ვალანხდა ვუამბე, გაოცდენ. მეორე დღეს «კვალი»-ს რედაქციაში ნოე ქორდანი ვინახულე ის «ბლანკი» (მოწოდება) ხელმწიფეთ დედაწერიე. ჩემი ნახვით გახარებულებმა სტამბის მუშებმა მათინათვე მშვენიერად დამიბეჭდეს სქელ ქალაქზე და რედაქციაში მივიტანე— ვალმოხდილმა. ყველას ძლიერ გაუხარდა.

გადავწყვიტე დროებით დამეტოვებია ჩემი საყვარელი თბილისი. სადგურს არ ვენდე, ფეხით მცხეთამდე ჩავვიდი და იქიდან მატარებლით ქუთაისს გავეჩუხავდი. რა ჩენი მეგობრები მოვინახულე.— თბილისის ამბები ვუაზნებე. რანოდენიმე დღეს დავრჩი და ჩემს გურიას მივაშურე. ჩემ სა-

ყვარელ დედის მკერდზე თავის მიღება მთელ ქვეყანას მერ-
ჩია. ვიგონებ მის სიტყვებს, ჩემ გულის ფიცარზე დაწე-
რილებს

— ნენა! ყოლიფერი იქნება, ქვეყანა ასე ბრუნავს, მარა
შენ რომ ცოლ შვილს არ ეძებ აკი არ ვარგა. «ვენახმა არა
გამოიღოს ნაყოფი, მოიკვეთოს და ცეცხლსა ზედა დაედვა-
სო — ბრძანებს საღვთო წერილი. ყველაფერი იქნება მარა
შენ რა... პირადი ცხოვრება, ხომ არ გაქვს? უცოლ შვილი
კაცის სიბერე განწარებულია, დამიჯერე ნენა! ზე განცდი-
ლი ვარ, დროზე შეირთე ცოლი სანამ ცოცხალი ვარ მოუე-
ლი; ქმრისა და შვილების სიყვარულს ვაქვადი ჩერცა
და მოყვრებს გავაცნობ... შეხედე ნენა! მალა წიგლის ბო-
ჯაყში, ფრინველს ბუდე აქვს, ბარტყებს ზრდის და ხარობს.
შენ კი გიჭირს ცოლი მოიყვანო. კოქლი არ ხარ და ბრუ-
ციანი — კაი შვილები გეყოლება, მამის ჯიში განობრუნდე-
ბა, ვინ იცის რა ნიჭიერი და ჯანმთელი შთაჩმავლობა
შეიქნება. შენ ნენა სადაც გინდა იქ იარე. შენ ცოლ შე-
ვალის ჩინივით მოუვლი, ჩემი გული გახალისდება — მაღლია»
მერე ჩამიყვანა დედის პირად, ჩემი ბავშვობის ნარგა-
ვი ნიგოზი. ალვის ხეები მიჩვენა.

— შეხედე ნენა! დილას რომ მზე ამოვა, რაღა გაახა-
რებს ყოველივეს, ღვთის მადლს სხივები მოჰდენს; ყო-
ველივე სულდგმული გაიდვიძებს, ბორბოც კი მოღებდა,
პირზე ღიმი მოუვა. კეთილი ხდება. ასე წესიერად. ასე ლა-
მახად ვინ შეამკო ეს ქვეყანა? ვინ გამოიქნობს ცისა და ქვეყ-
ნის საიდუმლოებას? დააკვირდი სახარებრს. დღად მზის
სიბრძნეს, გაიგებ რა წესიერად არის ყველაფერი გაჩენილი,
მარა ჩვენ თვითონ უღირსად ვატარებთ ღვთის სახეს. რად
გინდა ნენა სიმდიდრე და ქონება, ჯანმთელობა, ადამიანის
სიყვარული და სიხალისე ეძებე. ყველა კაცი გიყვარდეს და
ყველას უყვარდე. «არა» შემოსაჯიხი წენი ვერცელითა და
ოქროთი. არამედ სულით იყავ მდიდარი და ძლიერიო.»
ბრძანებს სამხთო წერილი. შენ ხალხს რას უყურებ, ხალხმა
მაცხოვარი ჯვარზე აცვა, შენ გულში იყავი წმინდა. ნურა-
ვის ნუ გეშინია. «ვინ არს მტერი ჩემი, რამეთუ დმერთი ჩემ
კერძარსო.» თუ სიმართლე შენშია, შენ უძლეველი ხარ. ბო-
როტებას, მრუშობას მეძაობას ვერაჯითარი ჭოცნით ვერ
დამალავ. თავმდაბალი იყავ. რადგან «რო მცდნი დაიდაბ-
ლოს თავი თვისი ამაღლდესო» მდიდარი სამოთხეში ვერ შე-
ვა. ისე რაჯოჯ აქლემი ნემსის ყურში ვერ გაეტყვაო.

— ძლიერ შეწუხებული არის სილიბისტროს დატუსა-
ლებით, საცოდავი დედა მისი! რა სიბერე მოესწრო, — ამის-
თანა შვილი ციხეში ყავს გამოწყედვული...

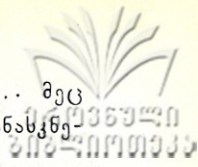
— ძნელია ნენა წინამძღვრობა თუ ზნეობრივად მაღალი ბუნების კაცი არ არის ხალხს ხრამში გადაყრის, მერე სწავს აღარ ენდობიან. ზოგ კაცს პატივმოყვარეობა ამოკმედეგს, ზოგი ხალხით სარგებლობს. ხალხი საკრეჭი ცხვარიავო ამბობენ. ხალხის მეთაური ნენა, სავსე ჭიქასავით უნდა უფრთხილდებოდეს თავის ზნეობას. სიმარცლით შემოსილი უნდა იყოს, მან ყოველივე უნდა აიტანოს, «ლილე ჯვარი და შემომიდექ შე.» ბრძანა მაცხოვარმა.

შემდეგ ვინახულე სილიბისტროს დედა და რაც შეიძლებოდა მის მდგომარეობაში მყოფ დედის გული ვანუგეშე, მაგრამ საწყალი დედა ძლიერ გულდაკოდილი იყო.

— ბაღობიდან სულ ციხეშია. — ამბობდა. ამდენ ტანჯვას მისი გული ვერ აიტანს. ღმერთს რა შევცოდე, რომ შვილის ცოცხლად ტანჯვას მაყურებიებს, რატომ არ მიძილებს და მომასვენებს.»

1901 წელს, 2 გიორგობისთვის თბილისში ვბრუნდებოდი, ჩემს ს. აკეთს ვემშვიდებოდი. ნაშუადღევს სამი საათი იქნებოდა ნიგოთის ქედიდან გურიას რომ გადავყურებდი და ისეთნაირად ვაკვირდებოდი მის მდებარეობას, მის თითოულ კუთხეს, გეგონებოდათ, შორს მიშავალი, სულსა და გულში ვიბეჭდავდი აჭაურ მშვენიერებას... ცის მოკამკამე ლაქვარდოვან უსაზღვრო სივრციდან მზე უხვად აფრქვევდა მაცოცხლებელ სხივებს, საზამთრო ძილისთვის გამზადებულ ბუნებას ათბობდა. ნახევრად გაფურცლულ ხის შტოებს ეალერსებოდა. წყავისა და ბაძგარის მწვანე ფოთლებზე ეფრქვეოდა, ლამაზ ქალსავით გაწოლილ ბახმაროს მთას გულმკერდს უკოცნიდა, მის კალთებზე თეთრად შეფიფქულ ნაქვარის მწერვალს აღმასისებრ აელვარებდა, ორ ხევში გაწოლილ გურიას უხვად ათბობდა, რომ გაზაფხულამდე სუსხიან ზამთარს შებრძოლებოდა...

დიდხანს უცქირე თვალწარმტაც ბუნებას, მის უსაზღვრო საიდუმლოებას ვაკვირდებოდი და რალაც ნაღვლიანი ვხედებოდი, მისი მოშორებით გული მწყდებოდა, სული ნიგოთის ქედზე მრჩებოდა. ნაღვლიანად ნიგოთის სადგურისკენ ჩავდიოდი, ჩამავალ მზის სხივებზე გაელვარებულ კავკასიონის ქედს მივჩერებოდი. სარკესავით მოლაპლაპე ზღვას თვალს ვერ ვაშორებდი. ქუდი მოვიხადე, ჩემი სქელი, ფაღაროვით გაწილილი შავი თმა თითებით უკან გადავიბარცხნე, არწივსავით ცხვირზე ხელი ჩამოვისვი, ქუდი ძირს დავაგდე, ორთავ ხელები ცისკენ ავაპყარი და შემოკმედს, რომელმაც ასე შეამკო ყოველივე, მადლობა შევწირე, ამოვიოხრე, მთის კალთებს, ჩემი დიდი ხმით შევძახე: ვინ ხარ? რა ხარ? რომ

ასე მოგიწესრიგებია ყოველივე, ვინ განაგებ ამას?... მეც შენსავით გამოუცნობელი ვარ. მთელ არემარეს უკანასკნელად თვალი მოვაველე და ფერდობზე დავეშვი.

თბილისში ბინა მქონდა ალექსი ცხომელიძესთან. მისი მეუღლე ნინა ქალთა წრეში მეცადინობდა. ერთი საიმედო და სასახლო ქალი იყო. მისი მოხუცი დედა ღვთის დიდი მლოცველი იყო, ღმერთს ევედრებოდა ჩვენს გამარჯვებას. ჩემს თავს სულ ღვთიმშობელს ავედრებდა და მთაწინიდან დიდუბეში ფეხშიშველი სალოცავად დადიოდა. რუსის გაკეთებულ ხიდზე არ გავივლიო ამბობდა და მეტყვის ხიდიდან უვლიდა. დიდუბეს ტაძარში მიდიოდა და თამარ დედოფალს შესთხოვდა: რუსები აქედან დროზე მოგვაშორეო. მე კი მამხნევებდა და მეტყოდა: «მე მოხუცი ვარ, რუსის წასვლას ვერ მოვესწრები, მარა თქვენ და ჩემი შვილები იმ დღეს ნახავთო.» რაცა ოჯახში მისვლა დამიგვიანდებოდა, მოხუცი დედა დიდუბეში მიდიოდა; სანთლებს აანთებდა, ღვთისმშობელს და წმიდა ნინოს ჩემ თავს შეავედრებდა, ვლასას რუსის ხელში ნუ ჩაავდებო.

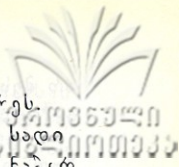
...გათენდა 1902 წელი და ჩვენ სარკმლიდან ერთმანეთს მივყვალვით, ნიკოლოზის ჩამოგდება ვისურვებთ, ჯარისკაც-მა გაჩეობა გვიბრძანა, მარა მასაც ამ წელს სახლში შევიდობით დაბრუნება ვუსურვებთ და ნახევრად ღიმილით თავი დაგვანება, ზოგი ჯარისკაცი ჩვენს საუბარს ისმენდა და ბევრი მათგანი თანაგრძობითაც გვექცეოდა.

ახალმა წელმა ახალი ამბავი მოგვიტანა: კავკასიის რკინისგზის უფროსი, რომელმაც 1900 წლის ისტორიულ გაფიცვაზე მუშებს მკაცრად მოექცა, თავის ოთახში თოფით მოკლული იქნა და მკვლეელი ვერ აღმოაჩინეს. ამან პოლიტიკურები გაამხნევა, ციხის მთავრობა დაადონა და დააფიქრა. პოლიტიკურებს თავაზიანად და მორიდებით გვეპყრობოდნენ. ამის მიზეზი თვით პოლიტიკურებიც იყვნენ. აქ ისხდნენ ძველი პოლიტიკური მოღვაწენი, რომლებმაც იცოდნენ თავის დაჭერა და ამას გამგებლობა ანგარიშს უწევდა.

ჩვენს დერეფანში ისხდნენ სამი პოლიტიკური ქალიშვილი, მათ შორის ერთი ფერშალი ქალი კრასნოვა მარტოდ. ერთ საღამოს ქალის ნერვიული კვიღ-წივილი გაისმა. მთელი პოლიტიკური განყოფილება ახმაურდა: ყვრილი და კარებების ბრახუნი შეიქმნა. ხედამხედველი გვამშვიდებდა. მარა ჩვენ ცალ-ცალკე გამოშფყვდელები ვთხოვლობდით ამბის გაგებას. ციხის უფროსმა დერეფანში ჯარი შემოიყვანა, სროლით გვემუქრებოდა, ჩვენ ქალი კვიღლის მიზეზის გაგებას ვთხოვლობდით და ზოლეს მალა საბოლოოს ერთ პოლიტიკურს ნება მისცეს ქალს დალაპარაკებოდა და მიზეზი, დერეფნიდან, ჩვენდა გასაგონად გამოეცხადებოდა. ცოტა ხნის შემდეგ დერეფანში გაისმა ჩვენი ამხანაგის და კრასნოვას ხმა. როცა სეირნობიდან ქალები შემოიყვანეს კრასნოვას უარი ეთქვა საკანში შესვლაზე, ხედამხედველს ხელი მოეკიდა და ქალს სილა შემოეჭრა მისთვის და ნერვებ აშლილს ყვრილი დაეწყო. მეორე დღესვე ქალები პოლიტიკურ განყოფილებიდან საავადნყოფოს ეზოს საკნებში გადაიყვანეს.

ჩვენი საკნის ერთ კედელში სათბობი იყო დატანებული, რომელიც დერეფნიდან ინთებოდა. როცა ძლიერ ციოდა ორ დღეში ერთხელ ანთებდნენ და პალტოში ჩაცმული ვძლებდით. სათბობი მრგვალად ამოშენებული იყო. რეცხი და შუა კედელი თითო აგურის სისქით იყო მიშენებული საი-

*) მოგონებებში არ სჩანს თუ როგორის მიიყვანეს ვლასა მეტეხას ციხეში.

დანაც ხმა და კაკუნის ადვილად ისმოდა ორივე მხარეს.

ამას მე მივაქციე ყურადღება. როცა გახსნილდა, სადილათ ერთ ჯამ რუსულ ბორშს გვაძლევდნენ, პაქარა ნაჯირ მოხარბულ ხორცს, ჩხირზე აგებულს მარილ წაყრილს და ნებს არ იძლეოდნენ. მე ჩხირს ხორცი შემოვქაშე და გამ ხმარი, წვეტიანი ჩხირით, სათბობსა და აგურს შუა ჩხინკვა დაუწყე, მივაყურებდი «ფორთოქას»—უცებ მივარდებოდი კედელს, ვფხეკავდი. როცა კირი მოვაცალე აგურის კუთხე გამოჩნდა და ჩემმა ჩხირმა ბურღვა დაიწყო. რომ ჩემს ბურღს კარგად ემუშავა ქრუქუტაქაწი წყალს ვაწვევებოდი კირს ვალბობდი. ამნაირად, დიდი სიფრთხილით მეორე დილას ჩხირის წვერი მეორე საკანში გადავრე. კედელი ისულ თხელი აგურით ყოფილიყო ამოშენებული

ახლა ნელა ჩემ მეზობელს დაუკაკუნე, იმან თავის მხრიდან ქუჭრუტანა გააფართოვა—ჩხირს ძაფი გამოამბა, ძაფს დაგრეხილი, დასოლებული ქინჯი გამოყვა და ჩვენ ორივემ ამ დაგრეხილ ქინჯის ნახევით ვხეხეთ და საკმაო ხერხედი გავაკეთეთ, რომლის ქიტიანაში ჩემი საყვარელი წაქარაქოდრიშვილის თვალები და ხმა გავარჩიე. ეს დიდი მიღწევა იყო.

ამ მიღწეს ყურს მივადებდი და ყოფილივე ლაპარაკს ვავიგებდი. კბილებით ჩვენ ჩვენი ჩხირი ორად გავყავით, ძაფით ერთმანეთს გადავავით და დაწერილ ების გადაცემებიც ამ საშვალეებით მოეწყო.

ამ მიღწეა ოთხი «სეკრეტი» საკნები გააერთიანა: ჩენს მალა, ლაფრენტი მამალაძე მომაწოდებდა სილიბისტრო ჯიბლაძის ან კალისტრატე გოგუას მიერ გამოცემულ ფურცელს, მას საჩემლიდან გიდელით ე. ი. ძაფით ჩემთან ჩამოუშობდა. მე წავიკითხავდი, მილით ჩოდრიშვილს გადავცემდი, ის წავიკითხავდა, მის თავზე მყოფი ამხანაგი ჩანოშეებულ გიდელით მალა აიტანდა და ასე ოთხი ამხანაგი მიწერმოწერაში ვიყავით. მართალია ქალადს დათვლილს და დანობრილს გვაძლევდნენ, მარა პაპირი სის ქალადზე და წიგნებიდან ამოხეულ გვერდებზე წერას ვახერხებდით. რომ ხერხედი შეუმჩნეველი დარჩენილიყო, მოხელილი პურის გული ორთავ თავებში დაუცეთ, კოვზით კედელზე ცარცი ავფხიკეთ, წყალში გაძრულით შევადეფრეთ. თუ ქალადების გადაცემისას არ შემოგვესწრებოდნენ, ისე ძნელი იყო შემჩნევა.

ჩემი საკითხავი წიგნები უმთავრესად სახარება და ფსალმუნის იყო, მაძლევდნენ ზოგ ლიტერატულ ხაწარნოვნი. დავიწყ რუსული წიგნების კითხვა, მაგრამ მათი აზრი ბევრი

არ მესმოდა; მაინც ვკითხულობდი და რუსულის კითხვაში
კარგად გავიწაფე.

ჩვენ მეორე სართულის საკნებიდან სადარჯლო ხანს
ზედ დავყურებდით. ნელის ხმით ჯარისკაცებს ვესაუბრე-
ბოდით. თუ ძლიერ რეგვენი არა მათთან ლაპარაკი დახ
ვევოდა, რომ ჯარშიც მოლობული იყო რყევა და «ერთობის»
სული იქაც ტრიალებდა განსაკუთრებით პოლშიდან და
რუსეთის მთავარ ქალაქებიდან, მორიდებულად იქით-აქეთ
ცქერიოთ, უფროსმა არ წამომისწრესო კითხვაზე გვიპასუიებ
დენ, სარკმლიდან მეზობლებთან ლაპარაკს არ გვიწოდენ.
ხშირად ქართველი ჯარისკაცები შეგვხვდებოდა და მათთან
საუბრის გაბმა ადვილი იყო. ერთხელ ჩემს პირდაპირ სა-
დარაჯო ხანზე ჩემი მეზობლები აღმოჩნდა: ალექსანდრე
სიხარულიძე, მახარაძე და დუმბაძე და მათგან გავიგე, რომ
ჩემი დაქერის წინააღმდეგში, ქუთაისის უნდარმთა როტ-
მისტრი, მთელი ხროვა ჯამუშ-უქანდარმთა, ლანჩხუთის ბო-
ქაულით დედაჩემის ოჯახს დასცემოდენ ჩემ დასაქერად.
ლანჩხუთის მასწავლებლებს ლავრენტი წულაძესა და ეც-
ნობებიანთ, რომელსაც მისი და. გალინე გაეგზავნა დედასას,
საქვეა არაფერი ჰქონდესო. ჩემი ძმა ირაკლი გზაში მხვდ-
რდა ამ ჯალათებს, ეჭვი აეღო, და მოკლე გზით სახლში
გაბრუნებულყო— დაუპატიჟებელ სტუმრებისთვის მიესწ-
რო, სამუშაო ტანისამოსი გადაეცვა, შეშის პობა დაეწყო,
რომ ამ დროს ეზოში ცხენებით შეჭრილიყვნენ და მთელი
ოჯახი აეფორიაქებიათ, გაეხსრიკათ და რაკი დაღამებიათ,
ღამის გათევა მოეწადინებიათ, მარა დედას ეთქვა: «ხალხმა,
რომელმაც მანდილოსნების საცვლების გაჩხრეკა იკადრა.
ღირსნი არ არიან ჩემ ოჯახში დარჩენისო.» და შერცხვე
ნილებს ქეზობლისას, გაეთიათ დამე. ჩემი ძმა დაეჭირათ,
მაგრამ მერე გაეშვათ.

— ვენაცვალე! ყოჩაღი ქალი ყოფილა — ისმრ და ტუსა-
ლებიდან ჯარისკაცის მოთხრობაზე და შე დედით ვამაყობ-
დი. ამ ჩემ მეზობელ ჯარისკაცებს უხაროდათ, რომ კარგად
ვიყავი, ჩქარა გამოხვალო მანუგეშებდენ. ესენი თვითონ იყ-
ვნენ ერთობის კაცები, და თბილისის ამხანაგებნი ამბები
შექონდენ.

ამნაირად მიუხედავად გარეგნული სიმაგრისა ციხე საკ-
მაოდ დაღირღნილი იყო და ერთობის მძლავრი ხმა ჩვენამ-
დე აღწევდა.

გავიდა დრო, ჩვენ განყოფილებაში ცვლილებები ხდე-
ბებოდა, ამხანაგები გადაყავ-გადმოყავდათ. ძველ ამხანაგებს
მესამე სართულის თავში, დიდ 31 ნომერ ხალაში ათავსებ-
დენ. რომლის სარკმლები ეზოს დამტკვარს გადასცქერდა

ამ კამერაში თერთმეტი ძველი ამხანაგი ერთად მოათავსეს: სილიბისტრო ჯიბლაძე, ლავრენტი მამალაძე, ვიქტორ კუხუნიანი, ნატოვსკი, იპოლიტ ფრინჩესკი, სევერიანე ჯულელი, ვასო ცაბაძე და ხვები.

მე დერეფნის თავში, მეცამეტე ნომერში გადამიყვანეს, რომლის სარკმელი ციხის შემოსავალ კარებს გადაყურებდა. მარა წვრილი მავთულის ბადე იყო ზედ აკრული და მზე არ ადგებოდა. აქედან კვირა ხუთშაბათს მოსულ მნახველებს ვათვალიერებდი, ნაცნობებს ვეძებდი.

ამ ცივ ზამთარში ხშირად ვხედავდი შავ ჩოხაში გამოწყობილს, ჭადარა ნიკოლოზ უორდანიას, რომელიც დაღონებული თვალებით, უიმედოთ კარებს მისჩერებოდა. დაღვრემილი ციხის მალალ კედლებს შეჰყურებდა, სადაც მისი საყვარელი შვილი და ქვეყნის საამაყო ნოე უორდანია მოეტაცათ და მტარვლებს «სეკრეტში» გამომწყვდეული ჰყავდათ.

თითქოს მლოცველები ეკლესიის კარებების გაღებას მოწიწებით ელიანო—ისე უცდიდნენ საქართველოს ყველა კუთხიდან მოსული მშობლები ციხის კარების გაღებას, რომ თავიანთი შვილებისათვის სანოვაგე გადაეცათ. მათი ძვირფასების—მათი თვალის ჩინების კარგად ყოფნა გაეგოთ და ნუგეშიანათ დაბრუნებულთ სახლი გაეხარებიან.

არა! ამდენ უსამართლობას ბოლო მოეღება, ეს წესწყობილება დაემხოება, ნიკოლოზი ჩამოვარდება. ვაჯერებდი «ვილაცა საეჭვოს» ჩემში და ჩემს საკანს ვათვალიერებდი, მის კედლებს ყურადღებით ვშინჯავდი. ის სარკმელთან ამოშენებული სათბურით თბებოდა, შიგნიდან ინთებოდა. ეს კარგი იყო იმით, რომ ანთების დროს საკანი იწმინდებოდა, ჰაერი სუფთავდებოდა. მოსამსახურე ასანთებად შემოდიოდა, მართალია ზედამხედველიც შემოჰყავებოდა, მარა რაცა ამბავს შინაც წამიჩურჩულებდა, თვალით რამეს მანიშნებდა. ამასთან, რაც უმთავრესი იყო; სათბურის თხელი აგურის გახვრეტა შეიძლებოდა და ამ მუშაობის გეგმას შეუდექი. კოვზის ტარით საეჭვო ადგილებს ჩხიკნა დაუწყევ და უცებ მიწვეებული პურის ნაჭერი ჩამოვარდა, ბნელი ხვრელი გამოჩნდა გამეხარდა, მარა შემრცხვა, ჩემი გამოგონება რომ მეგონა თურმე ციხის ყოფილა. მე ნელა დავაკაქუნე, ვილაცამ კაკუნით მიპასუხა და ხვრელიდან საცობი გამოაძრო; მიღში კოწია ხომერიკის სახე გამოჩნდა, ბიჭო, შენც აქ ყოფილხარ? ნელა მიპასუხა. დერეფანში ფეხის ხმა მოისმა, ხელად ხვრელი დავმაღეთ. ის ისე განიერი იყო, რომ ჩვენ ერთხანეთს თვალწარბს დაუნახავდით. წერილებს, შაქარს შოკოლადის ქალაქში გახვეულს გვაძვრენდით, ყურს მივაფებდით, თვალები კარებისკენ გვეჭირა და ვრთ-

მანეთს ვეფეურჩულებოდით.

ერთხელ სეირნობიდან დავბრუნდი კიბის ქვის საფეხურებზე ჩქარა ამოვედი, მესამე სართულის, ჩემ დერეფანზე შევჩერდი. რომ მალა სართულიდან ვილაცის ტკბილინმა მომესმა. ზევით ავიხედე, და რკინის მოაჯირთან სიღიბის-ტრო ჯიბლაძე, რამოდენიმე ამხანაგებით შეგვიჩინა. ვლაცის სისწრაფით კიბეზე ავირბინე და ჩემ საყვარელ მოძღვარს სილვას კისერზე მოვეხვიე, მის მადლიან სახეს ვეამბოროე, ბაგე-ტუჩი, თვალწარბი, მირონ-შუბლი დაუკოცე. მერე ამხანაგებს დაკვირე: შენი ჭირიმე ბიჭებო! ლავრენტი! სევერიანე! და ყველას ერთობით ვკოცნიდი, ცალი ხელი სილვას კისერზე მქონდა მოხვეული.— შემომესმა, მოვარდნილ ზედამხედველების შეშინებული ჩუმი შემოძახილი;

— სუმაშედში, გადარეულია ვილაცა. რას ჩადი? უფროსი დაგვინახავს, ჩვენ დაგვიჭერენ, ჩქარა! ღმერთო ჩემო ეს ვინ ყოფილა! როგორ ამოირბინა.

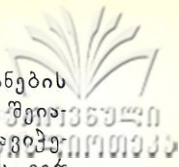
მე სილვას ერხელ კიდევ მოვეხვიე. ბავშვივით ხელში ავიყვანე, მაკრად ვაკოცე და კიბეზე დავეშვი, ტყიდან გამოვარდნილ შევლსავით დერეფანი გავიბრინე და საკანთან შევჩერდი. გულგახეთქილი ზედამხედველი მოიჭრა კარები გაშიღო: «ვოტ ჩორტ, ვოტ დიავოლ!» იძახოდა, დაფეთებული დერეფანს გასცქეროდა, უფროსმა არ გამიგოსო.

მე სიხარულით ვბტუნავდი, ლოგინზე-ვკოტრიად ობდი, ქუდს ჭერში ვისროდი, «ყოჩაღ! ვლასა მგელაძე!» ვტყვი.

— არა უშავს, ის ისეთი ახალგაზრდაა მას ყველაფერი ეპატიება. — ეუბნებოდა სილვა შეშინებულ ზედამხედველს თავის ტკბილი ხმით, ამშვიდებდა.

ჩემო სილვა! ჩემო მამავი ჩემო მოძღვარო! შენი სიყვარულის ძალამ «მეშვიდე ცახე» ამიყვანა, «ცხრა კლიტულში» შემომიყვანა, და შენი ამბორის ღირსი მაინც გავხდი. ლავრენტი მამალაძე რა კარგად არის, როგორ გამობრუნებულა, ყოჩაღ ბიჭო! გენაცვალე კისერში, ვარგხარ სევერიანე ნამეტანი დასუსტებული შეჩვენა. კურნ: ჭოცკე კარგად გამოიყურებოდა. სილვას ლურჯი ხალათი ეცვა, შევერცხილილი თმა შუბლზედ გადაჰფენოდა, ვითარცა ქრისტე მოწაფეებში ისე შევენოდა.

საკანში დაბრუნებული და დამშვიდებული ჩემ თავს ვეუბნებოდი: — გადარეული ხარ ბიჭი, გადარეული, რომ გავრბოდი მალა, ზედამხედველს რომ ესროლა? მოვეკალი? ხომ ტყლაპსავით შერჩებოდა. იმიწა გაშაკეთა ნენამ და ბაბამ ამისიგრძე, რომ ამისთანა ბარტყმა რუსმა მომკლას? ვერ მივართვი პატრიქანი. აი, დღეს მომწონხარ ვლასა მგე-

ლადე დღეს. ამ «ცხრა კლიტულში» საყვარელი ადამიანების ნახვა მოვასწარი, წითელი დროშის ქვეშ მებრძოლები შეიარაღებულ მტრის წინ გადავკოცნე, მათ სართულზე ვვიძუარი. ნენაის და მამაის სისხლი რომ არ გიდუღდეს ამას ვერიზამდი ძამიავ! შენ. რათა ხარ გამოწყვედული? არა უშავს. როგორმე აქედანაც დავაღწევ თავს, კიდომ გადავიკიჟინებ ძამიავ, იცოდე!

კოწია ხომერიკი, ჩემი მეზობელი საკნიდან ეზოს გადაყურებდა. მე ეზოს შემოსავალ კარებს ვხედავდი, ჩვენ შუა ციხის მაღალი კედელი იყო და მე გარედ ნახულ ტუსალებზე ველაპარაკებოდი, კოწია კი ეზოში დანახულ ამბებს მეუბნებოდა და ასე ვიცოდით ჩვენს გარშემო რა ხდებოდა.

ერთ დღით ჩაის დაღვეის დროს კოწიას ჩვეულებრივად მივსალმე, რა სიზმრები ნახა ვკითხე. მილიდან რაღაც შეცვლილი ხმა მომესმა, გაუჭიტინე, კოწიას მაგიერ ზედამხედველის ქუდზე თუნუქის მეშვიდე ნომერი გავარჩიე, კისერზე რევოლვერის ყვითელი გრენილი დაუნახე. ის ჩემთან დამტრევეული ქართულით ლაპარაკს დაწობდა, ექვი არ იყო ხვრელი ენახათ. კოწია გადაეყვანათ და ციხის ჯაშუში ზედამხედველი ამბების გამოტყუებლს მიპირებდა. წე უთხარი კარგად არ მესმის შენი ლაპარაკი, მიღთან სახე მოიტანე მეთქი და როცა ჭიტინაში მისმა ღორიჯით აწეულმა დინგმა შემოანათა მე უცბად სათბობიდან სასმისი. ცხელი ნაცარი გამოვიღე, ჩაის დულარით გავავსე და მიღში ვთქი. «ნუ ეგო კ ჩორტუ» წაილაპარაკა და გინებით კარები გაიხურა.

ცოტა ხნის შემეგ მე ციხის სამმართველოში წამიყვანეს ხვრელის ამბავი მკითხეს. მე გულრწფელად მოვახსენე: როცა შემიყვანეს მეცამეტე საკანში ხვრელი დამხვდა, ვიღაც ტუსალს ველაპარაკებოდი და დღეს ტუსალის მაგიერ ზედამხედველი შევნიშნე და ჩაით გაუმასპინძდი მეთქი. ციხის უფროსმა ღიმილი შეიკავა და ციხეში ხვრელების გაკეთებას თავი დაანებო სერიოზულად მითხრა. გამაფრთხილა, მესამე სართულში გადამიყვანა ეზოს მხარეს.

ამ საკანიდან მთელი ციხის შიდა ეზო ჩანდა. პირდაპირ საკატორღო კანტორას მიეჩერებოდი, მოსვირნე ტუსალებს განთავისუფლებულებს ან ახალ მოყვანილ ტუსალებს ვხედავდი. დღით ციხის სტამბაში მოსულს და საღამოს გასულს ლუარსაბ ხელაძეს ვხედავდი. პოლიტიკური განყოფილებებიდან ვისაც გაიყვანდნენ სამმართველოში დასაკითხად გავძახებდი: აბა ყოჩაღად ამხანაგო, მაგ ჯალათებმა არ შეგაშინოს, წელში გაიმართე! ნუ გეშინია! ვამხნეებდი.

ერთი კვირის შემდეგ აქედანაც გადამიყვანეს და ისევ ჩემ შუა დერეფნის შესავალთან მეორე ნომერში მომათავსეს რომლის სარკმელზე მავთულის წვრილად მოქსოვილი ბადე იყო აკრული. თითქოს ციხის გამგეობა ცდილობდა. მთელი ციხის მოწყობილობა დამეთვალეურებია, ისე მატარებდა. მავთულის ბადის მწერა თვალებს მიფუჭებდა. მე კოვზის ტარით ბადე პირისახის ოდენათ გავაფართოვე და მტკვარს უცქეროდი, ეს შენიშნა მეთვალყურემ და საღამოსვე მენუთე ნომერში, მტკარის პირას გადამიყვანეს. ციხის უფროსის თანაშემწე იყო ყოფილი სემინარიელი ჩიქოვანი. ერთ დღეს, სეირნობის დროს ეზოში, სისხლის სამართლის ბორკილებიან ტუსალებს ველაპარაკებოდი ვამხნევებდი. მოულოდნელად დერეფნიდან ჩიქოვანი შემომმესწრა, ზედამხედველს გაუგავრდა ლაპარაკის ნებას რად აძლევო და სეირნობის შეწყვეტა ბრძანა—საკანში დააბრუნეთო, ზედამხედველს უთხრა. მე არ დევერმორჩილე და სასეირნოთ გავბრუნდი. მე შენ გიბრძანებ წაიყვანეო, ზედამხედველი მომიახლოვდა, მარა მე იარაღის ასაყრელად მოვემზადე და განზე გადავხტი. მაღლიდან გადმომდგარ ამხანაგებს გამარჯობა შევძახე.—ატყდა ყვირილი, ახმაურდა ეზო. ზედამხედველს გამხმარი პური ესროლეს, ჩიქოვანი დაიბნა, მე თავი მიმანებეს, სამმართველოში გაიპარენ. ციხის უფროსი აღელვებულ ტყვეებს აწყნარებდა, ამშვიდებდა. კატორღელები ილიანდებოდნენ, აბა ერთი ხელი ახლეთ! სულ დაგლეწავთ აქაურობასა.—იმუქრებოდნენ.

მეორე დღეს მე სასეირნოთ აღარ გამიშვეს. ერთი კვირით საკანში ჩამკეტეს. პოლიტიკურების დასჯის ნება ადმინისტრაციას არ ჰქონდა, ანუ უკეთ რომ ვთქვათ. ამის ნებას პოლიტიკურები არ აძლევდნენ. ამისათვის მე ქართულად დაწერილ ქალაქდით პროკურორთან ვიჩივლე. საღამოც შემოწმებდახე საჩივარი მათთვის გადავეცი.

მესამე დღეს აღდგომა გათენდა. გარედან ამხანაგებმა აუარებელი სანოვაგე: პასეჟი, შეღებილი კვერცხი, ბატკანი და ხორავი შემოგვიგზავნეს.

ნება დაგვრთეს მეთვალყურის ქვეშ, სანოვაგე ერთი მეორისთვის გადაგვეცა და ამხანაგები წითელ კვერცხს ერთმანეთს უცვლიდნენ. ნამდვილ ქრისტეს აღდგომას, ნიკოლოზის ჩამოგდების დღის მოსწრებას ერთმანეთს უსურვებდნენ.

შუადღეზე პროკურორმა აღდგომა მოგვილოცა. მე არ მივიღე მოლოცვა: რა წესია რომ ამ უდიდეს ქრისტეს აღდგომა დღეს მხეცებივით გამომწყვდეული ვართ და ამდენი

ხანია გამოძიება არ დაგითავებიათ, რისთვის ვზივარ დახა-
შაული არ წამოგიყენებიათ, და დღეს სეირნობაც წაგმე-
ული მაქვს და ვზივარ. პროკურორი გამოძიების დაჩქარე-
ბას დამპირდა და მოახდინა განკარგულება ჩემი სასეირნო
გაშვებისა.

სამაისით ციხეში ბევრი პოლიტიკურები მოიყვანეს,
თბილისი ვითომ გასწმინდეს. მარა პირველ მაისის დემონს-
ტრაცია მაინც მოხდა, — მუშებით, ახალგაზრდა მოსწავლეე-
ბით და ქალებით ციხე აივსო. ძველი ტუსადენი ორ-სამი
ერთად მოათავსეს, ახლები უალაგობის გამო ერთად დაამ-
წყვდიე', ულოგინოთ იატაკზე დაჰყარეს, რასაც პროტეს-
ტი, ხმაურობა მოჰყვა. შეგვიერთდა კატორღელებიც, მათ
აიყოლიეს უბრალო, მშიშარა ქურდ-ბაცაცები და მთელი
ციხე მრისხნანე ძალად გადაიქრია, მუქარის ხმა გაისმა. ცი-
ხის უფროსი, უანდარმები, ჯარის ოფიცრობა დერეფნებ-
ში დარბოდენ, ციხეს ამშვიდებდენ, იმუქრებოდენ, ახალ
მოყვანილებს სახელდახელოდ დაცლილ კამერებში ათავსებ-
დენ. ციხე, პოლიციის სარდაფები სავსე იყო დაქვრივ-
ებით. იყო ნაცემი ამხანაგები, დაქრილი პოლიციელები.

რამოდენიმე დღის შემდეგ პირველმაისობა ჩატარდა.
ააფრიალეს წითელი დროშა. ახალშა დაქვრივებმა ახალი
იმედი შემოიტანეს და ციხეში დაუანგული გული გადაფა-
რეს მომავლის იმედით გაგვამხნევეს. ბაქოში, 1900 წელში
გადახვეწილი ლადო კეცხოველი და ქართველი მუშები ხელ-
მძღვანელობდენ და წითელი დროშა ვანო სტურუას ეჭირა.
ბათუმში მომხთარა შეტაკება. დაქვრივ მუშების გასანთა-
ვის უფლებლათ მუშები ციხესთან მისულან სო სო ჯულაწვი-
ლის რჩევით, რასაც სროლა და მუშების დახოცვა გამო-
უწვევია. რუსეთიდან დიდი მოძრაობის ამბები ისმოდა, ცი-
ხე რევოლიუციონურ ცეცხლით ხურდა, — საკნებში გამოკე-
ტილი ბიჭები მკლავებდაკოტავებულნი საბრძოლველად ემ-
ხადებოდენ.

მალლიდან გიდელით პატარა ნაჭერი ქალადი მივიღე,
რომელზედაც წითელი დროშა იყო დახატული დამკლავე-
ბულ მუშას ხელში ამაყათ ეჭირა. ჩვენ დავიხარდეთო ბი-
ძია ვლასა! — ეწერა, მალე ამ ციხიდან გაგანთავისუფლებთო,
იყავით კარგათო. შენი ვასო ხუციშვილიო.

ეს პატარა თავქოჩორა სტამბის შეგირდი, სულ ბავშვი,
ჩემი რაჭველი ბიჭუნა, ესეც ბრძოლის ველზე გამოსულა, —
აგერჩის ციხეში.

არა ძმავე, სასწაული ხდება, რაღაც დიდი აზნები იწყე-
ბა, ნერვებს გამაგრება და ამ ჩემ ცარიელ თავს მომზადება
უნდა, ძამიავე!

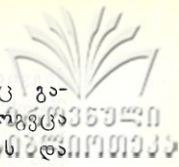
სისასტიკემ ციხეში წესრიგი ვერ დაამყარა, ციხის რე-
ჟიმი შეირყა, გარედან ამბები ყოველმხრიდან შემოდით და
ზოგი ამხანაგები გაუშვეს და ჩვენს პირდაპირ მტკვარის პირ-
ზე პატარა ვკლესიის ეზოში მოდიოდნენ, სამლოცველოში შე-
დიოდნენ, სანთელს აანთებდნენ, მერე გამოვიდოდნენ და ვითომ
მტკვარს ათვლიერებდნენ. ჩვენ შეპარვით გვეჩვენებოდნენ.
ერთმანეთთან ვიცანი სიმონ ჯუღელი. იქვე მოდიოდნენ და
ჭერილებს ცოლმვილი, მათ მხოლოდ ერთმანეთს მტკვარის
სიგანე აზორებდა სახე კარგად ირჩეოდა, ხმა მაღალი ლა-
პარაკი ისმოდა.

გამიყვანეს ციხის. ჩვენების ჩამოსართმევ კამერაში. მა-
გიდასთან დაბალი შავგვრემანი პოლკოვნიკი ციხი იჯდა ზა-
სიპინის ალაგას. ეს უკანასკნელი ქალაქის პოლიცემესტერად
გადაყვანათ რევოლიუციონური მოძრაობის ჩასაქრობათ
ციხმა გამიმეორა წინანდელი შეკითხვები, მეც ჩვეულებრი-
ვად უარით ვუპასუხე და რქმზე ხელი მოვაწერე. ამ პოლ-
კოვნიკ ციხმა ჩემზე კარგი შთაბეჭდილება დატოვა; თავაზი-
ანად მეკითხებოდა, კითხვებში დაჭერას არ ცდილობდა. მე
საკანში დამაბრუნეს.

ვილაც უცნობ განთავისუფლებულ რუს ამხანაგ ჩემთვის
საპონი, პირსახოცი და მოზრდილი სარკე დაეტიებია საჩუქ-
რად, გადმომცეს. სარკე ხელში ავიღე და კოპწია ქალივით
ყურება დავიწყე. ჩავიხედე, შავ თხელ უღუგანზედ ხელი გა-
დავისვი, საწყალი კაცის ღობესავით მეჩხერი წვერი გავის-
სწორე.—ნუ გეშინია ვლასა მგელაძევე! ისე ყლიპავ თვალელს,
რომ ნიკოლოზის ჩამოგდებამდე გაძლებ და მერე მგელ-
მა ამოგიყარა საფლავი მეთქი. მომესნა: «ციხევე, მოგიკვდეს
ამშენებელი. შენ ხარ ვაჟაკის დანდონებელი.» ტუსად: ს
დამაღონებელი ღიღინი. მე ბრაზით კბილები გავაკრაქუნე და
გამახსენდა, როცა სუფრაზე დავთვრებოდი—კბილებით თეფ-
შების მტვრევა ვიცოდი. რა კარგი იქნებოდა ეს რკინის მეს-
რები გადავკნიტო ისეთი კბილები მქონოდა. მტკვარში გა-
დავხტე, გავცურო, კი ვიცი ნუ გეშინია ცურვა მოვიგოტე.
ქუთაისში თეთრი ხიდიდან რიონში ვხტებოდი. ჯვარს ამ-
სალებად ყივნიან მტკვარს გავცურავდი, ზღვაში რომ კაცი
გადავარჩინე და ბოქაულმა დასაჭურად კინალამ მიჩიტყუა,
მედალს მოგცემო.

დილის მზის სხივებთან დღეები მეაღერებოდა. და დღე
ბი და თვეები შეუმჩნეველად მიდიოდნენ. რომ ერთ დღეს მე
გამომიცხადეს, ჩემი საქმის გამოძიება უანდარმერამ დაამ
თავრა და პროკურორს გადაეცა.

ციხის გარედ მყოფმა ამხანაგებმა და განსაკითრებრით მათ
მა ცოლშვილმა მოუხშირეს ჩვენ პირდაპირ სამლოცველოს
ეზოში შაბათ საღამოობით სიარულს და ტუსალებთან ნიშ.

ნებით საუბარი, გამოქაჩილი—ხმა მალა ლაპარაკზეც გადავიდნენ. ადმინისტრაციამ მრავალჯერ შენიშვნა მოგვცა და ბოლოს, მთელ პოლიტიკურ განყოფილებას, ეხსენა მტკვრის ნაპირისკენ. ფანჯრებზე გარედან ფიცრები აგვიკრეს. მტკვრის ნაპირს ველარ ვხედავდით, სინათლე ზევიდან ჩამოდიოდა. შეკრული ფიცრები კუბოსავით იყო ცხის კედელზე აკრული, სიცხეში სული გვეხუთებოდა,

ამის შესახებ ამხანაგებმა, სილიბისტრო ჯიბლადის მეთაურობით ვითათბირეთ და შევადგინეთ საჩივარი პროკურორის სახელზე, რომ ეს ფიცრები თვალსს გვიფუჭებდა სულს გვიხუთავდა. პალატის პროკურორმა გამოგზავნა მოხელე, მან აწვდილი ფიცრები დაათვალიერა, მარა არ მოხსნა და ჩვენი საჩივარი უშედეგოთ დაჩნა.

დამკლავებული პირს ვიბანდი ეზოს კარების ქრიალი მომესმა. შეპარვით გადავიხედე, ზედამხედველს ლადო კეცხოველი ეხათი საექიმო განყოფილებაში მიჰყავდა. ახახდეულად ფანჯარას მივარდი: «ჩემ ლადოს სიცოცხლე! მტრებს სიკვდილი» გავძახე. სწორედ ამ დროს მესამე სართლის მოაჯირიდან გაისმა ზედამხედველ დაბადას: «შენს საგუშაგოზე რომ ლაპარაკობენ, რატომ ყურადღებას არ აქცევ, შენ სად ხარო» უსაყვედურეს ჩემ დერეფნის ზედამხედველს გვარად პულიას. მესამე სართლის მეთვალყურე ჯაშუშათ ცნობილი იყო. შეხრა გესაქმება? შენ ალაგს დაეგდე! «მერზავეც!» შევეძახე ზევით მუაჯირზე გადმოწოლილ ზედამხედველს, რომელსაც ხმალ-რევოლვერი ეკიდა, თამბაქოს ეწეოდა. შენ თითონ მერზავეცო მომესმა მადლიდან, მარა მას ეს სიტყვები არ დაუთავებია, თოფის წამალსავით ვიფეთქე. სამი საფეხური ვეფხვივით ავბრე. რომ იარაღი არ მოესწრო:--რავა ბედავ შე ჯაშუშო, ვინ გგონივარ მე შენ? შევეძახე და ყურისძირში ისეთი ვლიწე. იატაკზე ძღენკვა გაადინა. ხმალი, დერეფანში. ქარქაშიდან გასრიალდა, რევოლვერი ბუდიანად წელზე ავაგლიჯე, კისერზე მწვანე გრეხილი ავაწყვიტე და შორს გადავავლე. ფეხებში ხელი მოვაველე კედელზე მთელი ტანით ვარტყი. ზურგზე შევაჩტი. დავხილე; რომ ქვემოდან, ზედამხედველი ორი მოსამსახურეთი ამოიპრენ ყვირილით: «შტო ვი დელაიტე გოსპოდინ მგელაძე? შტო ვი? უბიოტე.» ჩენი მოქმეული ხელი ერთ მოსამსახურესაც მოხვდა და წაიქცა, რაც მე არ მინდოდა.

ჩაკიზბინე, ცივიწყალით თავი გავიგბრილე. ლეღპირი შევიმშრალე და საკახში შევედი, ჩემმა ზედამხედველმა თავის

ქნევით კარები გამომიკეტა. გალახული ზედამხედველი ფერ-
შალს ჩააბარეს. ნახევარ საათში ციხის უროსის თანამშრომელი
შემოვიდა. რაც მოხდა სისწორით ვუთხარი.

— სანამ ენაზე დასადობი ბოქლომი არ მოგიგონებიათ
ლაპარაკს ვერ დამიშლით ღმერთის ბოძებულისა მეთქი.

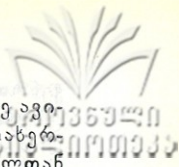
1903 წ. მაის 23-ს დეკანოზის რედაქციასთან მოხსენიებული მრავალ-
ლი ხალხი დაიჭირეს და მეტეხის ციხეში მოიყვანეს. ჩემი
საკნის ქვეით, სადაც სეირნობის დროს უნდა ჩამეგლო, ქა-
ლების განყოფილება იწყებოდა. ამავე განყოფილების თავ-
ში, კიბის ქვეშ, აბანო იყო, რომელშიდაც ზედამხედველი
ჩამკეტავდა, ვიბანავებდი და როცა დაუკაკუნებდი კარებს
გამიღებდა და ჩემ საკანში ამიყვანდა. ამ აბანოს ქვეშ ედ-
მონსტრაციასში დაქვრივი ქალები მოათავსეს. დილაზე მათ
ფანჯრიდან მივესალმე. ჯარისკაცმა იმათ ჩემთან ლაპარაკი
არ დაანება, მარა მე მეორე სართულში ვერ მხედავდა ჩე-
მი ლაპარაკი კი ქალებს ესმოდათ. ვინაობა გამოვკითხე: სა-
დაურები იყვნენ, ან თან რაიმე თუ ჰქონდათ... ისინი დემონ-
სტრაციასზე დაექირათ, კახაკებს მათრახით ეცემათ და ზედ
არაფერი გააჩდათ, ერთი იყო გიმნაზიის მოსწავლე ქალიშ-
ვილი გუნია, მეორე მარო მდინარაძე. დავარიგე თავი რო-
გორ უნდა სჯეროდათ და სხვა საკნებში მყოფ მათთან მოყ-
ვანილებთან კავშირი დაექირათ. დავარდვიე შალის წინდა,
აქედან გძელი წვრილი ძაფი სამად დავგრიხე. გამოვავი
პირსახოცში გამოხვეული ჩაი, შაქარი საპონი და როცა
ჯარისკაცი გაბრუნდა, ერთობისთვის მებრძოლ ქალებს ჩა-
უჯახუნე, იმათ ხელ და ხელ მოხსნეს და ცარიელი ძაფი ამოვ-
სწიე. როცა ეკლესიის ეზოში სასეირნოთ გამოყვანეს, მათი
ამბავი ამხანაგებს გადავეცი, რომ იმათ გარეთ შეეტყობი-
ნებინათ—ქალებს დახმარებოდნენ, საჭირო ნივთები შემო-
ეგზავნათ.

ქალიშვილები ეზოში სასეირნოთ გამოკავდათ, თვალს
მოვკრავდი, მათი დანახვა მახარებდა, მათი ბრძოლაში
ჩაბმა ერთობას ძალას მატებდა.

ქალებთან კავშირი მოხერხებულად გავაბი. ჩემი «გიდე-
ლა» მუშაობდა. მათ გარედან საჭირო ნივთები, სანოვანე შე-
მოუვიდათ და მთავაზობდნენ...

გაბუნიას ქალიშვილი ადრე გაანთავისუფლეს. შემდეგ
წლებში დაიჭირეს და ციხეში გადასახლეს სადაც გათ-
ხოვდა ახალგაზრდა არაბიძეზე. რამელიც მასთან ერთად
იყო გავგზავნილი.

მარო მდინარაძეს ერთხელ, სეირნობიდან დაბრუნები-
სას კიბეზე მოვახსარი, სიხარულით მივერდი, სახამ ზედამ-

ხედველი მომისწრებდა, ბავშვივით ვაკოცე და კიბეზე ავირბინე. შეორეთ, როცა აბანოში ჩამიყვანეს, მარამ მოაზრება «ფორტოჩიდან» სალამის მოცემა. მე ზედამხედველთან კარგად ვიყავი. ერთხელ ის ჩემს საკანში შემოვიდა, ფანჯრის რკინები დაათვალიერა. უცბად საკნიდან გამოვარდი, კარები გამოვიხურე, ურდული გაუყარე, მეკარე ჩემს საკანში გამოვამწყვდიე და შევძახე: «ხმა არ ამოიღო თორემ უფროსი გაგდებს, ეზლავე გაგიშვებ.» ქვედა სართულში ელვის სისწრაფით გაეჩნდი. მაროს რკინის კარებს ურდული გამოუწიე. გამოვალე და შიგ შევიტყერი-გაკვირვებულ გაცებულ მაროს მოვხვხვიე. დავკოცნე და უკან ამოვირბინე, გულგახეთქილი მეკარე საკნიდან გამოუშვი,—კინალამ შეიშალა. კაცი ხარ თუ ქაჯიო, იძახოდა.

მე კი, ჩემს საკანში ვიცილობდი, ქვეით მეზობლებს ვენმაურებოდი საიდაჩაც შემკრთავი, დაბნეული კილოთი, გალიაში გამომწყვდეულ ჩიტივით მენმატკბილ ებოდა:

— ხორცმესხმული კაცი ხარ, თუ მოჩვენება ვერ გამოიგიაო!

ყოველ დღე და ღამეს ჩვენს ლაპარაკს დასასრული არ უჩანდა და ციხის მოსაწყენი დღეები სისწრაფით მიქროდენ.

ერთ დღეს პატარა გიდელით ნახელავი ძღვენი ამომქონდა. ჯარისკაცთა უფროსმა შენიშნა, გაკვირდა: პატარა ძაფით რაღაც შეკრული ციხის კედელზე მიცოცავდა. ფანჯრის კამერა დაიმახსოვრა. მე ძღვენი ხელად ამოვიტანე, მეზობლებში დავარიგე, ბარათი ჩავიკიჯხე და დავხიე, ძაფი კი ბალიში შევიწახე. ცოტა ხნის შემდეგ უფროსი ზედამხედველი მოვიდა და მკითხა ქვედა სართულიდან რა ამოიტანეო? სიმართლე ვუთხარი. რაც ამოვიტანე უკვე აღარ არის დაგიგვიანდა მეთქი. ამ დროს სასეირნოთ გამიძახეს, კარები გამოკეტეს და წავიდენ. როცა დავბრუნდი ლოგინს დავაკვირდი, ბალიში რაღაც თავის ალაგას არ მეჩვენა. გავშინჯე, «გიდელას» ჩასაშვები ძაფი აღარ იყო. კარებს დავაკაკუნე, მეკარეს ფორტოჩიდან ვკითხე: ჩემ საკანში უჩე. მოთ ვინ იყო? არავინო, დარცხვენილი მიპასუხა და წასვლა დააპირა. მივაძახე:

— მაშ ბალიშიდან ძაფი შენ გამოიღე?

— არა, ციხის უფროსმა გამოიღო, როცა სასეირნოთ იყავი. — მიპასუხა მან.

— რა ნება აქვს ციხის უფროსს უჩემოთ ჩემი საკანი გაჩხრიკოს? შეიძლება მან რაიმე ქალად დი დამიგდოს, პროფოკაცია მომიწყოს. პოლიტიკურები ნებას არ ვაძლევთ უჩ-

ვენოთ ჩვენი საკანი ჩხრეკოს. ციხის უფროსს შეუძლია, როცა უნდა შემოვიდეს, მარა უჩვენოთ ჩხრეკის ნებაც არ ვაძლევთ.

მავითხოვე: ის, ვინც უჩემოდ ჩემი ბინა გაჩხრიკა, მოსულიყო და ახსნა მოეცა. დანაშაული თუ ჩავიდინე, წესი დავარღვიე, ეს ციხის უფროსს პროკურორისთვის უნდა მოეხსენებინა. თუმცა, ციხის უფროსი პირდაპირ სსტკიკად არ გვეპყრობოდა, მარა ეს ჩვენთვის ჩვენი უფლების შელახვას ნიშნავდა. სადამოთი არავინ არ მოვიდა, განჩხლობდნი. შემოწმებაზე უფროსი არ მოვიდა და მის მოადგილეს ვახლოვდებოდა. ღამე უძილოთ გავატარე. დილი წემოწმების დროს, მითხრეს გადავცენო, შენდევნი იქნები. ვიცოდი სტყუოდენ, ავლელ დი—ნჯერიო დერტოჩკის მინა გავამტვრიე. მეკარემ—რას ჩადიხარ. ნიკვირა და წავიდა ციხის უფროსთან. რამდენიმე წამში ციხის უფროსი ჩაიკვირა, სამაჟურა ფარმაში გამოწყობილი, მხრებზე ციხის ნიშან გადაკრული, უფროსი ზედამხედველის თანხლებით მოვიდა.

— გუშინს აქეთ გიბარებთ, — მივმართე მას, რატომ არ ინებეთ მობრძანება? ჯამაგირს ღებულ რბო და თქვენ მოვალეობას კი არ ასრულებთ. ეგება ვკვდები კიდევ... თქვენ არ მოდიხართ! თუ კი, გასაჩხრეკათ მობრძანდებით. როცა მკვირთავ შაშინ რატომ არ ამოდიხართ?

უფროსი ცოტა დაიბნა და შემდეგ მითხრა:

— პოლიტიკურებს კარგად ვეჭყვევით. მარა თქვენ უფრო და უფრო არღვევთ წესს. თქვენგან დაგრებილი ძაფი წავიღე, თქვენ პირიქით მდგავებით, მინას ამტკრევთ, დასაბამი გახდით... — უფროსმა ხმას აუწია.

მეც ავეყვირდი და ახსნა განმარტების მაგიერ ჩხუბი გამოვიდა. მან სიტყვაში უსინდისობა იხმარა. დასარტყინად მივიწიე, ის კარებში გავარდა, მოქნეული ხელი კი ჩვენს შორის ჩავარდნილ უფროს ზედამხედველს კისერში მოხვდა. ნახერხით სავსე ტაშტი ვესროლე, ნახერხი მეკარეს თავზე გადაეყარა. ვლრიალებდი, ციხის უფროსს უდიერად ვიხსენიებდი. ის კი დეზუფნიდან გარბოდა, მგელაძე გაგიჟდა, იძახდა, ჯარისკაცი ჩემს ყვირილზე უშტვენდა. დაფთვებული მეკარეები კარებებს კეტავდენ. ავაგლიჯე სარკმელზე მინებიანი ჩარჩო და იატაკზე დავანარცხე, სკამი დავლექე. საკანში დაჭრილ დათვივით ვლრიალებდი, ფანჯრიდან რიყის ქუჩებს გადავძახოდი... ჯარისკაცები დარბოდენ...

ცოტა ხნის მერე გამოჩნდა ფერშალი ტერმომეტრითა და გიჟების დასამშვიდებელი გრძელსახელოანი ტილოს პე-

რანგით ხელში. უკან ჩემი მეკარე და რამოდენიმე ზედამხედველი მოსდევდა. ამის დანახვაზე, რკინის კრავოტი კარებზე მივადგი, რომელიც შიგნით შემოიღებოდა, კრავოტის ფანჯარას შორის კედელთან ხის მაგიდა ჩავუყედე და ამნაირად საკნის კარის შემოღება შეუძლებელი გავხადე. ფორტოჩკასთან მომდგარ ფერშალს თერმომეტრის ცხვირზე გადატეხითა და პერანგის თავზე გადახევით ვემუქრებოდი. ზედამხედველებსაც გავძახადი: პროკურორი! დერეფანში შეიარაღებული ხალხი ირეოდა, მარა კარებს თუ გამოჭრიდნენ, თორემ შიგ ვერ შემოვიდოდნენ.

სანამ პროკურორი არ მოვიდოდა, კარების გაღებას არ ვაპირებდი. ფერშალი და ზედამხედველი მეხვეწებოდნენ კარი გამეღო. მარა უარზე ვიდექი. გამტვრეულ ფორტოჩკიდან მათვალისწინებდნენ, დაღწილ ხარჩოსა და სკამს უყურებდნენ. ბოლოს გამოჩნდა ქანდაკების პოლკოვნიკი ციხი. დერეფნიდან ფორტოჩკაში ორ-სამხელ შემოიჭვრიტა, შემდეგ შეიარაღებული ზედამხედველები მოხსნა და წავიდა. მისი მხლები ექიმი კი, კარებს მოადგა, დაყვავებით მომესალმა და მისი პირადი პასუხისმგებლობით კარის გაღება მთხოვა.

კარი გავანთავისუფლე და გავაღე. ექიმმა დაწყნარება მირჩია და გავიდა. დამლაგებელი შემოვიდა, მინის ნატეხებზე გაგავა, გატეხილი სკამის მაგიერი შემომოიტანა. ცივი წყალით თავი გავიგრილე, ლოგინზე მივწექი. გაკვირვებული მეკარე და დამლაგებელი შეშინებული მათვალისწინებდნენ მშვიდობით გადარჩენას მილოცავდნენ. ვისადიოე. განკარგულებას ვუცდიდი... არაფერი არ ისმოდა.

უცებ გაისმა ზედამხედველის ხმა: — მგვლადე სასეირნოთი ჩავედი ეხლში. მოსეირნე ტყვეები შემეგებენ. მეუბნებოდნენ: — დავეწვდით აქაურობას ხელი რომ ვხლოთო. აი ყოჩაღ! მართლა მგელი ყოფილხარ, როგორ დაამსხვრიე ყველაფერი და ახლა აგერ გამოდი სასეირნოთო. ამ ტუსაღებში ვიგონებ: ბარათაშვილს, ტუქსიაშვილს, ანდრონიკაშვილს. საკარტოლო ტუსაღებში—რაჟდენა ცეცხლადეს, გამოძიებაში მყოფთ ოთხმაზურს, თოთიბაძეს.

ამხანახებმა იცოდნენ ყველაფერი და მეც დაწვრილებით ვუამბე. ეშინოდათ ამ ამბავს გართულება არ მოყოლოდა და მაფრთხილებდნენ. გარეთაც შეატყობინეს, საიდანაც ციხის ადმინისტრაციას ახსენებდნენ, პოლიტიკურების ცუდად მოპყრობისთვის მოკლულ მათ თანამშრომელს.

მთელი კვირის განმამვლობაში ციხის უფროსი დერეფანში არ გამოჩენილა. ზედამხედველები პატივისცემით მეპყრობოდნენ. პირის დასაბანათ, დერეფანში მეტის ხნით მტოვებდნენ.

ლოკინზე წამოვწეკი და ჩემ თავს შევიკითხე: ვლასა მგალაძევე? რას შერები თუ იცი? ყოველთვის შეგტრნება ასეთი ამბავი? ცხრაკლიტულში რომ ხარ გამოწყვდელი ვერ ხედავ? ყველა ლაბადა ჯამუშსავით ლაჩარი რომ არ შეგხვდეს? ვინცა გტკუცებს ტყვიას შუბლში და უყარე კეკალი. ღონით აქ საქმე არ გაკეთდება ჩემო ძამიავ, ციხეს ტყვილა შეაკვდები, მეტეხს შენისთანა ბიჭები კი დაუგლახებია, დღეს რომ ქენი, იმას არც მე გიშლი ლაბადას მეტიც ეკუთვნოდა და ვაუკაცურადაც მოიქეცი. მარა იმ ციხის უფროს მილოვთან შენ არ იყავი მართალი, რომ მოეკალი შერჩებოდა.

სიკვდილს ყოველთვის მოესწრები, დამშვიდდი. იმდენი ამბავი იქნება მომავალში, რომ ვერ მოლევ. კიდევ კარგი, რომ მარტოდ ხარ და შენით სხვა ამხანაგი არ ისრჯება. იცოდე! ყოველთვის კოკა წყალს ვერ მოიტანს—ერთხელაც ამ სამგლე გოჭივით ატეხილ თავს გასტეხენ და... მაშ ასე რაც იყო იყო, ვფიქრობდი. რაც გადაგხდება დღევანდელ ქცევისათვის დასამდურებელი არ არის. აწი, იქით ნურავის ედავები, რუსების შარს მოშორდი. ხომ იცი ჩვენი ხალხის სიბრძნე: «საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს, კარგისა მამაცისაგან.» შენ კარგი რამე ინატრე, თორემ ისეთ დროს ხარ დაბადებული, ჩხუბი არ მოგენატრება. ასე ჩემს თავს შეუურიგდი და სასეირნოთაც გამომიძახეს.

როცა საკანში დავბრუნდი, ქვეიდან ჩემი მეზობელი მართავისი აკანკალებული ხმით გამომელაპარაკა: რაკი ცოცხლი გადარჩი, მომავალში ასეთ რამეს მოერიდო.

ერთი კვირის შემდეგ ციხის უფროსი და ორი სამოქალაქო მოხელე შემოვიდნენ. მომესალმნენ და გვარი მკითხნენ, რის შემდეგ ერთმა მოხელემ გამიცხადა;

— თქვენ თავი წესიერად არ გიჭირავთ.

— ვისთან მაქვს პატივი ლაპარაკისა, — შევეკითხე მე.

— პალატის პროკურორთან, — მიპასუხა მან.

— მაშ ორი სამი წელი ჩვენსავით დაბრძანდი ამ «სეკრეტში» და მაშინ ნახავთ როგორ წესიერად იქნებით, მიუგე მე ზრდილობიანად.

— ნუ, ვოლნოვატსია ნუნადო, ჩაერთა მეორე და განაჩენი წამიკითხა: თბილისის პალატის პროკურორი გაცნობია რა ჩემ ჩადენილ საქციელს, მიხჯის, შვიდი დღით ბნელ კარცერს, კითხვისა და წერის აკრძალვას. მარა რაკი იმუამად საავადმყოფოში ვირიცხებოდი, განაჩენი მხოლოდ საავადმყოფოდან გამოწერის შემდეგ მოვიდოდა სისრულეში.

ექიმები ჩემს საავადმყოფოდან გამოწერას არ აჩქარებდნენ და ციხის რეჟიმი არ გამომეცვლებოდა. ციხისთვის ეს სახლპარო ამბავი იყო და ადმინისტრაცია უხერხულად გრძნობდა.

მეტეხში დგდახთან შეხვედრა.

მგელაძე! ვკანცელიარიუ! გაისმა ერთ დღეს ზედამხედველის ხმა. ვიფიქრე კარცერში მსვამდენ. ვავლისას ამხანაგებმა გამაფრთხილეს ჭკუიანად ვყოფილი იყავი. ცოცხლის შემდეგ ტყვეების საჩვენებელ კამერაში შევიძღვინე. და ჩემს წინ როგორც მოჩვენება, დედა ჩემი გამომეცხადა— გულმკერდზე მომესვენა. როცა გონს მოვიდა, ახალგაზრდა ქალზე, რომელიც ჩვენ ალერს უყურებდა და გვერდზე იდგა მიმითითა, ესიც მომეხივა, ძმასავით ჯადამკოცნა. სოლომონ ჯადაქორიას მეუღლე იყო. დედა ჩენს ჩემი დის შაგიერად შემოყოლოდა. დედა გვერდზე მოვისვი. მის გამხმარ თითებს ვუკოცნიდი, მის ჩაძირულ ნაღვერდალივით მოკიანთე თვალებს ჩავცქეროდი. სარწმუნოების მაღლითა შინავანი ძალით გაბრწყინებულ მის გამხმარ სახეს ვეამბორებოდი, ჩემს გამზრდელ მკერდს ვეხუტებოდი, მის დაღარულ შუბლზე გადმოშლილ შევერცლისფერებულ თმას ვეალერსებოდი. მის თანმხლებელ ქალსაც ძმურად ვესიყვარულებოდი.

დედა ჩემი მოხუცებულიყო, მარა მტკიცედ გამოიყურებოდა. მის მოელვარე თვალეზ ი ცრემლი, ვით ვარდზე დილის წამი, ბრწყინავდა და იცრემლებოდა. ყელში მოწოლილი, მოზღვავებული მშობლიური გრძნობანი, თავის ნებისყოფით, შტრის წინაშე თავს იკავებდა. დედა პირიქით მე მამხნევებდა, მის ძლიერ სულს მბერამდა.

— რა ვუყო ნენა! რომ ეს ახალგაზრდა ვაჟკაცი ციხეში მყევარ. ეს გზა შენ თვითონ აირჩიე, წამების ჯვარი შენ თვითონ აიკიდე და ეცადე შვილო, ღირსეულად ატარო იგი. ქვეყნის საცოდაობაში არ ჩადგე, გლახა და შემძცადარ გზაზე არ წაიყვანო ხლხი, თავს წყლით სავსე ქილასავით გაუფრთხილდი. თუ თქვენ არ ივარგეთ, მაღალი რწმენა, სიმართლე ხანლხს შესძლდებდა. სულით ამაღლდით. უსულ-გულო ადამიანი მხეცია პირუტყვია. ხორცი ჭკნება—სული ხარობს, ასე ბრძანებს საღეთო წერილი.

— რა ვქნა, შენი დაჭერით ნენა! გულზე ცეცხლი მეკიდება, გარედ სოფელიც შეწუხებულთა, მარა ყველა გვაიმედებს. ქვეყნის ერთობის საქმეზე ხარ და ამთი გულს ვიბ-

რუნებ. შენ კი არა ქრისტეს მოციქულებიც იყვნენ ციხეში, ჩემსავით ცოდვით მომაკტავს კი არა, ღვთისმშობელსაც ჯვარზე გაუკრეს მაცხოვარი. ციხეში ჯდომა სასიროცხვო საქმეზე სათაკილოა, თვარა, რაკი შენ ამ გზაზე დადექი, სასახელოდ უნდა მიჰყვე, მამის სახელი არ შემირცხვინო, სამშობლოში არ გამოწყდე. მარა, ნენა, შენ აქანე თურნე ჩხუბობ. ვარედ სხვისი ჩხუბი გეზარებოდა და აქანე რეიზა დაიწყე? ანჩნლობა და გაჯავრება კაცს წაახდენს. გაჰვიგრებამ კი არ უნდა წაგახდინოს. ქვითკირივით უნდა გაგამავროს, ხასიათის სიმაგრე შეგმატოს, სიდინჯე-სიბრძნით აგავლს. რამდენი რეგვენი და მეშაირვა ქვეყანაზე, ყველას თუ აპყვევი წაგახდენს, სახეს შეგიშლის.

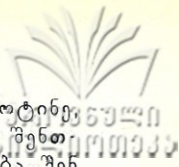
— მე ნენა, სულ გაჰვიგრებაში ვარ, მარა გულს არ ვიტეხავ, ღმერთი მოწყალეა და სულგრძელი. სილიბისტრო მყავდა ავათ, ირაკლიც დაიქირეს, შენც აქ მყავდი. მიუხედავად ამისა ოჯახი არ წავაქციე. ახლა ისინი კარგად არიან. შენ კი?.. რას იზამ ასე ყოფილა ცხოვრება. წინათ თათრები არ გვაყენებდნენ, მარა ბოლოს სიმართლე გავიმარჯვებ. შენ ყველაფერს მოესწრები, მარა მოთმინებით უნდა იყო. ღონე გერჩის, მარა ღონით ციხე არ გატყდება—თავი აზავის შეაკლა. გაჰვიგრებას და მწუხარებას გაუძლებ, მარა შენ რაიმე თუ დაგემართა ის გაშათავებს. «კარგი რომ გპირდეს გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია.» ყველაფერს მოესწრები, არ იდარდო! ჯავრი გულს წაგიხდენს, დაგაგლახებს. საქმეს ბრძოლა და ხერხი უნდა.

წერილს ნუ მომწერო; წერილში იმისთანას კი არაფერს გწერ, რომ შენ დაგაბრკოლოს, ან ოჯახს რაიმე ავნოს. წერილის წერა და ამბის გაგება საჭიროა, დატანჯული დედა ვარ და შინდა ვიცოდე როგორ არის ჩემი გაზდილი შვილი, რა გზით მიდის, რისთვის ზის და იტანჯება ციხეში. სიფრთხილე კი საჭიროა, «ფრთხილნი დედანი არ სტირიან»-ო,

დამესიზმრა. შავი შეიარაღებული კაცები, ფეხებზე წირებს გაბამდენ და იმავე კვირაში გავიგე შენი დაჭერა. დედა გულისყურით მიხვდება შვილის ამბავს. შენი დაჭერის შემდეგ გაგეჩხრიკეს. ლოგინი აგვიფუტეს და არ შერცხვათ, ლამის გათევაც მოინდომეს. რა უზრდელები ყოფილან.

ჩვენი რძალი კარგი ადამიანია, ბაღნებიც სალი და მალხაზეტი ჰყავს. სილიბისტროც მინდა დავაქორწილო და თუ ღმერთმა შენი თავი ჩქარა მაჩუქა, შინ მოდი და ერთ კაი ქალიშვილს გამოგინახავ, დავაქორწილებ.

ნახვის ნატვრას გიგზავნის ლავრენტი წულაძე, არსენ

წითლაძე მეუღლით, ივანე, შამაო იოანე, გალინე, ფოტინე, ბარბაღე მონაზონი და მთელი ჯიბეთის მონასტერი შენთვის ლოცულობს. სოფელი შენზე დაღონებულია. აბა შენ იცი როგორ მოუვლი თავს მტერს არ გაახარებ. ასე გაათავა დედამ ჩემთან საუბარი. ხვევნა კოცნის დროს ქაღალდის ნაფლეთი ჩამიდო ხელში—ბაღნებმა გამოგიგზავნეს მათი ხელით ნაწერი მოკითხვაო. გამოთხოვებისას მისი რკინის ნერვები შეირქა, ტკბილი ხმა გაიბზარა, გამოკვეთილი გამოთქმა აუქანკალდა, რწმენით ანთებულ თვალეზში კურცხალი გადჰოქიდა მარკალიტებათ და სახეზე ჩამოციმციმდა—ჩემს აიანზად მესხურა. სოლომონის მეუღლემ მაკოცა და ამხანაგებთან მოკითხვა გამატანა.

როცა სიხარულისაგან თავებრუდახვეული, აღელვებული დერეფანში გამოვედი, ციხის უფროსმა თავის კაბინეტში შემიხმო. ორნი პირისპირ დავრჩით. მე, ყოველ შემთხვევისათვის ყვითელი სკამის სახელული ხელში მარჯვედ მეჭირა.

— რას ფიქრობთ ბ-ო მველაძე! დაიწყო ციხის უფროსმა, გგონიათ ღონით ციხეს დაანგრევო? ასეთი ქცევით, პირველყოვლისა, თქვენ თავს ავლებთ. — ყოველი თქვენი ქცევა გეწერებათ, ციმბირში გაგზავნისას თან წაგყვებათ და იქ მკაცრად მოგექცევიან, ახალგაზრდა ხართ, ჩქარა ორი წელი იქნება აქა ხართ, გიცნობთ; ბოროტი არა ხართ, მარა თქვენ რომ იქცევით, ეს არც ერთ ციხეში არ შეგერჩებათ. სარგებლობთ იმითი, რომ ციხის შესაფერი სასტრუქი კაცი არა ვარ და კარგად გეპყრობით, საერთოდ ყველა პოლიტიკურებს. — უხერხულობა ვიგრძენი.

გარედ გამოსულმა საკანს მივაშურე, სადაც დედისა და დის, რძლის და მთელი მეზობლების ნახელავი: ხაჭაპური, გადახეილი, ქოთანში ჩახოხბილი, ნიგვზით შემზადებული ჭენჭიანი წვნით ქათამი ცივად, ქათქათა ხაპის ფოთლებით ჩაფენილი ღომი, მტრედებად გამოყვანილი გადახეილი, ფორჩხის ხორკიანი კიტრები, ქლიავი, ოტური. წიფლის ფოთლებში გამომცხვარი შეწითლებული კვერები და მთელი სოფლის სული და გული—რკინის მაგიდაზე გადაშლილი მიცდიდა.

ჩემი ძღვენი სეფისკვერსავით გავანაწილე. ნიკარჯ-ნო სამსახურეებს პირი ჩაუგემრიელე და პოლიტიკურ განყოფილებაში წაღება ვთხოვე. ამხანაგებს გაუზიარე, ვასიამოვნე. სანამ პირში ჩასადობად გავიმეტებდი მაგიდაზე ვაწყობდი, ვვალურსებოდი, შინას და მეზობლებს ვიგონებდი. ორი წლის განმავლობაში, ჩემთან პირველად იყვნენ მნახველები.

სიმწრით ამღზრდელმა დედამ, დედაქალაქი თბილისი, რომლის ფასი და მნიშვნელობა მან კარგად იცოდა პირველად მაშინ ნახა, როცა მეტეხში გამომწყვდეული უფროსი ვაჟიშვილის ნახვის ნება მისცეს. თვისონ განაწინები მე მამხნეებდა: «შენ კი არა ქრისტეს მოციქულები იჯდენ ციხეში, რაკი შენი ნებით აიკიდე წამების ჯვარი, ღირსეულად ზიდე, არც მშობლები და არც სამშობლო არ შფარცხვინო»-ო. რა, ღრმა რა სიბრძნით აღსავსეა ეს სიტყვები; რა გამომცდელათ მაკვირდებოდა დედა და უნდოდა ამოეკითხა: შევძლებდი ამ ჯვარის ზიდვას? არ დავეცემო დი შუა გზაზე? არ გავიქცეოდი ბრძოლის ველიდან? საიდან ჰქონდა დედას ასეთი საქვეყნო საქმისთვის უმწკინვლოდ თავის განწირვის მოვალეობის შეგნება?

დიდი ხანია ვუკვირდებოდი დედა ჩემის ამ ღირსებებს, მის ჭირვარაშში გასალკდევებს და რაც უფრო იტანჯებოდა იგი ცხოვრებაში, მეტ ნებისყოფას იჩენდა, მეტი შეგნებით, მოხერხებით აწარმოებდა ბრძოლას გარშემო სასტიკ პირობებთან. ამავე დროს არ უშვებდა არავითარ დათმობას მის პირად ცხოვრებაში, მის ზნეობაში. მას შიოდა, ღარიბათ იყო შემოსილი, მარა სულით იყო მდიდარი. მას ქრისტეს სიტყვები «გიყვარდეს ერთმანეთი»-ო ასაზრდოებდა და შეჭაროდა საიქიოს მარადობას, უკვდავებას. ეს ამ, ლევდა სულიერ ძალას და ენერგიას აღეზარდა შვილები.

დედა ჩემში ამ თვისებების დანახვით. ჩემთვის გასაგები გახდა ქვეყნის ასაკლებად შემოსეულ მტრებთან ქართველი დედების მიერ მოხერხებულად და თავდადებულად წარმოებული ბრძოლები და მათ მიერ შვილებისადმი ჩანერგული პატივისცემა და სიყვარული იმ ხმლისა და ჯვრისა სამშობლოს მყუდროებას რომ იცავდა და მფარველობდა, მარა, ქართველი დედების სახლაპრო ბრძოლები და თავდადება მწერალმა ქალმა უნდა აღწეროს და სარკედ დაგვიდგას, თუ გვინდა, რომ ის უფრო ამომწურავი და გასაგები გახდეს.

ეს იქნება სასახლო საქმე.

— ბიძი რამდენ საათს მუშაობთ თქვენ დღეში? გვკითხა «ივერიის» ასოთამწეობებს ერთმა შავგვრემანმა შავწვერულვაშიანმა, შავთვალეზიანმა კაცმა და ისეთი ჯღერსით შეძოგვებდა, რომ მასში ჩვენც რაღაც მშობლიური ვიგრძენით, მარა მაინც თვალი გაუხსწორეთ და ვუთხარით: «სანამ გაზეთი არ მოჩვენა, ბატონო.» — რამდენი წლისა ხართ? «მე ბატონო, 18 ის, ესენი კი—მიუთითე შეგიბრძნებ—14-ის, 15-ის და 16 ის», — სად გისწავლიათ? «გურიაში, ბატონო», რას აწყობთ? «ეხლა «ქრისტიანს». — მოგწონთ? «ნეტაი არ გათავდებოდეს, ბატონო; სულ ჩვენი ოჯახია შით აწერილი.»

ჩვენი მოსაუბრე მძიმე ნაბიჯით «ივერიის» რედაქციის კიბეს შეჰყვავა, სადაც ამ დროს ეგნატე ნინოშვილი და მიხაკნაკაია იყვნენ. ჩვენ კი უფროს ასოთამწეობ, პლატონ გოგუაძე, ვიკიკო: ვინა, აი კაცი? რა კაი ვინმე უნდა იყოს! პლატონმა მიიხედ მოიხედა და ჩუმად ჩაილაპარაკა: — მაგი «სემინარიელია» დიდი ნასწავლი. რექტორს სცემა და ამიზნა არესტანციკი როტაში ატკუცვიეს თავი, ხენწიფის წინააღმდეგია, მაგი სილიბისტრო ჯიბლაძეა.

ჩვენ ეს კაცი სასწაულათ გვეჩვენა, მისი ნახვა გვენატრებოდა და როცა იშვიათად რედაქციის ეზოში შემოვიდოდა, ჩვენ ვცდილობდით მისთვის გვეჩვენებია, რომ ჩვენის რაღაც სხვანაირად გვიყვარდა...

1892-ში სემინარიის გაფიცვამ მთელი თფილისი ფეხზე დააყენა. მრავალი სემინარიელი დაატყვევეს. ამობრძენ ამ საქმეს ეგნატე ნინოშვილი, სილ. ჯიბლაძე და მიხაკნაკაია მეთაურობდნენ, ჩვენ სამთავეს შორიდან ვიცნობდით, ჩვენი სული მათკენ მიილტვოდა. რაღაც ძალა მათკენ გიჩხიდავდა

1894 წელს ე. ნინოშვილის მოთხრობების ბეჭდვა «ივერიიდან» «კვალში» გადავიდა; მცდე იქ გავყევი ასოთამწეობათ, რამაც უფრო დამაახლოვა ამ ჯგუფს,

ე. ნინოშვილის დამარხვაზე წარმოქმნილმა სილ. ჯიბლაძის სიტყვამ, «კვალში» დასტამბულმა საპოლემიკო წერილებმა სავსებით გააჩვენა მისი პუბლიცისტური ნიჭი. მარა მან თავისი ეს ნიჭი და გასაოცარი ენერგია პრაქტიკულ ბრძოლაში გადაიტანა და კალძით მუშაობა სახალხო ძაღვის უშუალო დარახმას შეუდარდა.

სილიბისტრო მოძრაობის ტალკვესი შეიქნა. ახალგაზრდები ვარს შემოიკრიბა და «კვალში» დაწერილ ნოე უბრძანა წერილებით წელგამაგრებული შეუდგა ქალაქის მუშე.

ბისა და მოსწავლე ახალგაზრდობის დარაზმვას, მათში მარქსისტულ ცოდნის შეტანას და მათ ამ ახალ იდეურ ნიადაგში წე შეკავშირებას.

თავის დაუცხრომელ საორგანიზაციო მუშაობაში ის მთავარ ყურადღებას აქცევს მუშებს, აქ მისი მოღვაწეობის ცენტრია თფილისის რკინისგზის სახელოსნო, დეპო. სტამბები, საცა ის სხვა ამხანაგებთან ერთად აწყობს და ხელმძღვანელობს მრავალ წრეებს და ამზადებს მოძრაობის ხელმძღვანელთ თვით მუშებიდან. წლითი წლამდე მატულობს მუშა-მოღვაწეთა რიცხვი და ფართოვდება მუშაობის ასპარეზი: დეპოს და სტამბებს თან მიდევს ტყაგულბი, (ადელხანოვის), საქსოვის (ჩითახოვის), თუთუნის და სხვა დარგის ქარხნები. ამნაირად კავშირი იბმება მთელი ქალაქის სხვა და სხვა დარგის მუშებთან. და როდესაც 1897-ში, ევროპიდან ახლად დაბრუნებული ნოე ქორდაია დიდის სიფრთხილით მიჰყავს სილიბისტროს ორთაქალის, ვერის, დიდუბის და სხვა საიდუმლო კრებებზე. ნოე გაოცებულია მუშების გამოღვიძებით, მათი კამათში მოწაწილეობით და მათი მომზადებით.

თფილისში მუშაობასთან ერთად სილიბისტრო კავშირში მოწინავე მარქსისტულ ინტელიგენციასთან პრევიციში; დროგამოშვებით იმართება თათბირი, რომელზედაც მოწაწილეობას იღებენ ახალგაზრდა მოღვაწენი ქუთაისიდან. ჭიათურიდან, ბათუმიდან და სხ. ესენი იყვნენ: კ. ჩხეიძე, ისიდორე რამიშვილი, პარმენ ჭიქინაძე, სამსონ კილაძე, ი. კაკაბაძე და სხ. . .

ერთ ამნაირ თათბირზე დაისვა საკითხი არალეგალურ და ლეგალურ მუშაობის დამოკიდებულებაზე. რამოდენიმე პირი ლეგალურ მუშაობის «კვალის» საჭიროებას უარყოფდა, მაგრამ დიდი უმრავლესობა სილიბისტრო ჯიბლობის მიერ გაკვალულ გზას დაადგა. «კვალში» გამაგრდა და გაჩაღდა შეთანხმებული მუშაობა ლეგალურ და არალეგალურ ფონტზე. რაც შემდეგ ცხოვრებამ სავსებით გაამართლა.

«კვალმა» აიღო გარკვეული ხაზი მუშათა საკითხში. ის ვრცელდებოდა უმეტესათ მუშათა ხალხში, გახდა ჩანდელი მისი ორგანო. მეორე მხრით მას დაეწაფა ჩთელი საქართველოს მოსწავლე ახალგაზრდობა და ამკვარად მუშები და მოწაფეები რევოლიუციონურ მოძრაობისათვის შეკავშირდნენ. აქ ხდება ლეგალურ და არალეგალურ მოძრაობის შეთანხმება, რასაც რუსეთში ადგილი არ ჰქონია და რის მიზეზიც ჩვენი ქართული პირობების თავისებურებაში იყო ჩაქსოვილი.

როცა მოძრაობა გაცხოველდა და რეპრესიები დაიწყო, ქანდარმები გაკვირვებული დარჩნენ, რომ ყველა დაპატიმრებულ მუშების ბინაზე «კვალი» აღმოჩნდა. «ეს სამდვილი პროკლამაციაა, ასეთი გაზეთი როგორ გამოდის ნებნდართულადო» და «კვალზე» იერიში მიიტანეს, მარა გვიანლა იყო; «კვალმა» ისეთი ღრმა კვალი გაავლო ჩვენს ცხოვრებას, რომ მისი წაშლა ყოველივე ძალას აღემატებოდა.

ასე მომზადდა მრავალ წლების განმავლობაში ის დიადი ისტორიული მოძრაობა, რომელიც 1900 წლიდან თანდათან გაშლილ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ მოედანზე გამოდის და მთელი ერის ცხოვრებას ახალ გზას და მიმართულებას აძლევს, იმ უდიდეს ისტორიულ მოძრაობაში. გამარჯვების დაწეიმის, თუ დამარცხების და გლოვის ქაშს, სილიბისტრო მუდაძე უმაღლეს სადარაჯოზე იდგა და მუდამ ერთნაირად ურყევი ხელით მიმართავდა მის საქვს. მისი ცხოვრების უკანასკნელი 22 წლის აღწერა, რაიცა განუყრელად ჩაქსოვილია ქართველ ერის ამ დროის ისტორიაში. მე აქარ შემოდლია. მოვიყვან მხოლოდ რამოდენიმე ეპიზოდს.

1903 წელს სილიბისტრო, რაშოდენიმე თვის, თეილისში ტყვეობის შემდეგ გადაასახლეს ციმბირში, საიდანაც 1905 წლის ზაფხულში დაბრუნდა და თავის ამხანაგებს ამოუდგა გვერდში. ცხრაასხუთის რევოლიუციის ქარიშხლის დღეებში ის არის არა მარტო მოძრაობის იდეური ხელმძღვანელი, არამედ ყველა აქტიურ განოსჯლებში ის პირად და უშუალოდ მონაწილეობს ბრძოლებში. ის გარედ მდგომი სარდალი არ არის, ამიტომ მას უსახღვროდ ენდობიან, ის უყვართ, მას ეალერსებიან, ის ნამდვილი საყვარელი და მოყვარული მამაა თავის ოჯახის და მისი დაზარდლი შვილები ერთმანეთს პირველობაში ეცილებოდენ.

... აგერ სდგას სახე დაფიქრებული, დიდრონი წარბებით, ღრმა შავი თვალებით, მუდამ დინჯი, ახალგაზდისათვის უჩვეულო სახის სიმტკიცით არსენ ჯორჯიაშვილი თავის დიდ გამირულ საქმისთვის ბომბს თხოულობს. სილვა ყოყმანობს... და ვინ მიხვდება, თუ რა ჯოჯოხეთი ტრიალებს ამ წუთში მის მოსიყვარულე. სათნო გულში? ადვილი ხომ არ არის ასეთ საქმეზე სხვისი გაგზავნა: — თუ რენ ნიგაჩნია ეს საქმე საპიროდ ქვეინისათვის. რაღა სცვას აგზავნი, თვით შენ წადი; მაცხოვარმა თვით დაანთხია თვისი სისხლი ქვეყნისთვის... მაგრამ გაქვს რენ ამის უფლება? ეს ხომ დანაშაული იქნებოდა შენ მიერ ნაკისრ დიდი საქნის წინაშე? არა. და ამიტომ, ეს სხვა თავდადებულმა, არსენასებრ გმირმა მებრძოლმა უნდა იკისროს... და სილვა მცკითხება: «ხომ

გაქვს ისეთი ბომბა რომ არ უმტყუნებს? შენი ხელით გააკეთე, კარგად გასინჯე!» ორი ბომბა, ჩემი განკარგულებით გადასცა გიგო მათიაშვილმა არსენა ჯორჯიაშვილს.

გაიარა დღეებმა და ერთ დილას ალექსანდროვის ბათან არსენ ჯორჯიაშვილის ბომბმა იგრილა, მთელი თფილისის შეარყია. სასიკვდილოდ დაჭრილი გრიანოვი მიხეილის საავადმყოფოში წაიყვანეს, მთელი, კავკასია ჩუმსიხარულმა შეიპყრო. ჯორჯიაშვილის გმირული საქმე რამოდენიმე დღეში გალექსილი ქუჩას მოედო და ხალხმა გმირს ლეგენდაც შეუქმნა.

ვერავითარმა წამებამ ჯორჯიაშვილი ვერ გატეხა და მის თანამომქმედთა ვინაობა ვერ გააცემინა.

რამოდენიმე დღის შემდეგ არსენას მამა სილვას წინ იდგა და ორივე მამები უსიტყვოდ იცრემლვებოდნენ. ორი აჩრდილნი ერთმანეთს ძმებივით გულზე მიეკრნენ.

— იცი რა შვილი გამოუზარდე შენ ქვეყანას? ესლა ამის გაგება შენ არ შეგიძლია. მას მომავალი დაათვას—უკდა ვების ძეკვლს დაუდგამენ.» ეუბნებოდა სილვა არსენას მამას..

იწყება რეაქცია... პარტია ახერხებს გახეთების და არალეგალურ მუშაობით ხალხში რევოლიუციურ სულის შენარჩუნებას. იკეტება ერთი გახეთი—გამოდის მეორე, იქერენ ერთ რედაქტორს, მეორე რიგში სდგას. ილუქება სარედაქციო ბინა, სილვა საიდღანაც შოულობს რამოდენიმე გროშს და კვლავ მართავს საქმეს. ასევე მიმდინარეობდა ამ შავბნელ დღეებში არალეგალურ ორგანიზაციების მუშაობა. ყველა ეს თავგაწირული მუშაკნი თავს იყრიდნენ სილვას ირგვლივ. ის ერთი შეხედვით ატყობს. ვის რა უჭირს, პირზე ღიმი არ შორდება და ყველას ამხნევეებს. მასთან სულიერად შენც მაკრდები, ბრძოლის სუხს ადვილად იტან... რაც უნდა უბედურება ან მარცხი მოგიხდეს ცხოვრებაში, მიხვალ სილვასთან, გულწრფელად ეტყვი და ისიც გზას გასწავლის. ზნეობრივ ძალას შთაგებერავს, მძლავრი ხელით წამოგაყენებს, ვითარცა მოძღვარი—ყოველივეს «შეგიდოებს». ის ხორციელი და სულიერი მკურნალი იყო ჩვენი თაობის.

ბოლოს სილვაც შეიპყრეს და რუსეთში გადასახლეს.

მე ის 1913 წელში ვნახე პეტერბურგში; გადასახლების ადგილიდან გამოპარული, ის პარტიულ მუშაობას განაგრძობდა.

დიდი რევოლიუციის ხანაში ის დღიანღამიანა სადარაჯოზე სდგას და მძიმე ავადმყოფიც კი არ სტოვებს ისტორიულ საგუშავს. ხალხთან ერთად მან ყველა დაბკოლებები გადალახა. მისი ერი და პარტია სახელმწიფოებრივ ცხოვ-

რებას აზიარა, დამფუძნებელ კრების მაღალ ტრიბუნაზე ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობა მიიჩქვა, ვითარცა სიმეონ მოხუცი, სიღვა, შარავანდედით მოსილი, ამ დღეს ერის წინაშე გამობრწყინდა.

როგორც დარს ავდარი მოჰყვება, ჩვენი წამით ბედნიერება მწუხარებამ შესცვალა, მარა ვერ შესცვალა ქართველი ხალხი და მის შვილს სილიბისტო ჯიბლაძეს, ბრძოლაზე ხელი ვერ ააღებინა.

«ჯ ა შ უ შ ი ს შ ე ხ ვ ე ღ რ ა .»

1903 წლის იანვრის ბოლოში ქუთაისიდან ბათუმს მივდიოდი. ვაგონში არს. წითლაძეს შეეხედი, რომელიც ოზურგეთში «შუამავლის» საზოგადო ყრილობაზე მიდიოდა და ამ კრებაზე დასწრება მთხოვა. ახალ შეღამებული იყო, ცივი ქარი მატარებლის მიწებს თოვლს აყრიდა, სანთლები ბეჭუტავდენ. როცა მატარებელი რიონის ხიდს გაცდა, არსენმა ჩუმიად მითხრა: «ვაგონის ბოლოში ერთი ჩოხიანი საეჭვო კაცი ზის, გაზეთს კითხულობს, თან შენ შემოგჩერებია და ნამეტანს გათვალისწინებს, ალბათ შენი ხელის დანახვა უნდა რომ ჭრილობით შეგამოწმოს». იმ მხარეს შეპარვით გავიხედე. მართლაც, ჩოხაში გამოწყობილი კაცი გაზეთს კითხულობდა და დროგამოშვებით, სათვალეების ზევიდან ჩემკენიც ქირვებოდა. თავზე ბუხრის ქუდი ფხურა, მხარზე ყაბალახი გადადებული, ჩოხაზე თბილი ტყავგამოკერებული საწვიმარი ეცვა, მარა ისე სრულად, რომ შეატყობდით ნათხოვარი აქვს, ან გადაცმულიაო. ფეხებზე შიგრიანის საცვეთები და კალოშები ეცვა. წვერ გაპარსულს, თხელ რომაულ ცხვირის ქვეშ, უღვამი ისე ჰქონდა გაფართხნილი თითქოს მერცხალი ჩაუყლაპავს და ფრთები ბაგეტუჩებზე დარჩენიაო... კიდევ შევასწარი თვალი — დაჟინებით მათვალისწინებდა. გადავწყვიტე რომ ჯაშუში იყო, არსენის ეჭვები გამიორკვეცდა. არსენს ვსთხოვე მომცილებოდა. გაქანებულ მატარებლიდან, ამ ჯაშუშის გადაგდების გეგმა თავისით გამომუშავდა; მკლავებს ბრძანება გადაეცა, ხელში რევოლვერი ჯიბეში გაშინჯა, ფეხებმა სწრაფად წამომაყენეს, თვალებმა «ჯაშუში» აათვალისწინეს და გასავალ კარისკენ გამიძღვენ...

ნელა კარი გამოვალე. გაღებულ კარიდან შემოჭრილ სინათლენე «ჯაშუში» წამოდგა, მგზავრებს თვალებში მშობლივი მთა და ჩემსკენ წამოვიდა

«შენ მოგძულეზია თავი ვინცხა ხარ! — ვიფიქრე. ჩემი დაქერა როგორია ახლავე გაიგებ... ამისთვის გამოვიქეცი ციმბირიდან რომ აქ ჩავარდე?»

კარი გამოვიხურე. ბნელ ბაქანზე ასავალი ერთი კარი გავალე, მეორე მივხურე, ერთი ფეხით მივაწეკი, მეორე მამარჯვებულად წინ წავდგი. გონებამ მირჩია: ხმაურობის ატენის გამო, რევოლვერის სროლას მოვრიდებოდი და რა წამს კარიდან გამოვიდოდა, მძლავრად ხელი მეკრა და გაქანებულ მატარებლიდან გადამეგდო. ამასობაში, კარი ნელა გაიღო, «ჯაშუშმა» გამიღიმა, ბროლის კბილები გამოაჩინა, აწეულ ქუდიდან, მშვენიერ თვალეზიდან სხივეზი შემომანათა, და სწორედ იმ წამს, როცა გაქანებულ მატარებლიდან მას გადაგდებას ვაპირებდი, მკლავეზი გაშალა და სახეგაბრწყინებული ნოე ქორდანი, ვითარცა მაცხოვარი გამომეცხადა, გადამეხვია გონეზა დაბნეულს, შიშისაგან პირდაღებულს—მკოცნიდა. თავზარდაცემული ვკანკალებდი...

— მაშ, კარგად გამოვცლივარ ჰა! ეს კარგი ნიშანი რომ ვერ მიცანი. შენ არსენ წითლაძე გახლავს, იმან შემნიშნა მარა ვერ მიცნო. ის ჭკუიანი კაცია, მაინც ნუ ეცოდინება ჩემი აქ ყოფნა. შენ ცალკე დაჯექი, თვალი მადევენე შორიდან. მე ვანო დურგლიშვილი მახლავს. ბათუმში ისეთ ბინაზე მიმიყვანე არავინ მიცნოსო და გაბრუნდა.

განგებას მადლობას ვსწირავდი რომ უბედური კაცი არ გამხადა, უდიდესი დანაშაული არ ჩამადენია; ნოე ქორდანი ჯაშუშის მაგიერ გაქანებულ მატარებლიდან არ გადამაგდებინა.

ილიასთან შეხვედრა.

1906 წელი. ნოე ქორდანიას კავშირით, პეტერბურგში, სილიბისტრო ჯიბლაძეზე გადასაცემად, საქართველოს გადამწვარი ქალაქ-სოფლები დასახმარებელი ფული მივიღე და მეორე კლასით თბილისში ვბრუნდებოდი. ერთ საწოლ განყოფილებაში ილია ჭავჭავაძე და გიორგი ქურული შევნიშნე. გიორგი მიცნობდა, მომესალმა და ილიასთან მიმიწ-

ვია. იმ დროს ილია სახელმწიფო საბჭოში იყო არჩეული და იქ მემარცხენე ფრთა ეჭირა და პირველი დუმის დებუტატებს, ნოე ჟორდანიას და ისიდორე რამიშვილს დავით სარაჯიშვილისას ხედებოდა და მათთან დაახლოებული იყო. ილიამ გაგვიმართა საუბარი ფრიად მნიშვნელოვან საკითხებზე, მათ შორის ლიტერატურაზეც, რომ ჩვენში მრავალი საინტერესო ტიპია დაუმუშავებელი, შეუსწავლელი და რომ თვითონ ილია სხვების წასახალისებლად წერს, თორემ ნამდვილი მწერლები ჩვენ ცხოვრებას მომავალში მოველინებაო... მე თავდაპირველად ვუსმენდი და ზოგჯერ ჩემს აზრს მორიდებულად ვიტყვოდი.

ბოლოს ილიამ მკითხა. სად მიგილიათ თქვენ განათლებათ?—უხერხულად ვიგრძენი თავი. მეგონა ჟურნული დამეხმარებოდა, მარა ისევ მე მოვასხენე მორიდებულად: თქვენს სტამბაში ვმუშაობდი, თქვენს გაზეთს ორ წელიწადს ვაწყობდი მეტი.

ილიამ ჭკვიანი და მშვენიერი თვალები შემომანათა და მომიგო: აბა რას ვიფიქრებდი! ქართველი უსწავლელი კაცი ასეთ საგანზე საუბრობთ, ცხოვრების ამბები იცით. მე მომრიგებელ მოსამართლედ გახლდით, ხალხთან ახლო ვიყავი, მეგონა ვიცნობდიო... ძნელი გამოსაცნობი ყოფილა ქართველის ბუნება. ღმერთმა შეიძობა მისცეს ნოე ჟორდანიას თუ ამ ხალხის ცხოვრება გაიგო და მის სავალ გზას მიაგნო.

— მაშ, თქვენ ჩვენი ასოთამწყობი იყავით ჰა? მოდი შენ და ქართველი კაცის ცხოვრებაზე წერა დაიწყე, — ეუბნებოდა ილია გიორგი ჟურნალს.

ბოლოს თავისი სადარბაზო ბარათი მომცა და მითხრა:

— აი ჩემი მისამართი, ანდრეევის ქუჩაზე ვცხოვრობ, მესიამოვნება თუ მინახულებთ.

სიხარულისაგან გაწითლებულმა ბარათი მოწიწებით ჩამოვართვი და ჩემთვის ამ უდიდესი ბედნიერების ასრულება აღვუთქვი. ბარათი სასოებით შევინახე და მასთან მისვლას ისე ველოდებოდი, როგორც გატაცებული ახალგაზრდა პირველ პაემანს...

მეინვარივით დამშვენებული აკაკი—იალბუხსავით ბუმბერაზი ილია—ქართველ ადამიანთა ეს მომხიბლავი სახეები სულში სამუდამოთ ჩამესვენა და ჩამესადგურა.

ლონდონის ყრილობიდან დაბრუნებული მოსწენებებს ვაკეთებდი, ხალხს ნიკოლოზის წინააღმდეგ ვაღელვებდი. ხაშურის გორებში მიტინგზე, რკინისგზის მუშა-მოსამსახურეებთან ვილაპარაკე და მატარებლით ბორჯომში წავედი. აქ ამხანაგები ვინახულე, და საღამოს ივანე გომართელმა თავის ოჯახში მიმიპატიჟა. ვახშობობისას ბაღში ნაძვანარის სურნელობა გვატკობდა, ვარსკლავებით მოჟედილი ცის გუმბათი თვალს გვტაცებდა და დაწყნარებულ ი—გაყუჩებული ბუნება სულს გვიმშვიდებდა. სტუმარსაც და მასპინძელსაც საუბრის გუნებაზე გვხდოდა; სასაუბროც ბევრი იყო. ივანე, მისი მეუღლით და მათი სტუმარი ექიმი სარალიძე ლონდონის ყრილობაზე და პარიზის მშვეტიცრებაზე მეკითხებოდნენ, ჩემს წერილებზე საუბრობდნენ...

მეორე დილას თბილისში გამოვემგზავრე, ხაშურის სადგურში თბილისიდან მოსულმა მატარებელმა გაჩეთები მოიტანა, თავზარდამცემი ამბავი გვამცნო. ილია ჭავჭავაძის მოკვლის ხმა, მოწმენდილ ცაზე მოულოდნელ გრგვინვით გაისმა.

დაუჯერებელი, მარა თეთრ ქალღმერთ შავი ასოებით დაბეჭდილი იყო: ილია მოკლეს! ილია აღარ გყავს! თვალეზე ბნელი გადამეფარა. ნათელი დღე დამიბნელდა, ხელები ჩამომივარდა, ტვინი გამეყინა, გულში რაღაც ჩაწყდა. მთელი ჩემი არსება გაშრა, როგორც სიცხისაგან გამხმარმა—თვალეზემაც ცრემლები ვერ იპოვეს...

ილია მოკლეს. ილია აღარ არის. იმ წამში ამ საგანზე არც მიზეზის ძებნა და არც ლაპარაკი არ შემეძლო. მატარებელი დასავლეთ საქართველოსკენ მიისწრაფოდა, იქ უსაშინელები ამბავი მიჰქონდა: ილია მოკლეს! ილია აღარ გყავს! მზე მიბნელდებოდა...

განეთი ხელიდან გამივარდა, უაზროდ მოსავეღწევი სკამზე ჩამოვჯექი, გონება ირეოდა...

გუშინ, საყვარელი ცხოვრება, დღეს ჯოჯოხეთად მეჩვენებოდა.

თბილისში ჩავედი. სადგური, ქუჩები, სახელოსნოები, ოჯახები, ქალი და კაცი, დიდი და პატარა ილიას მოკვლავ ლაპარაკობდა. თითქოს ოჯახს ცეცხლი გაჩენიაო, ზღვაში ჩასაძირავ გემის მგზავრებით შეშინებულნი—გაბორბლებულნი ერთმანეთს ედავებოდნენ:

ამ საერთო გლოვის უამს საზოგადოება შემკრთალი და

შეშინებული უყურებდა მომავალს, თავის ბედს. თუ გამოღვიძებულ ხალხში ილიას მოკვლა შეიძლება, რაღა პერსპექტივები, მომავლის იმედი უნდა ჰქონდეს ერს, კაცობრიობის ბედნიერებისათვის მებრძოლ საზოგადოებას?

ილიას მოკვლა, მხოლოდ, რეაქციის ხანაში შეიძლებაოდა, როცა ჩვენ ცხოვრებაში ბნელი ძალები დაფარდაშობდენ.

დღეს კი... გულმოკლული საზოგადოება თავის მამის, თავის აღმზრდელის მკვლელებს რა გზით მოძებნიდა. როცა მთავრობამ ბურჟუაზიაში ვაჰხვია ყველაფერი და შეეცადა ნამდვილი კვალი არ აღმოჩენილიყო, ავაზაკების სახე სინათლეზე არ გამოჩენილიყო—თათარ სომეხთა შეტაკებასავით ქართველების სხვა და სხვაპარტიათა შორის შულის ჩამოგდება მოინდომა, ძმათა შორის სისხლის დასაღვრჯლად, შიგნით სამოქალაქო ომის გასაჩაღებლად თავისი ბნელი ძალები აამუშავა. უდიდესი ადამიანის მოკვლით უსაშინელებსი მზაკვრული პროვოკაცია მოამზადა, საზოგადოებაში პანიკა შეჰქმნა. ზოგიერთი პატივმოყვარე, ყალბი პოლიტიკური ჯგუფი და პიროვნება ამ რეაქციონურმა სულისკვეთებამ შეიპყრო. განმათავისუფლებელი მოძრაობა, გლეხთა მიწის მოთხოვნები, მათი წამქეზებელი პარტიები და ილიას წინააღმდეგ წარმოებული პოლემიკა, რომ არ ყოფილიყო ეს სამარცხვინო მკვლელობა არ მოხდებოდაო, და აქედან ასკვნიდენ, რომ ეს სულ რევოლუციონერების—სოციალ-დემოკრატების და მათი ლიდერების ბრალიაო. ამათწინააღმდეგ ხმაუკი გაისმა: ილია მოგვიკლეს, ერი გადაშენების გზაზეა, სირცხვილს ნუ ჭამთ! «ქართველო! ხელი ხმაღს იკარო».

ამით დაიწყეს განმათავისუფლებელი ბრძოლის რიგების დარღვევა. ნაცვლად იმისა, რომ ილიას უღვთო მკვლეელი სამართლიანად იმ რეაქციონურ ძალებში ეძებნათ და აღმოეჩინათ. რომლებსაც მთავრობა მხარს უჭერდა და იფარავდა. გონებადაბნეულები, მთავრობის ანკესზე წამოეგენ, სამოქალაქო ომის მზადებას შეუდგენ და მით რეაქციის საქმე გააკეთეს.

მარა ხალხს აქვს თავის გადარჩენის უმაღლესი გრძობა, ინსტიქტი და ყოველ დიდ გაჰირვების დროს ის ამ გრძობით მოქმედობს. და ამ გრძობამ, მაშინ ქართველი ერი ძმათა შორის სისხლის ღვრას გადაარჩინა.

როცა პარტიული ინტერესებით, ჯგუფური კინკლაობით და პირადი პატივმოყვარეობით გაღიზიანებული და ალყისილი პირები ერთმანეთს ემუქრებოდენ, სწორედ მაშინ, გა-

ზეთის საშუალებით გაისმა მშრომელი ხალხის ტრეანტის მტკიცე და გამაფრთხილებელი ხმა, რომ შუთრისა და მტრების მთესველები გაჩერებულიყვენ და მშრომელი ხალხისკენ ტალახის სროლაზე ხელი ავლოთ, რადგან ილიას აზრების გამტარებელი და მისი დიდებული შემოქმედების და იდეალების ნამდვილი მემკვიდრე თვით მშრომელი ხალხი იყო და, მაშასადამე, იგი ყველაზე უფრო დაინტერესებული იყო მკვლელის აღმოჩენაში.

როცა ნათელი გახდა, რომ მთავრობა ამ საშინელ მკვლელობის გამოაშკარავებას ხელს აფარებდა, სოც. დემოკრატიულმა ორგანომ წინადადება მისცა სხვა პარტიებს შეერთებული ძალებით ამ საქმის სწორი გამოკვლევა ეკისრათ. მარა უნდა ითქვას, რომ მაშინდელი საზოგადოებრივი აზრი შიშით, სასაწყვეთილებით, პანიკით და გზადაბნეულობით იყო მოცული.

და იმ დროს, როცა საერთო ოჯახი დასაქცევად მტრის გასახარებელ გზაზე იყო დამდგარი, მაშინ, ირემსავით ცალად დარჩენილ ერის მესაიდუმლის, აკაკი წერეთლის მშობლიური ხმა გაისმა: «ნუ მიწამლავთ მოხუცს გრძნობას»-ო.

აკაკი თავისებური მახვილი გონებით, ბასრი ღნით, ჰგმობდა ძმათა შორის უშუღს. არ მჯერა, სასიკეთოდ გამოღვიძებული ხალხი ცუდი გზით წავიდესო. თუ ვინმე გარე წარმავს საშინელი საქმე ჩაიდინა, მშრომელი ხალხის ერთობა აქ არაფერ შუაშია და მის სახელს გაუფრხილ დითო,

როგორც ბრძოლაში დაშინებულ, გაფანტულ ჯარისრიგებს სარდალის გამოჩენა და მამაცური შემოძახება ვაამხნევებს და მტრის წინააღმდეგ შესატყვად თავს მოუყრის, ისე აკაკის გამოჩენაზე და შემოძახილზე ხალხი შემობრუნდა, გონს მოვიდა—ცეცხლზე ნავთი არ დაუხსამს... ძმათა სისხლის ღვრა აიშორია.

აი ამ გაჭირვებაში აკაკი, ვით ქართველი ერის მამა, ისე მოევიღინა გზადაბნეულ საზოგადოებას და მისი ხეთაებრივი სახით საერთო ოჯახის გადასარჩენად გვერდში აღმოუდგა მშრომელ ხალხს და მის მტრებს მზაკვრული განზრახვა ჩაუშალა, განმათავისუფლებელი მუშაობა გაამაგრა და ერი განსაცუფულს ააცუნინა.

ამ დღიდან აკაკი მთელი მისი დიდებით და შვენიებით ჩვენი საზოგადოების მხსნელად გადაიქცა.

ილიას ცხედარი, ძაძვებით მოსილმა ქართველმა ხალხმა ისე, როგორც ომში მოკლული მთავარსარდალი, გლოვით მოასვენა თბილისში. კარიბჭესთან მრავალი გულსაკლავი სიტყვა წარმოითქვა.

სამწუხაროთ და სავალალოთ განცლებული გრძობა-გონება უშურისძიებას მოუწოდებდა. სასოწარკვეთილ ეტის თველთა მოდგმის გადაშენების წუწუნი ისმოდა.

ცხედარი სიონის ტაძარში მოასვენეს და საზოგადოება დამარხვის თადარიგს შეუდგა.

ამ დროს, პირველი ღუმის გასამართლების გამო, ნოე ჟორდანიას პეტერბურგის ციხეში იჯდა და მრავალი მოწინავე ამხანაგი, რეაქციის წყალობით დაქერილი იყო. შემთხვევითი ხმის უმრავლესობით ფილიპე მახარაძემ თბილისის უმაღლეს ორგანოს დაადგენია ილიას დასაფლავებაში მონაწილეობა არ მიეღო და არც გვირგვინი გაეგზავნა. მარა, მალე მახარაძე განმარტოებული დარჩა—მისი ხმა და დადგენილება მშრომელმა ხალხმა უარყო, მასიურად მივიდა მისი აღმზდელი მამის კუბოსთან, ცრემლები დააფრქვია, ყვავილებით შეამკო და სიტყვის წარმოთქმა თავის უპირველეს წარმომადგენელს კარლო ჩხეიძეს დაავალა.

ჩოხით გადაცმული მივედი ვერაზე თავად-ახნაურობის საკრებულოში, სადაც ილიას დაკრძალვის ხელმძღვანელი პირები იყვნენ შეკრებილი და სიტყვის თქმის ნებართვა ვითხოვე. მთხოვეს სიტყვა დაწერილი მიშეტანა და წაკითხვის შემდეგ პასუხს მივიღებდი. ამ დროს შემოვიდნენ ვალერიან გუნია, გიმნაზიის დირექტორი რატიშვილი და სხვანი, რომლებმაც მიცნეს და სიონში შესასვლელი ზარათი მომცეს. სიტყვის წამოთქმის სურვილი მომიწონეს.

მეორე დღეს თბილისის თვითმართველობისკენ მიმავალი ქუჩა ხალხით იყო გაჭედილი. სიონისკარებთან, შავებში გამოწყობილი საგანგებო პირები წარმომადგენლებს და სპატიო პირებს ტაძარში უშვებდნენ. ეკლესიაში შევედი, სადაც წარმომადგენლებს შორის მთავარმართველი ვორცხოვ-დაშკავი თავისი ამალით ცხედრის ახლო იდგა.

პანაშვარის შემდეგ ეპისკოპოსმა სიტყვა წარმოთქვა და ცხეხარი გამოასვენეს აზღვავებულ დამწუხრებულ ხალხში.

ქართული თეატრის წინ ქალაქის თავმა ჩერქეზიშვილმა სიტყვა უთხრა. წერაკითხვის საზოგადოებასთან დასვენენეს, რომლის მაღლა, დაფნის გვირგვინებში ილიას სახე იყო გამოქარგული. აქ მეგობრებმა ავადმყოფი აკაკი მოიყვანეს. შემოსილ მოძღვარით, მშვენიერი სახით, თეატრი წვერით თავს დაადგა და მის თანამოამაგეს გამოეთხოვა:

— თუ საქართველოს სიკვდილი არ უწერია, მაშინ მასთან ერთად შენც უკდავი იქნები და თუ სასიკვდილოა, როგორც ზოგიერთს სურთ და გონიათ, მაშინ ნეტავი შენ, რომ წინ უსწრებ მის სიკვდილს და თვალით ვერ ნახავ!»-ო.

ამის შემდეგ ცხედარი რუსთაველის ქუჩით წაასვენეს. მამადავითის მოედანზე დაასვენეს, რომლის ადგილი ხალხს ვერ იტყვდა. აქ სიტყვები ითქვა. აქვე ვთქვი ჩემი სიტყვა.

ასეთ დიდ სამწუხარო შემთხვევაში პირველად გამოვდიოდი და როდესაც ტრიბუნიდან ყვავილებით შემკულ ილიას სახეს გადმოვხედე, მის მაღალ ხვთაებრივ, გალურჯებულ შუბლს თვალი მოვკარი, შევრკთი წამით გონება დამიბნელდა. ძლივს გამოვერკვიე. მე ვთქვი:

სიტყვა წარმოთქმული ილიას დასაფლავებაზე.

მინდა ჩვეულებრივ მოგმართოდ და გითხრათ: ამხანაგებო! მარა სად არის ამხანაგები?! პირში ამხანაგს გიწოდებენ და შემდეგ გაგყიდია... მინდა გითხრათ: მოქალაქენო! მარა სად არის მოქალაქე მკვეთრი და გაბედული სიტყვის მთქმელი?! მოქალაქე მებრძოლნი ასე გულგანგმირულნი და წაშებულნი არიან მთელ რუსეთში, როგორც ჩვენ წინ მდებარე ილია! მარა დღეს მონური გაჩერება და დუმილი არ გეშარებებს, რადგან თვით პოეტი ამბობს: — ვერა განკურნოს მან მონის წყლული, ვინც თვით, მონობას ემორჩილება. თქვენ აღშფოთებული ხართ და ეძებთ მკვლელს და ვერ გიპოვიათ იგი. მკვლელი არის— შეუგნებლობა და სიბნელე. ეს საზარელი ქურდული მკვლელობა მოახდინა ბარბაროსობა-უკულტურობამ. ბოროტებამ და წყვიადში ყოფნამ...

რა ვაკეთებ ჩვენ ხალხის აღზრდისათვის? მისი გონების, კულტურის გაუმჯობებისათვის? არაფერი შედარებით: სამკალი ფრიად არს და მომკალი მცირედ. პოეტი სწერდა, რომ ხალხში მეტი სინათლე და განათლება შეტანილიყო და

მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებოდა
ძმობა, ერთობა თავისუფლება,
ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
კაცთმოყვარება და სათნოება.

ამ თავისუფლებისთვის აღზარდეთ ხალხი? ასწავლეთ დედებს, რომ შვილებისათვის ჩაენერგათ უკვდავი სიტყვები «თავისუფლებავ! შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი,

შენ ხარ ჩაგრულის, წვალებულის წმიდა საფარი!»

არც ერთი არ გვიქნია, არ გვიმროძია. რომ ხალხს შეეგნო მისი ვინაობა და იგი ადამიანი გამხდარიყო... ხალხისთვის წამებულნი ხალხისთვის არ გაგიცვნიათ. თვით ჯვარცმული ქრისტეს სიტყვები მოძღვართ თავიანთი კუჭის სასარგებლოდ გამოუყენებიათ და დღეს, როდესაც წინამძღვრობაა საჭირო, სხვის ხელსახოცად გადაქცეულან. სამართ-

ლიანად უენიშნავს მგოსანი:

აგერა მღვდელნიც—ერთა მამანი,
რომელთ ქრისტესგან ვალად სდებიათ
ამა ერისა სულის აღზრდანი,
რა რიგ გულ-ხელი დაუკრეფიათ!..

დიან, გულ-ხელდაკრეფილები შეპყურებს ხალხი საუკე
თესო შვილების წამებას.

პარტიები აირდაირიენ, ერთმანეთის აღარა გაეგებათ რა.

ნუ თუ არ იციან პარტიებმა, რომ მათში არიან უღირს-
ნი, არა იდეური წევრები და რატომ ზომებს არ ლებულო-
ბენ?! არ არის პარტიათა შორის ერთმანეთის პატივისცემა.
იდეური ბრძოლა, აზრის ქონება და შეხედულება გადააქ-
ციეს ლანძღვა კინკლაობათ. რაკი შენ არ მოგწონს ესა თუ
ის მიმართულება, ან მისი პიროვნება, ამისთვის ცოცხლად
დაგმარხავენ და გაწამებენ ზნეობრივად. ჩვენ სასტიკ ბრძო-
ლას ვაცხადებთ მათ წინააღმდეგ, ვინც პატივისცემით არ
ეპყრობა მოწინააღმდეგეთა პიროვნებას, რა მიმართულების
და სარწმუნოებისაც არ უნდა იყოს იგი.

ჩვენ მთელი არსებით აღშფოთებულნი, წინააღმდეგობას
ვუცხადებთ ილიას მკვლელებს და მათ, ვინც მშრომელი
ხალხისკენ ტალახი გადაისროლა, ან გადაისვრის და პოე-
ტის მოკვლაში ჩვენზე ეჭვი შეიტანა.

ჩვენ იმისთვის არ ვიბრძვით, რომ იდეურ მოწინააღმ-
დეგე მებრძოლთ ტყვეებით შუბლი გაუხვრიტოთ, ფიზიკუ-
რად ვაწვალოთ, ვაწამოთ—ჩვენ ინკვირც რა გეძი არ ავართ!
ჩვენ იმისთვის არ ვლპებით ციხეებში, არ მივდივართ ციმ-
ბირში, სახრჩობელაზე, რომ მოხუც მანდილოსანს ყბები და-
ვეუმტრიოთ, ვაწამოთ. არა და ათასჯერ არა! ეს საზარელი
ცილისწამებაა, სიკვდილია. აქ ილიას მკვლელობაზე უარესს
სჩადიან. იმათ, ვისთვისაც ილია სწერდა, სილა გააარტყევს
—შეურაცყოფა მიაყენეს. აქ მოღვაწე პარტიულ საკინკლაოთ
გახადეს ამა თუ იმ მოწინააღმდეგეთა დასამარცხებლად. ეს
ჩვენ არა გვწამს. ჩვენ ყველა იდეურ მოწინააღმდეგეთ პატივის
ცემით, ამის შეგნებაშია საქმე; რომ იდეური ბრძოლა შე-
საძლებელი გახდეს

ამ მხრივ ჩვენზე შემცდარი აზრისა არიან. ჩვენ მარტო
კუჭისათვის არ ვიბრძვით, ჩვენ მთელი კაცობრიობის წინ-
სვლას, მეცნიერების აყვავებას, ხელოვნების გაფაჩინებას
—გამშვენებას ხელს ვუწყობთ, ამისთვის საკაცობრიო ტრა-
პეზზე ვაქცატურად ჩვენი თავი ზვარაკათ მიგვაქვს.

თვით ილია პარიეის რევოლუციის ვულკანზე გამოვლინდა. პოეტმა, რომელსაც ნიჭი და გული ჰქონდა, იგონა და დასწერა: «ბორკილის მტვრევის ხმა მესმისო», თავისუფლებაზე ალაპარაკდა და დღეს როდესაც რეაქციის მიერ წამამებულმა შეუგნებელმა ბოროტმა კაცმა, ეს ადამიანი. მისი მეტყველი ენა დაადუმა—ყალბი პარტიული მოსახრებით ცილი მას დასწამეს, ვისთვისაც პოეტმა თავისი ჩანგი ააყლერა.

საქართველო მოკვდაო, სთქვეს—დღეის შემდეგ აღარ ვარსებობთო! მე არ მესმის ასეთი პოლიტიკური შეხედულება! საქართველოს ერი მძინარე და მცონარე იღვიძებს, მან დღეს აღიმალა თავისი ძლიერი მჭუხარე ხმა და ქვეყანას ამცნო თვისი არსებობა. მისი უფლებების დასაცავად ის სისხლს ღვრის, საუკეთესო შვილებს სახრჩობელაზე ისტუმრებს, მთელი ქვეყნის ჩაგრულებულ გვერდში ამოუდგა და ამცნო: «თუმცა დროთა ბრუნვამ დამჩაგრა, მარა მალე მეც ღირსი ვიქნები განათლებული ერის სახელი მერქვასო.» და. ნუთუ ეს სიკვდილია? ერის გადაშენებაა თუ ზოგიერთა გონების სიბრმავე-სილატაკია? ნუთუ ჩვენი მოძრაობა, საუკეთესო ლიტერატურის შექმნა ახალ ცხოვრებაზე—ეს გადაშენებაა თუ გაგრძელება იმ ეკლიანი გზის, იმ პოემა-მოთხრობების, სადაც პოეტმა პირველმა აღნიშნა? არა და არა!..

ილიას სიკვდილი, მისი დახვრეტილი შუბლი გვეუბნება, რომ კაცი ცხოვრებაში დაწერაშია ც ადამიანი უნდა იყო —«კაცმა საქმე მოაგვაროს, ვეჭვ ქმუნვასა ესე სჯობდეს»-ო ამბობს რუსთაველი.

მე, ავადმყოფი, საუკეთესო ამხანაგების დამკარგველი, ნაწამები ფიზიკურად და ზნეობრივად მოგიწოდებ თქვენარა სატირლად და საგოდებლად, არამედ საბრძოლველად უკეთეს მომავლისათვის! თუ მართლა გულწრფელად დასტირით ამ ძლიერი ბუნების ადამიანს, თუ გწადით, რომ შეწყდეს ერთა შორის შუღლი და მტრობა, მოძმეთა შორის სისხლის ღვრა და ადამიანი ღირსი იყოს ამ სახელის ტარების, მაშინ გადაავლეთ თვალი როგორ იტანჯება მთელი ხალხი, მოწამლულია ყოველივე.. ებრაელს ვერ უტყვამს მისი ებრაელობა, სომეხს—სომეხობა, ქართველს—ქართველობა და თათარს თათრობა, ადამიანს ვერ გითქვამს შენი რწმენა, დედას ცოდვით უთვლიან შვილის ალერსს, მოხუცს მარჩენილს სტაცებენ, შეყვარებულთ თიშვენ, მებრძოლთ ყვავეყორანთა საჯიჯღნად ყრიან... ყველა ამას შეგვაჩვიეს, თითქო აქ არაფერია, —მაშინ, ხსნა ერთია—ბრძოლა ბნელ ძალგბთან შეერთებული ძალით, რომ დამყარდეს და შესაძლებ-

ლი კახდეს იდეური ბრძოლა. თუ გვსურს, რომ ასე ფესქვეშ
 სათელი არ იყოს აზრთა სხვადასხვაობა, სოციალურ ძალთა
 განწყობილებაზე წარმოშობილ პარტიებს თავის რწმენის გა-
 მოთქმისათვის ჯვარს არავის აცვამდეს, მაშინ გაორკვე-
 ბულად უნდა ვებრძოდეთ ყოველგვარ სიბნელე ბოროტე-
 ბას და იმ გათახსირებულ წესწყობილებას, რომლის მიზეზი-
 თაც მოწამლულია ყოველი ადამიანური ცხოვრება.

აქ მრავალი საგულისხმეო სიტყვა წარმოითქვა.

მამადავითის მონასტრის ეზო წინასწარ შეკრული იყო, რომელიც წარმომადგენლებს ძლივს იტევდა. გარშემო მთის კალთები ხალხით იყო შეფენილი. აქ მრავალ სიტყვათა შორის, შესანიშნავი სიტყვა წარმოთქვა კარლო ჩხეიძემ რომლის მაღალი ღირსება მთლიანად გამოჩნდა. ვაი მათ ვინც ჩვენს სასიარულე გზაზე ეკალსა სთეს და შხამს ანთხევსო. დაათვა კარლომ თავისი სიტყვა.

საზოგადოება აატირა ქუთაისის გიმნაზიის ახალგაზრდა წარმომადგენელმა, სერგო ყორყოლიანმა და ილიას მოსიყვარულემ, მის წვეულებებზე ხშირმა სტუმარმა, ლავრენტი წულაძემ.

მუხლმოყრილ ზღვახალხის წინაშე, საქართველოს ერთი უდიდესი ქართველი, მთაწმიდამ თავის უბეში მიიბარა, მარა მისი ნიჭი და შემოქმედება სამშობლო მხარეს ისტორიულ სავალ გზას უნათებს.

თათარ-სომეხთა შეტაკება.

1904 წ. ზამთარი. . . . მეფის მთავრობამ გამოლვიძებულ «ერთობას» პროვოკაცია მოუწყო. ერთს ღამეს, «ვილაც თათრებმა» სომხის დუქანი გასტეხეს. საქონელი გაიტაცეს. მეორე ღღეს, «ვილაც სომეხებმა» თათრის დუქანი გასტეხეს, საქონელი წაიღეს და პატრონი მოკლეს. აბანოში მიმავალი სომეხი თათრის ბაზარში სიცოცხლეს გამოასალმეს—ჩუ. ღურეთში თათრებმა სომხის ბავშვი მოკლეს. ვერც ერთი მკვლელი ვერ აღმოაჩინეს. გადაცმული პროვოკატორები ღამე დარბოდნენ, სომეხ თათრის შეტაკების ხმას ავრცელებდნენ. აქა იქ ძარცვასა და მკვლელობას ახდენდენ მთავრობა თითქოს ვერაფერს ამჩნევსო, თითო ოროლა მკვლელობა გახშირდა. თათარი და სომეხი შიშმა შეიპყრო. მაღა-

ზიები დაიკეტა. შეშინებული ორთავის მოდგმის მცხოვრებელი
ნი სახლებში ჩაიკეტა. აქა იქ სომეხი თუ თათარი «ვილაკამ»
«საიდლანაც» მოკლა.

სომეხებს გვხოცავენ, იარაღით თავი დაიცავითო! თა-
თრები თავიანთ უბანში გამაგრდენ. სომეხები სოლოლაკის
უბნებში ჩაიკეტა—«თათრები გვხოცავენო».

ვისაც ქუჩაში მოასწრეს ერთმანეთი რევოლვერით მოკ-
ლეს, ბებუთით აჩეხეს. სისხლი დაიღვარა და გამხეცებული
თათარ-სომეხი ერთმანეთს მიესია.

მთავრობამ ჩუმად, აგენტების ხელით, აქა იქ იარაღიც
მიაწოდა. ბრძოლა გაჩაღდა.

პირველ კივილზე მე და მათიაშვილმა, ავლაბარში—ჩვენი
ბომბების საკეთებელ ოთახისკენ გავიქეციით. ციციანოვის
აღმართთან რამდენიმე გამხეცებული თათარ-სომეხი ერთმა-
ნეთს დანით შიგნავდნენ. კბილებით ერთმანეთს ცხვირპირს
უსახიჩრებდნენ. შამფურებით, ქვებით თვალებ დასისხლია-
ნებული ერთმანეთს მგლებივით უღრუნდენ. ჩვენ მივედით,
რამოდენიმე ქართველი ბიჭების დახმარებით ბრძოლაში
შევიჭყრიით, ზოგი მათგანი შევეკარით, ზოგს შამფური წა-
ვართვით, ჯოხები და დანები ხელიდან გავაგდებინეთ, და-
ჭრილები ეტლით საავადმყოფოში გავაგზავნეთ. ცოცხლე-
ბი, ცალ-ცალკე ქართველების სახლებში მოვათავსეთ.

ქუჩაში პოლიცია არ ჩანდა, მალაზიები და სახლები იკე-
ტებოდა, ქალი და კაცი კივილით ზგარბოდენ, თათარი და
სომეხი თავშესაფარად ქართველების ბინას ეძებდნენ. ფეხ-
ქვეშ გვივარდებოდენ: «გურჯი გვიშველე!» გვეხვეწებოდენ.
თათრის მოედნიდან ფეხით, ბავში და ქალი ყველა ნაძალა.
დევის უბნისკენ იხიზნებოდა; ქართველებიდან შველას თხო-
ულობდა.

უკვე, მოჩანდა აქა იქ გაჩენილი ცეცხლის ალი, ისმოდა
სროლის ხმა, უბნები სამოქალაქო ომის ცეცხლმა მოიც-
ვა—მთავრობა კი ხმას არ იღებდა.

სამაგიეროთ, მთელი თბილისის რკინისგზის სახელოს-
ნოების საყვირომა შეანძრია—რევოლიუციონურ დემოკრა-
ტიას წესრიგის დასამყარებლად მოუწოდა. როგორც მთი-
დან მოვარდნილი მდინარე ისე დაინძრა სახელოსნოებიდან
წარბმეკრული, ჩაქუჩითა და რკინებით შეიარაღებული,
გამურული და დაკოტავებული რამოდენიმე ათასი კაცი
თათრის მოედნისკენ.

საყვირის ნიშანზე მთელი თბილისის ქარხანა სახელოს-
ნოები შეჩერდა და მუშებმა შეითან-ბაზარს მიაშურეს, საი-

დანაც შეშინებული თათრისა და სომხის ღარიბი ხალხი, თმავაწეწილი ქალები ბავშვებით, შეშლილებივით დარბობდნენ, საბან-ბალიშებით, ტომრებით, ხურჯინებით აკიდულნი შევლას ვვთხოვდენ, თავპირს იხოკავდენ, ბავშვებს წუ მოგვიკლავთო! იხვეწებოდენ.

თბილისის მშრომელ ხალხს, ეს ნახევრად გაგიყვებული ადამიანები ნაძალადევის უბანში გადაყავდა, თავის ქონებაში ათავსებდა. ქალიან-კაციანა—ორივე უბედურ ერის ოჯახებს თავს ევლებოდა, სულიერად ამშვიდებდა, უკანასკნელ ლუკმას უყოფდა...

მუშათა ორგანიზაციებმა ქალაქის დასაცავად თავის შეიარაღებული ძალებით ქალაქის მოხერხებული ადგილები დაიკავეს. მთავრობის საწინააღმდეგო დემონსტრაცია მოაწყვეს. მიტინგზე მცხოვრებთ ძმობა-ერთობისკენ მოუწოდეს.

ყველა პარტია-ჯგუფების მიერ ერთი სამოქმედო ორგანო შეიქმნა. ქალაქის მცხოვრებთა დასაცავად მთავრობას იარაღი მოსთხოვა.

თავისუფლების მოედნიდან თათრების მოედნამდე, მცხოვრებლებმა ქუჩა აყარეს და ბარიკადებით გაკრეს; სილით სავსე ბოქვები ჩადგენ, რომლის თავში სომხის რაზმელები ჩადგა.—ცეცხლი გაჩაღეს.

თათრის მოედნთან, ერთ სასტუმროში მუშათა ორგანიზაციის ხელმძღვანელი ბიურო მოათავსდა. მოედანი ორად იყო გაყოფილი, აბანოებთან თათრები იდგნენ—ისროდნენ. სოლოლაკის მალღობები სომხის პარტიას—დაშნაკელებს ეკავა, პომბებით და იარაღით შესავალ ქუჩებს იცავდენ.

მოედნიდან სიონამდე და მერე თვითმართველობამდე, ჩვენი შეიარაღებული რაზმები, პომბებით ქუჩებში იყვნენ გაკრული, ხიდებით, ჩულურეთ-მეტენის აღმართით ავლაბარს უერთებოდით და ყველა მოხერხებული ადგილები გაკრულები გვქონდა, ქალაქს ვიცავდით. ამ რაიონებში თათარ-სომეხ მცხოვრებთა შუა ვიდექით. თვით თათრის მოედანზე, დამწვარ სახლების, მალაზიების გამურულ კედლებიდან, ქვის ბარიკადებიდან თათარ სომეხთა სროლა იყო გაჩაღებული, რომლის დროს ქართველი ქალები ბარიკადებში დაქრილებს ავროვებდენ. მთელი კვირის განმავლობაში სიცივეში, მშიერმწყურვალნი, უბედურ მცხოვრებთ შევლოდნენ...

მთავრობამ ხალხის შესახედავად დადგა ზარბაზანი ავლაბრისკენ, მარა თითიც არ გაუძრევია. მის მიერ გაჩაღებულ ცეცხლის ალს უყურებდა.

ჩვენ მოგვიკლეს მუშა სტურუა, დაგვიჭრეს რამოდენიმე ამხანაგი, სომეხ-თათართა განაგების დროს.

მივალწიეთ იმას, რომ მუშათა წარმომადგენელს ისი-
დორე რამიშვილს, ნამესტნიკის განკარგულებით ^{სამხედრო}
შტაბმა ქალაქში წესიერების დასაცავად გადასცა ^{თოდები}
და პატრონები. ნაძალადევის მოტანილი იარაღი ერთობის
რანშმელეკს დაუბრუნდა.

შედგა ყველა პარტიებისაგან ინტერპარტიული ორგანო
და შეიარაღებული მშრომელი ხალხი ქალაქს დაეპატრონა.
რკინის გზა რევოლიუციონურ გამგეობის ხელში გადავიდა,
მის გამგეთ სოლომონ დოლიძე დაინიშნა.

თბილისში მოისპო ცარცვა-გლეჯა, ლოთობა, ჯიბგი-
რობა. მთავრობის გაქრობასთან ერთად გაქრა უწესრიგობა.
«ერთობის» სულით გაიმსუვალა მცხოვრებნი; ხალხი ერთ
ოჯახად იქცა, ერთ კრებულს დაემსგავსა,

კანაკების მიერ მოკლულ შიო ჩიტაძის დასაფლავებანე,
პარტიის დავალებით, ჩოხაში გადაცემულმა სიტყვა წარმოგ-
სთქვი და გადავიძალე.

მთავრობამ როცა დაინახა, რომ თბილისის «ერთობას»
შიგნით ვერ გასტეხდა, აფრინა პროვოკატორები თბილისის
ანლო-მანლო თათრის სოფლებში. «სომხებმა თათრები ამოს-
წყვიტეს! მაღაზიები და ოჯახები დაძარცვეს! მთელი თათ-
რის ბაზარი გადაწვეს! წამოდით! ჩვენნი ძმები გადავარჩინო-
თო.»

პროვოკაციამ გასჭრა. თათრების სოფლები შეიარაღდა:
თოფით, სატყვერით, ცულით, წალდით, — ცხენით, ურმებით,
ქვეითად—დიდი და პატარა სომხების ამოსაწყვეტად და
თბილისის გასაცარცვად, სოღანლუღის ორთავ მხრიდან მო-
ადგა. სწორედ ამ დროს, იწვოდა თათრების უბანი.

გაბორატებული, მოწამლული თათრები ჯგუფებათ და-
ყოფილი, საგანგებო მეთაურებით, ღამე თბილისში შემოს-
ვლას აპირებდნ.

რევოლიუციონურმა ორგანიზაციამ, ქალაქის თვითმარ-
თველობამ და კულტურულ დაწესებულებათა წარმომადგენ-
ლებმა მიმართეს თათართა უმაღლეს მუსულმანთა რელიგი-
ურ გავლენიან პირებს, რომ შეეჩერებიათ თბილისზე მოზ-
ღვაებელი თათრების შემოსევა და მით უსაშინელესი ხოც-
ვა-ქლეტა თავიდან აეცილებიათ მთელ თბილისისათვის.

მთავრობა არ კმაყოფილდებოდა თათარ-სომეხთა სისხ-
ლისღვრით...

მან იარაღი მშრომელ ხალხს, უმთავრესად ქართველებს
გადასცა, რითაც მას უნდოდა; წესრიგის დასაცავად გამ-
ზადებული, შეიარაღებული ქართველობა. ბორჩალოდან,

მის მიერ მოყვანილ თათრებთან შეტაკებაში ჩაბმა და ამ მზაკვრული პოლიტიკით კავკასიის სამი ტომი ერთმანეთზე მიესია, სისხლის ღვრა სამივე ტომის მოწინავე და გამძღვე ძებულ ხალხის ამოწყვეტით დაემთავრებინა და ამით ზრამც თუ რევოლუციაც ჩაექრო, კავკასიის მთელი კულტურული ძალებიც გაენადგურებინა...

თათრების გავლენიან პირებთან, სათათბიროდ შეიკრიბა: ქართველი საზოგადო მოღვაწენი, თავად-აზნაურობა რომელთაც ბორჩალოს ბეგებთან პირადი ნაცნობობა ჰქონდათ, მუშათა ორგანიზაციის «ერთობის» მეთურები და მთელი რიგი სახელოვან მოღვაწეთა.

შეიხმა, გავლენიანმა თათრებმა მიხვდნენ—ამალამდელი თბილისზე შემოსევა ყველას ერთად დიდ უბედურებას უქადდა,—დაპირდნენ ქართველებს სოღანლულში დელეგაციის გაგზავნას, აცნობნენ, რომ თბილისში მცხოვრებ თათრებს სომხებიდან საშიშროება არ მოეღის და ქართველების საშუალებით მათი დაცვა ხდებოდა. თათრებში რუსების შავრაზმელები მოქმედობდნენ, საპირა შეიქნა ქართველი დელეგაციის გასვლა ალყა შემორტყმულ თბილისიდან, თათრების ბანაკისაკენ და ქარველების თათრებთან პირისპირ მოლაპარაკება, მათთვის ახსნა მდგომარეობის, და წარმოუდგენილ საფრთხის გათვალისწინება.

ქართველთა და თათართა შორის სისხლის ღვრა, რასაც მთავრობა ცდილობდა და ვერ მიაღწია შესაძლებელი იქნებოდა, თუ რომ თათრები შემოესეოდნენ თბილისს.—ქართველები, წესრიგის დასაცავად ჩაერეოდნენ ბრძოლაში, ამით მთავრობა იხარებლებდა, სამივე ტომის ძალებს განაიარაღებდა, მთელს კულტურულ ძალებს სამხედრო მოქმედების დროს მოსპობდა გამოღვიძებულ კავკასიას, და მის მეშაურ ქართველობას სისხლის მორევში ჩაახრჩობდა, ქაოსად ქცეულ კავკასიაში რუსეთის შავი ძალები იფარფაშებდა.

შელამდა. მთელი თათრის ბაზარის და მეტეხის ციხესთან მტკვრის პირი ცეცხლის ალით განათდა. დამწვარი კედლები ბოლავდნენ. ორთავ მხარეს ბარიკადებში ჩამჯდარი შეიარაღებული ხალხი, ცეცხლის ალზე აჩრდილებივით მოჩანდნენ. უკანა სანგრებში, კუთხეებში მოფარებით, პურსა და ყველს სჭამდნენ, უფროსების განკარგულებები ისმოდა. აქა იქ სროლა ისმოდა. და აქა იქ სახლები იწოდა. ერთი ცეცხლის მქრობელი რაზმი არ სჩანდა.

თბილისის მოწინავე საზოგადო მოღვაწენი და ინტერპარტიული წარმომადგენელნი ერთს, ნახევრად დანგრეულ,

საყავეში შეკრებილიყვენ, ამაღამდელ შემოსევაზე და ახლავე ქალაქგარედ დაბანაკებულ თათრებთან დელეგაციის გაგზავნაზე თათბირობდნენ.

მე ჩოხაში გამაწყობილი, უიარალოდ და «უჩინოდ» ბომბების კავშირში დავდიოდი, თათრების და სომხების უბნებში. როგორც ქართველი—გურჯი, სიფრთხლით, თავისუფლად მივდიოდი. ერთ თათრის საყავეში, შეიარაღებული თათრები წამოდგენ, თავაზიანად მომესალმენ: «ბუირუმ გურჯი ეფენდი! ხოშ გელდი! ოთურ!» და ხალიჩაზე მიმიწვიეს. წინ, სინის ხონჩით პურმარლი მომაწოდეს. ფლავი და შემწვარი ბატკანი მომიტანეს. სახელდახელო ვახშმის შემდეგ ნარგილა მომაწვიეს. — ქართველები ხელს რომ არ გვიშლიდეთ სომხებს არამცთუ თბილისიდან, კავკასიიდან გავრეკავდითო—მეუბნებოდენ. მე ვამშვიდებდი, ძმობა ერთობაზე ველაპარაკებოდი.

ცოტა ხნის მერე თავდაცვის ბიუროში დამიძახეს და წინადადება მომცეს, მოსალაპარაკებლათ თურქების ფრონტზე, სოღანლულს წავსულიყავი; თათრები დამემშვიდებია, იმათი ამაღამდელი შემოტევა შემეჩერებია.

წავიყვანე კახელი ვალერა ბილანიშვილი, ხავთლულელი შაქრო, რომელიც თათრულს კარგად ლაპარაკობდა, თითქმის ნაძალადევად დავითანხმეთ ერთი მაღაკანი მეეტლე. დიდ ჯოხზე ავმართეთ თეთრი სამშვიდობო ბაირაღი, და ხმამაღლა ძახილით: გურჯი გილარ! ქართველი დელეგაცია მოდის არ ისროლოთ! მოედნიდან გაველით. მტკვარს დავყვით. აქა იქ ნასროლი ტყვიები ჩვენს თავზე წვილით გადადიოდა.

ეტლი ნელა მიდიოდა, ჩვენ ხმამაღლა ქართულად ვლაპარაკობდით, რომ ჩასაფრებულ თათრებს სომხებათ არ მივედეთ, არ დავეხოცეთ. ასე მივალწიეთ ხავთლულის წმიდა ბარბალეს ეკლესიას, სადაც შეშინებული მცხოვრებლები შამოგვეგებენ. სომხების ამოწყვეტის, თბილისის გადაწვის ამბავს გვეკითხებოდენ. როცა დავარწმუნეთ, რომ თბლისი არ დაუწვავთ, რომ თითო ოროლა სახლი იწოდა თათრის ბანარში და ჩვენ სომეხ-თათართა შერიგება გვინდოდა—იმათ გაუკვირდათ. «თათრები ამაღამ სომხებს ამოწყვეტნო ამბობდენ, თბილისს გაძარცვავენ, ჩვენც ზედ მიგვაყოლებნო და ცეცხლისაგან ჭანათებულ თბილისზე მიგვითითებდენ, რომელიც ლამეში წითლად ელვარებდა.

ეკლესიიდან, შემოსილი მოძღვარი ჯვრით ხელში გამოვიდა, თავის მრევლთან ერთად ტაძარში შეხიზნულიყვენ, ქალი და ბავშვები შიშისა და სიცივისაგან ცანცახობდენ.

ჩვენი ეტლი ნავთლულის ტიალ მინდორზე გავიდა. ცივი ქარი ჩვენსკენ მოქროდა—აზღვავებულ დაბანაკებულ თათართა ყვირილი მოჰქონდა.

ბანაკს ვუახლოვდებოდით. ჯგუფებათ დაყოფილი ხალხი დანთებულ ცეცხლის გარშემო შავი აჩრდილები, ალქაჯებივით, ჭინკებსავით დახტოდნენ.

ჩვენ ესლა, ჩვენი თეთრი ბაირალი ეტლის წინ, კოფოზე გადავიტანეთ უფრო გამოსაჩენად გავამაკრეთ, ცხენები წელა მიდიოდა. ქარიდან დასაფარავად ჩემს ნაბადს ვიფარებდით, რომ უცებ თხრილებიდან შეიარაღებული თათრები წამოცვიდნენ. ყვირილით, თოფგამართულებმა შემოგვქალტეს; «ჯიმი ნა ილამ? დუშმინ!» გაჰკიოდნენ. გზა გადაგვიჭრეს. გურჯი ყარდაშ, გურჯი, უძახოდით. ეტლიდან გადმოვხტით, ხელემაწეულები უნაბდოთ ვიდექით. მეეტლე შიშისაგან ცახცახობდა, ცალშვილი დაგვიდუპეთო, გვწყევლიდა. მოგვიცვიდნენ; გაგვჩხრიკეს, ეტლი გაშინჯეს, ნაბადი გაშალეს, ეტლის ქვეშ შეიხედეს. ზოგმა ქართულად გვკითხა: მართლა ქართველები ხართო, გვარები გვკითხეს. შაქრო ნავთლულელს პატარა შავ წვერზე ხელი სტაცეს, სატევარი კბილებზე შიადვეს მართალი თქვი სომეხი ხართუ არა? თავს კბილებში გადაგჭრითო. მე ჩემი ჩოხა და თვალტანადობა მიცავდა, ვალერას მისი კახელობა.

ჩვენ მინდორში გაგვაჩერეს, ბანაკში არ მიგვიყვანეს; ერთხანს მწვერავებათ ჩავვთვალეს, მარა შემდეგ კარავიდან თავი კაცები გამოვიდნენ, კაიძალი შეიარაღებული ხალხი მოგროვდა, ბევრმა მათგანმა მშვენიერი ქართული იცოდა, ბევრ ქართველებს იცნობდა; ვალერას და შაქროსაც პირადი ნაცნობები აღმოუჩნდნენ, საუბარი გაიმართა.

კარგა ხნის საუბრის შემდეგ გვითხრეს: «ჩვენ თბისიდანაც მოგვივიდა ჩვენი ხალხის ცნობა,—მეთაურებისაგან დარიკებები, თქვენ გეტყობათ სიმართლეს ლაპარაკობთ. ჩვენ ქართველებთან და მუშებთან გვინდა კავშირი, დაგიჯერებთ, თქვენ ქართველურ სიტყვას ვენდობით, ამდამ თბილისში შემოსვლას შევაჩერებთ, ხვალ ჩვენ კაცებს მოუცდით, თბილისიდან მოვლენ—ყოველივეს გვეტყვიან, ხოლო იცოდეთ! თუ მოგვატყუეთ, სომხებმა თათრები მართლა ამოწყვიტა თბილისში—მაშინ ხვალ ღამეს, მთელი აზერბეიჯანი ქალაქს შევესევით, ქართველებთან მოყვრობაც დაიკარგება».

ამ ლაპარაკიდან ჩემთვის ნათელი გახდა, თურა საზიზღარი პრავოკაცია მოუწყვია მთავრობას და მის აგენტებს

ჩამორჩენილ თათრის ხალხში და რამზაკვრულ ჯოჯოხეთურ პირობებში უხდებოდა მუშაობა «ერთობის» მეთაურებს.

მე თათრები დავარწმუნე, რომ შეტაკება, რომელიც მთავრობამ მოაწყო ჩვენ შევაჩერეთ, ბევრი თათრების და სომხების ცოლშვილი ქართველების ოჯახებში იყო უზრუნველყოფილი. რომ თათარ-სომხთა შუა ჩამდგარია მთელი ქართველობა და თბილისის ყველა ეროვნების მშრომელები და თვით სომხის მუშა-ხალხი. რომ სოციალ დემოკრატიულ დროშის ქვეშ იბრძვიან, მთავრობის მიერ მოწყობილ პროვოკაციის წინააღმდეგ და თუ თქვენ ამალამ არ შემოხვალთ, ამ საქმეს შერიგებით გავათავებთ, მთელი თბილისის მცხოვრებნი და ქართველობა საშვილიშვილოდ თქვენთან დავალეული ვიქნებით მეთქი.

— ამსუნ! მუსულმან ყარდაშ! — დავათავე.

... აგი შეიარაღებული თათრები მკოცნიდენ, მეცვოდენ. «იახში გურჯიო» იძახოდენ. შაქრო ნავთლულელმა მშვენიერი თათრული ენით ილაპარაკა. ვალერას მისი ნაცნობი თათრები მოსვლას უმადლოდენ; კინაღამ ქართველი ძმების სისხლი დაგვამღვრევიეს მაგ მურტალმა მთავრობამო— გაიძახოდენ, გულრწფელად მისვლას გვიფასებდენ, ალლახს უმადლოდენ. დიდი პატივით გამოგვისტუმრეს.

წმიდა ბარბაღეს ეკლესიასთან ხალხი გაოცებული შეგვხვდა, ღვდელმა ჯვრით ხელში დაგვლოცა.

მიუახლოვდით თათრის მოედანს, სადაც ქალაქის წარმომადგენლები ჩვენ ჩამოტანილ ამბავს მოუთმენლად ელოდენ. რამოდენიმე წუთი და... გვეხვეოდენ, გამარჯვებას გვილოცავდენ. და რაკი იმ დამეს თათრები არ შემოდოდენ — მეორე დღისთვის დანიშნული, მთელი თბილისის მცხოვრებთა და თათარ-სომხთა მიტინგი მოხდებოდა სადაც ამ ორ ერთა შერიგება უნდა მომხდარიყო.

მეორე დღეს, მრავალრიცხოვანი მიტინგი გაიმართა, რომელზედაც ორივე ერის წარმომადგენლების და გავლენიან პირების მიერ ფიცი დაიდო: — აღარ განმეორდებოდა ეროვნებათა შორის ასეთი სამწუხარო შეტაკება.

თბილისის მცხოვრებლებმა დიდი პატივისცემით გაცილეს სადგურზე, თათარ-სომხთა შეტაკებაში მოკლული სამტრედიელი მუშა სტურუა. თათრის და სომხების წარმომადგენლებმა აღნიშნეს, რომ ქართველებმა უდიდესი შემატიგებელი როლი ითამაშეს ამ საშიშო დაპირისპირების დროს.

1912 წ. შობის წინა დღე ღამდებოდა, როცა ჩემი პატარა ჩემადანი საქონლის სადგურის მუშებმა, ბათუმის მატარებლის, მესამე კლასის ვაგონში შემიტანეს. ჩემმა ძმამ ირაკლიმ სამგზავრო ბილეთი გადმომცა და ნაძალადევის მხრიდან, რკინისგზის ლიანდაგით, შეუმჩნეველად მე ჩემს ვაგონში შევედი. მაღლა თაროზე ჩემი პატარა ჩემადანი შევათვალიერე, კონვერტში ჩადებული პროკლამაცია ხელში დავიკავე და თაროზე მივწეკი...

ის იყო მატარებელი უნდა დაძრულიყო, რომ ვილაცამ გაშხვართულ ფეხებში ხელი მსტაცა—ჩქარა ადექითო! რუსულად მიყვირა. შევხედე, ორი უნდარმი ნონდგომოდენ და ჩამოსვლას მანქარებდენ. მე ჩემადანი გადმოვიღე, კონვერტი პროკლამაციით ვილაცის ხურჯინს ქვეშ წეცოცე. ამასობაში მესამე ხარიც დარეკეს. სიჩქარით უნდარმებმა სადგურის წინ გადმომანტუნეს, უნდარმების ოთახში შემოყვანეს. «როტმისტრი» შემოვიდა; ჩემადანის გახსნა მიბრძანა, თვითონ სიფრთხილით კარებთან დადგა, უნდარმები რევოლვერ ამოღებულეაი თავზე დამადგენ, შეშინებულეები ჩემადანის გახსნას ელოდენ... გავხსენი, საცვლები ამოვალაგე, გაკვირვებული «როტმისტრი» ცარიელ ჩემადანს ჩასტყეროდა, აბრუნებდა, ხელში იღებდა, სიმძიმეს შინჯავდა, გაკვირვებული მათვალიერებდა. ჩემს ჯიბეში სხვისი, ყალბი პასპორტი იპოვეს, მარა მე მაშინვე ჩემი ნამდვილი სახელი და გვარი ვუთხარი,—სამჯერ გადასახლებიდან გამოქცეული პოლიტიკური ვარ, დავსძინე. პასპორტი შენთხვევით ვიპოვენ—განვაცხადე. შეადგინეს ოქმი და ეტლით, მიმბრძანეს მეტეხის ციხეში.

მესამე დღეს, გამომიყვანეს ციხის ფორი, დანადგის რკინის სამაჯურები და ორმა ჯარისკაცმა, ეტლით მიმიყვანეს თბილისის უნდარმთა სამმართველოში, სადაც ჯაჭვები ხელზე შემხსნეს და წარმადგინეს უფროსთან. პოლკპასტრულისთან, რომელმაც თავაზიანად მიმილო, ჯიბიდან ვერცხლის სათუთუნე ამოიღო და პაპირისი მომწოდა. მადლობა მოვახსენე. არ გეახლებით ვუთხარი და მაჯებზე ხელი გადავისვი, რკინის სამაჯურებით ნატყენი მაჯები დავისრისე,—ასეთი მოპყრობისათვის პროტესტი განვაცხადე. მიპასუხა: «თქვენ მადლობელი იყავით რომ ასე იოლათ გადარჩით. სადგურზე რომ დაგიპირეს, თქვენ ჩემადანში ბომბები ეგონათ» ო.

— სადაური ტერორისტი ვარ? — გავიკვირე, მე; პოლიტიკურ საქმეზე სამჯერ ციმბირში გყევართ გადასახლებული, ეს ხომ თქვენც მოგეხსენებათ.

— სწორედ ამიტომაც თქვენ ჩემს განკარგულებაში ხართ, — მიპასუხა მან, თორემ თქვენ, სისხლის სამართლის ბრალდებებით ხართ შეპყრობილი. თქვენ შეგიპყრეს, რა გორც ცნობილ «კამოს» მოკავშირე და გიგო მათიაშვილის ამხანაგი, რომელიც თქვენთან ერთად სპარსეთის რევოლიუციამი იბრძოდა შახის წინააღმდეგ, თავრიზში. გიგო, შემდეგში მიიმხრო «კამომ», რომელიც ცნობილია. რა გორც ერევნის მოედანზე ხაზინის ფულის გამტაცებელი. რაკი ამ რიგად, თქვენი დაჭერის არავითარი სხვა საბუთი არ არის, გარდა ყალბი პასპორტის ტარებისა, მომრიგებელი სასამართლო რამოდენიმე თვეს ციხეს მოგისჯით, შემდეგ შინაგან საქმეთა სამინისტროს წინაშე ვიშუამდგომლებთ, რომ თქვენი თავი კავკასიიდან მოგვაშოროს; ხუთი წლით ნარომის მხარეში გადაგასახლონ, საიდანაც თქვენებურად ვეღარ გამოიქცევით და ჩვენც მოსვენებული ვიქნებით.

— ეს ასე იქნება, მარა მე დიდათ მაინტერესებს თქვენი პიროვნება, — განაგო პოლკოვნიკმა. პირველად თქვენ კაპიტანმა ლაფროვმა დაგიჭირათ, 1900 წლის ზაფხულში, ვალერა ბელიაშვილთან ერთად. თქვენ თავი მოისულელეთ და გაგიშვეს. მეორეთ იმავე ლაფროვმა შეგიპყროთ 1901 წელს, პირველ დემონსტრაციის შემდეგ და რადგანაც თქვენ ვერაფერი საბუთი ვერ გიშოვათ, თბილისიდან გადაგასახლათ. იმავე წელს, გიორგობისთვეში ისევ თბილისის სადგურზე შეგიპყრეს და ისიც უსაბუთოდ; ორი წლის მეტენში ციხეში ყოფნის შემდეგ გადაგასახლეს სამი წლით ირკუცკის გუბერნიაში, საიდანაც გამოიქცეთ 1908 წლის დასაწყისში. იმავე 1908 წელში იბრძოდით სპარსეთში. 1910 წლის დასაწყისში, ჩემი განკარგულებით სოლოლაკის ქუჩაზე ღამით შეგიპყრეს და არავითარი საეჭვო რამ არ აღმოგჩნდათ და ადრე ციხიდან გაგანთავისუფლეთ, იმ იმედით, რომ თქვენს კვალზე თქვენ ორგანიზაციას ჩავიგდებით ხელში, მაგრამ თქვენ იმავე ღამეს თბილისიდან თქვენი მზვერავების შეუმჩნეველად გაქრით.

— პარიზის ჩვენი სააგენტოდან გავიგეთ, რომ ვინმე ვლასა მგელაძე მთელ ევროპის რუსის ემიგრაციაში სპარსეთის რევოლიუციამი მოხსენებას კითხულობსო, სადაც ჩვენი მთავრობის საწინააღმდეგო რევოლიუციები გამოაქვთ, ევროპის გაზეთებში იბეჭდებაო. თქვენ იყავით მაქსიმ გორკისას სტუმრად იტალიაში, კაპრში. იქ რუსეთის მწერლებ-

თან მოხსენება წაიკითხეთ, ჩვენი მთავრობის წინააღმდეგაა ტაცია გასწიეთ და ამის შემდეგ თქვენ დაბეჭდეთ პარტიში სპარსეთის რევოლიუციანზე, კოპენჰაგენის სოციალისტურ კონგრესზე წარსადგენად. ძლიერ მაინტერესებს თქვენი ასეთი ფერგია, თქვენი უნარი. დაამთავრა მან.

მე გავიკვირე:—სად მე და სად ევროპა? ეს ყველაფერი ჭორია, თქვენი აგენტებიდან შეთხზული. მართალია ის, რომ მე თქვენ მიუყრდით, ციმბირში მაგზავნიდით, მე გამოვბრბოდი, ქართველი კაცი 46 გრადუს ყინვაში ვერ ვძლებდი, მარა მე ერთი უსწავლელი კაცი ვარ, რომელმაც რუსული მართლწერა არ ვიცო, რუსული ლაპარაკი ციხე-გადასახლებაში ვისწავლე, როგორ შემეძლო სადღაც ევროპაში მოხსენების გაკეთება? ვიღაც გორკისას იტალიაში ყოფნა?.. პოლკოვნიკმა გაიღიმა, პაპიროსი გააბოლა და მითხრა:

— ამაშია თქვენი ძალა, რომ უსწავლელი—მე ნასწავლ კაცს მაკვირვებთ. თქვენ ძლიერ გამოცდილი ადამიანი ბრძანდებით, რომ რაიმეში გამოგტყნოთ და საბუთით კი ვერ დაგიჭირეთ, რომ სასამართლოში მიგცეთ, ისევ დამრჩენია, ადმინისტრატიულ წესით ისეთ მხარეში გადაგასახლოთ, საიდანაც ვეღარ დაბრუნდებით.

დარეკა ზარი, უანდარმები შემოვიდნენ, ჯარისკაცმა რკინის სამაჯურები შემაბა და ეტლით მეტენის ციხეში დამაბრუნეს.

თბილისიდან ნარიშის მხარეში.

1913 წლის ეტაპით თბილისიდან შორეულ ნარიშის მხარეში გამაგზავნეს. ჩელიაბინსკის სადგურზე ტუსაღებით სავსე ვაგონი ჩამოაყენეს. სოსო ჯულაშვილი, პეტერბურგიდან ტურუხანში მიჰყავდათ, და ჩვენს ვაგონში შემოიყვანეს.

სწორედ ორი თვის შემდეგ ჩემი ნარიშში დაბინავებისა, სრულიად უფულოდ და უპასპორტოთ—ერთი რუსი კაპიტანის შემწეობით მოვანერხე გემზე აპარვა და მდინარე ობით, ორი კვირის შემდეგ ქალაქ ტომსკში ჩამოვედი.

ციმბირის საიდუმლო კავშირებით ერთ კვირას ვიმალებადი, რომლის დროს შემთხვევით ლადო დუმბაძეს და პავლე საყვარელიძეს შეხვდი. აქ არალეგალურად მომუშავეთ—ციმბირში გადმოსახლებულთ. ამ შეხვედრის შემდეგ ჩვენ სამივე ცალ-ცალკე დაგვიჭირეს, სხვა და სხვა ციხეში მოგვათავსეს. ნარიშიდან ხუთას კილომეტრის მგზავრობა, ათას-

გვარი განცდა, გაჟირვება ცუდად ჩამიარა. ერთი კვირის შემდეგ მე ისევ ნარიში გამაგზავნეს დატუსაღებული, მარა გემის წასვლის წინ ფეხის ალაგიდან მოვახერხე გემის დამტვირთავ მუშებში ჩარევა, გემიდან სასწრაფოდ ნაპირზე გადასვლა, ქუჩებში გაქრობა. ჩემი სამგზავრო თოფრა და სატუსაღო ბარგი, სანოვაგე ჩემს მცველს დაუტოვე. და ჩემს ნაცნობ კავშირს მივაშურე, საიდანაც ტომსკის უნივერსიტეტის ქართველი სტუდენტები აღმოვაჩინე, მათთან შეხვედრა მოვაწყვე. ერთი მათგანი იყო უკრათურელი ბარათაშვილი, მეორე გორელი ლომიძე. ამათ თავიანთ ბინაზე წამიყვანეს, თმა გამხუჭეს, გამპარსეს, თავიანთ რეზინკური სტუდენტების ფორმაში გამომაწყვეს. მხარზე გადაკერებულნი ნიკოლოზ მეფის ნიშნები, ბრწყვილა ყვითელი ფოლაქები, მწვანე არშიანი ქუდი ტენიკის ჩაქუჩის ნიშნით ძლიერ მშვენიოდა. ნამდვილ სტუდენტად გამოვიყურებოდი.

გავიჩინე კავშირი ძველ ნაროდნიკებთან, რომლებიც კატორღის გათავების შემდეგ იქვე რჩებოდნენ.— მოღვაწეობდნენ, სხვა და სხვა დაწესებულებებში მსახურობდნენ, გაზეთებს სცემდნენ, ხშირად ამათ ოჯახებში ვიმალებოდი.

ერთ ოჯახში ღამის გასათევად მიმიყვანეს, როცა გაიგეს რომ ქართველი ვიყავი, მოხუცებული დედ-მამა, ქალ-ვაჟი სტუდენტები—მთელი ოჯახი მომეხვია, კეთილად გამიმასპინძლდა. როცა ლოგინი გამიშალეს მითხრეს: ამ ტახტზე ციმბირში გადმოსახლებული ქართველი გიორგი ლასხიშვილი წობოდა და რომ გაიგეს მე გიორგის კარგად ვიცნობდი, სიხარულით მომეხვიენ: ის იშვიათი კარგი ადამიანი არის, თბილი, მოსიყვარულე გულის. ქართველები კარგი ხალხი ხართ.

ერთი თვე ტომსკში ვიმალებოდი, პოლიცია გემიდან გაქცეულ ვლასას გაფაციცებით ეძებდა, მე სტუდენტებთან, ფორმაში გამოწყობილი, ვცხოვრობდი. ამასობაში ალვად გინე კავშირი ჩვენ დეპუტატებთან პეტერბურგში. სხვის სახელზე მივიღე ფული და ერთი კვირის შემდეგ, როგორც ტენიკური სტუდენტი პეტერბურგში—დეპუტატ სკოტლევის კარების წარი დავრეკე. მოსამსახურე ქალმა ვინაობა მკითხა და სადარბაზო ბარათი მომთხოვა, მე პასუხის მაგიერ, ჩემი «ჩინებანი» პალატა გავიხადე, გაოცებული ქალი სახლში შემეყვა, იმ წამში სკობელევი გამოვიდა დამაცქერდა; მიცნო, გამიღიმა, ხელები გაშალა და ძმურად გულზე მიმიკრა, ოთახში შემეყვანა და დაიძახა: «აი ჩვენი სახლპირი «ტრია!». და კარლო ჩხეიძე და დანი ფენხე წამოდგნენ, გულში ჩამიკრენ. («ტრია», ვლასას ზედმეტი სახელი. რედ.)

იმ დროს, დანი პეტერბურგში არალეგალურად ცხოვრობდა. სანამ ისინი საუბარს განაგრძობდენ სკობელევიმა თავის მეუღლესთან გამოყვანა, რომელიც გაკვირვებული, დასავით მომეხვია... ცოტა ხნის შემდეგ თბილ ვანას ვლებულობდი. რის შემდეგ სუფთა საცვლები მომიტანეს—გამოვიცვალე და სუფთად გამოწყობილი ელექტრონით გაბრწყინებულ სასადილოში შემეყვანეს, სადაც გაშლილი სუფრა მელოდა. გარს შემომჯდარი მეგობრები შემხაროდენ, ჩემ საუცხოვო სტუდენტის ფორმას ღიმილით ათვალიერებდენ.

იმ დროს, დუმის სოც. დემოკრატიული ფრაქცია პეტერბურგში გაჩეთს სცემდა. ამ მიზნით, ფრაქციის წევრები გაჩეთის სახელმძღვანელოდ შესაფერ ამხანაგის გამონახვას ცდილობდენ და ამბობდენ, თუ ნოე ყორდანიას მოგვეცემს კავკასიის საოლქო კომიტეტი ყველასემჯობინებაო, თუ არა გრიგოლ ლორთქიფანიძესო, რომელიც ლონდონის ყრილობაზე გავიცანითო. ამ საქმის მოსაწყობათ მე ჯამომგზავნეს კავკასიაში.

წამოსვლისას ვინახულე მეგობრები: კალისტრატე, მისი მეუღლე იულია, აბელ ენუქიძე, ვერა ფლიევა და სილიბისტრო ჯიბლაძე, რომელიც ბოლქვაძის გვარით როსტოვში გადმოსახლებული, აქ იმალებოდა, ტრამვანის გასაყვან ხაზზე მუშების ფულის დამრიგებლად მსახურობდა.

პ ე ტ ე რ ბ უ რ გ ჯ ი დ ა ნ კ ა ვ კ ა ს ი ა შ ი .

ერთი კვირის შემდეგ ბაქოში ნოე ყორდანიას ბინაზე მივედი. მის შუშაბანდთან, ჩემი კაკარდიანი ქუდით გამოვიჩნდი. დამინახა ამ ოჯახის წევრმა, ბავშვების აღმზრდელმა ნინუცა მამულაიშვილმა, სამაგალითო ადამიანმა. იფიქრა: უანდარბია—ნოეს დასაქერად მოსულიო და შეშინდა. შევიმართე დერეფანში, სადაც გოაცებული ნოე გამომეგება, მოჩვენებასავით მის წინ ამოვისახე. ნოე მომეხვია, გაკვირვებული ნინუცამაც მაკოცა. მე პირდაღებულ ასმათს და ანდრეიკას ვეფერებოდი, რომელნიც ნინუცას კალთაში აფრინდებოდნენ. იმ ხანად, ნოეს მეუღლე ინა ივანოვნა («თამარა») ბაქოს ციხეში იჯდა.

ნოეს რომ უაშბე პეტერბურგიდან დაბარებული, მითხრა, ჯანმთელობის გამო პეტერბურგში ცხოვრება არ შემიძლიაო. გრიშა ლორთქიფანიძე რუსეთში იყო მასწავლებლად. მაშინ გადაწყდა რაჟდენ არსენიძის (მ. რაჟდენიძის) არალეგალურად გაგზავნა პეტერბურგში, რომელიც ასტრახანში იყო გადასახლებული.

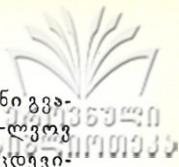
ბაქოდან ქუთაისში წავედი. ბინად ვცხოვრობდი ჩემს მეგობარ სამსონ და ივანე კილაძეებთან. ქუჩაში სერიოზობის დროს შემხვდა მიტროფანე ლალიძე. მიცნა, გადავკოცნა და ვთქვა: მითხრა: ესლა კი მწამს თეთრი გიორგიო; დიდი ხანი არაა ნარიმში ვადავასახლეს, ასე უკვებ აქ როგორ გაჩიო? სტუდენტის ტანისამოსი ივანეს დაუტოვე. სამსონის კოსტუმით გამოვეწყვე, ქუთაისის ამხანაგების დახმარებით ვიშოვე ხუთწლიანი პასპორტი. წავედი გურიაში ვინახულე ჩემს ნახვას დანატრებული დედა, თანამებრძოლნი—სულის მეგობრები, არსენ წითლიძე, ლავრენტი წულაძე მათი სათნო ოჯახებით. გავემგზავრე ფოტოში, იქ ჩემს მოამაგე ლავრენტი ტულუშს გამოვემთხოვე, და იქიდან ნოვოროსიაში წავედი.

ე ვ რ ო პ ა შ ი .

გემით ნოვოროსიაში ჩავედი საიდანაც პეტერბურგში დავბრუნდი. დეპუტატებთან ჩემი მისვლა საფრთხეს წარმოადგენდა, ამიტომ სასტუმროში გავჩერდი. მეორე დღეს პასპორტი პოლიციაში შესამოწმებლად წაიღეს, მაგრამ შემოწმების მაგიერ იქ მისვლა შემომითვალეს. მე გადავიშალე, სერგო ყორყოლიანის ბინაზე მივედი. გადავწყვიტე, არალეგალურად გერმანიაში გასვლა. ვინახულე აკაკი ჩხენკელი და დასავით საყვარელი, მოამაგე-მოჭირნახულე ტკბილი მოსაუბრე მაკრინე, მათთან საუბრით დავტკბი.

აკაკი ჩხენკელმა სამგზავრო ფული გადმომცა და დამაბარა შემდეგი: «გადაეცი პლენანოვს, დროა ნაციონალური საკითხი ჩვენმა ფრაქციამ შეიმუშაოს და «დუმის» ტრიბუნიდან დავსვამთ».

დიდის მოხერხებით ყორყოლიანმა მის ბინაზე რამოდენიმე დღე დამშალა, მერე ამიღო რკინისგზის ბილეთი და გამისტუმრა ჩუვალკაში. ჩემი მასპინძელი აღმოჩნდა კბილის ჭქიმი ებრაელი, რომელმაც მის საუცხოვო ოჯახში ერთ კვირას შემინახა. მიშოვა გერმანიის საზღვარზე გადასვლის პასპორტი. ჩემი სახელი და გვარი იყო. შლობა იანკელევიჩი ებრაელი. საზღვარზე გადასვლის დროს ვიცოდი გამიშინჯავდნენ პასპორტს, მთელი დღე და ღამე ამ უჩვეულო გვარს ვიმახსოვრებდი, მაგრამ როცა ზეპირად ვიტყოდი ამერეოდა, ვიბნეოდი. ამიტომ, მხატვრულ ჟურნალის გვერდზე, ქართულად გარკვეულად მივაწერე და ხელში დავიკავე. უანდარმმა ჩამოიარა, პასპორტები ჩამოგვართვა. საზღვართან მისვლისას, უანდარმების კიპიტანმა გვარი მკითხა, შევკრთი, დავიბენი, თავში ყველაფერი აიორია, თვალეებზე

რალაცა გადამეფარა. კაპიტანმა მკაცრად მკითხა თქვენი გვარიო. მე გამოვერკვიე უურნალს დავხედე, მიწერილი—ლვოვიანკელოვიჩი ებშტეინი განვიმეორე. ამდენ ხანს რას მაცდევინებთო, მომადანა და გაჯავრებულმა ჩემი პასპორტი ცხვირზე მარტყა და ჩაიარა. ებშტეინი... ერთხელ კიდევ ჩავიკითხე ჩემთვის, სიხარულისგან დარეტიანებულმა და სახლვარს გავსცილდით კიდევ.

მეორე დღეს სუფთად გამოწყობილი ჩემს საყვარელ კარლ კაუცკისთან ოჯახში ვიჯექი, მათთან ვსაუბრობდი. ჩემი მთარგმნელი ებრაელი ლარინი იყო. ბევრი იცინეს და იმხიარულეს ჩემი პასპორტის გამო. შობდა ლვოვიანკელოვიჩი ებშტეინი იმ დღეებში, სულ ასე შექანდა კაუცკი და მისი მეუღლე ლუიზა, რომელიც დასავით მეაღერსებოდა. ბავშვები ხიბნილობდენ—ებშტეინს მიძახდნენ.

შემდეგ, სტუმრად ვიყავი კ. ლიბკნეხთან. მან ერთ საღამოს სომხების მიერ გამართულ საღამოზე წამიყვანა, მთელი იქ შეკრებილი მისი ნაცნობ-მეგობრები გამაცნო. ჩემი ნარიმიდან გამოქცევის შემთხვევები უამბე. რასაც გაცდებულ ი უსმენდენ, მე მაკვირდებოდენ. სომხების საღამო მეტად მდიდრულად იყო მოწყობილი. ბერლინის სომხის სტუდენტობა ჩოხაში, მანდილოსნები თავსაბურავ-კავებით მორთული. საზოგადოებამ დიდი ტაშით დააჯილდოვა ლეკურის შემსრულებლები. ორი კვირის შემდეგ გამოვეთხოვე ძვირფას კაუცკის ოჯახს და წავედი ქენევაში, ჩვენ გადმოხვეწილ ქართველებთან.

ქენევაში მივიღე წინადადება და სამგზავრო ფული მონპელიედან, (საფრანგეთი), სადაც სამეურნეო ინსტიტუტში ქართველები სწავლობდნენ, იქ უნდა წამეკითხა მოხსენება სპარსეთის რევოლიუციასზე რუსეთის კატორღაში მყოფ პოლიტიკურ ტუსაღების სასარგებლოდ, ქენევის ქართველებმა იქ გამატანა ქულაჯები, რითაც მონპელიეს სტუდენტებმა კარგად დაიმშვენეს ტანი. შემდეგ გაიმართა ვახშამი. «საღამომ» 500 ფრანკი მოგება დატოვა, თანხა გადაგზავნილი იქნა პოლიტიკური ტუსაღების სასარგებლოდ. იქიდან გავმგზავრე ნიცაში, სადაც ტურგენიევის ბიბლიოთეკაში წავიკითხე მოხსენება სპარსეთის რევოლიუციასზე. მოხსენებას დაესწრენ ძველი ნაროდნიკები, შესანიშნავი პირები: პარიზის კომუნის აქტიური მონაწილე ღრმა მოხუცებული ტურსკი, ნაროდნიკი ივანოვი, რომელმაც შლისელბურგის ციხეში ოცი წელი გაატარა და 1905 წ. რევოლიუციამ გაანთავი-

სუფლა, სოც. რევოლუციონერები: სავინკოვი, ვაგობეჩიძე, მიხეილ თუმანიშვილი, ექიმი ჭოლორიშვილი, ანეტა დალიძე და მეძმარიაშვილები, პავლე კალანდაძე, და ძმები ვანო და ხარიტონ შავიშვილები და მრავალი კადეტ-ლიბერალური რუსი ინტელიგენცია. ბევრი შათგანი გავიცანი.

აღისოვას ოჯახში ორი საუცხოვო ლამაზი ქალიშვილი შოპენის და ბედსპოვენის მუსიკით მართობდენ—ციმბირის «ეტაპის» ბორკილების ჩხარუნის, ლანძღვა-გინების მაგიერ მოცარტის ნაწიხმებიმატკობდენ, ჭავჭავაძის ზღვასავით აბობოქრებული ხმები საბრძოლველად მიწვევდენ. მარმარილოსებურ დახვანთქალებური თითები კლავიშებზე დასრიალობდენ, შავიშვით მოჭუჭუტუკე ხმები ბანში, წკრიალა მოძახილში იმჭრებოდენ. აფოფინებულ კლავიშების საშუალებით გასაგები ხდებოდა: ლისტის, ჰოფმანის ზღაპრები, მზის ამოსვლა, ყვავილებზე პეპლების ფარფატი. შველივით ყელმოღერებული ქალიშვილი, სპილოს ძვლებივით თეთრ ხელებს აქნევდა, მუსიკა და სილამაზე სმენას ატკობდა, გულს აცისკროვნებდა.

აღისოვი იყო განათლებული ადამიანი, ენების მცოდნე, შექსპირზე და მუსიკაზე მრავალი შრომა ჰქონდა.

ტურსკი—პოლონეთში დევნილი, პარიზის კომუნის ვეტერანი, იარაღით ხელში თავისუფლების დამცველი. მის ოჯახში შეხვდებოდი პოლონეთის აჯანყებაში მონაწილე, ღრმა მოხუც მანდილოსანს, რომელმაც პოლონეთის თავისუფლების ჰიმნი დაუკრა, ვით ლოცვა ვედტება მოვისმინეთ. ეს ღრმად მოხუცებული პოლონელი დედა, პოლონეთის და საქართველოს განთავისუფლებას განგებას მუსიკით ევედრებოდა. მან მკითხა, დედა თუ მყავდა და რომ გაიგო, ჩემნახვას დანატრებული—თბილისში ცხოვრობდა, თმაზე ხელი მომისვა—მეც თავისუფლებისთვის ბრძოლაში შვილი დავკარგეო—აცრემლდა, როცა დამშვიდდა—დაგვლოცა: დედების ტანჯვა მომავალს სიხარულად შეეცვლებაო. წამოსვლისას შვილსავით ჩამიკრა, ჩემი სურსათით თმა შემიფუჩქნა, ჭი შენზე დანატრულ დედასო—დამკაცნა. ამაში იყო რაღაც მიუწოდებელი უმაღლესი და უწმინდესი გრძობა რომელიც ადამიანშია და ყველა გრძობაზე მაღალია, მისი უმაღლესი სამკაულია.

რა ბედნიერი წამი არ გამიცდია, მარა ყველაზე სრული ჩემი არსებით რომ მიგრძენია ეს არის თავისუფლებისთვის ბრძოლა, ბორკირებში, ხუნდებში ჩაჭედული ადამიანების განთავისუფლება...

როგორც ბავშვი დედის გულმკერდზე ნებივრობს, ისე ვგრძნობდით ჩვენ თავს, როცა სპარსეთის დესპოტის ტახტს ვანგრევდით, ჯაჭვებით დამბულ დეპუტატებს ვანთავისუფლებდით. ნიკოლოზ მეფის ტირანიას რომ ვებრძოდით.

ჩემი სტიქია ჩემი აზვირთებული გრძობა დაკმაყოფილება—ეს დამბულ ადამიანის ახსნა, განთავისუფლება იყო და აქ მთელი ჩემი ძალით, გატაცებით, რაც რამ გამაჩნდა თავისუფლების საკურთხეველზე მიმქონდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ივანოვმა ოცი წელიწადი ნესტიან შლისელბურგის ციხეში გაატარა მაინც მხნეთ გამოიყურებოდა, მისი გაბადრული სახე, თოვლივით თეთრი თმაწვერით შემოსილი შვენოდა. როგორი რწმენა უნდა ჰქონდეს ადამიანს, ოცი წლის ცოცხლად დასამარებელი—გამოხვიდე და ადამიანი გიყვარდეს, მისი ბედნიერებისათვის ცხოვრობდე, კვლავ საბრძოლველად ვმზადებოდე?..

გიორგი ჭოროღაშვილთან ყოფნა მისი ტკბილი საუბარი, თავაზიანი და მორიდებული მოქცევა, ადამიანს აშაღლებდა. ის თავის აზრს სხვას არ ახვევდა თავზე, კამათში ცდილობდა ადამიანის ღირსებას არ შეხებოდა. მარტივი კითხვებით, ცხოვრების შივლენების ახსნით, ჭეშმარიტების სავალ გზას ეძებდა. სიტყვებს უფრთხილდებოდა—დემაგოგია არ უყვარდა. ის თავის აზრს, პლატონით, სოკრატით, არისტოტელით ასაბუთებდა, როგორც კარგი მეცნიერი. ამ ბრძნულ ადამიანების საუნჯით სარგებლობდა. მარქსის კლასიკური მეთოდით ცხოვრების სავალ გზას იკვლევდა.

ქალაქ ნიცის მშვენიერ ბუნებამ მომხიბლა. თავისუფლებისთვის ბრძოლაში მოხუცებულ ადამიანთა საუბარმა რწმენა და იმედი გამიორკეცა, კვლავ საბრძოლველად ამფრთხვანა... გამოვეთხოვე მეგობრებს, საყვარელ მასპინძლებს ვანოს და ხარიტონს. აქედან იტალიაში პლენხანოვის ოჯახი ვინახულე. დავბრუნდი ლონანაში კოტე ანდრონიკაშვილისას მივდი. კოტე, ციმბირიდან გამოქცეული, ერთ რუსულ სკოლაში მასწავლებლობდა. მას ძალიან გაუხარდა ჩემი ნახვა ციმბირიდან კვლავ გამოქცევა. კოტეს მეუღლე, ჩერქეზიშვილის ასული, სოც. რევოლიუციონერი. იშვიათი ადამიანი, ციმბირიდან ახლად გამოქცეული იყო. მეორე დღეს წამიყვანეს მონტორში, სადაც ჩლოენოვის სანატორიუმში ნოე უორდანი ვინახულეთ. საუბარი 1914 წლის მარამობისთვის ვენაში დანიშნულ სოციალისტურ კონგრესის შესახებ გაიმართა. ამ კონგრესზე დიდ იმედებს ვამყარდით.

1923 წელში ბერლინის ახლოს სანატორიუმში ვიწექი,
როცა ხევსურეთის აჯანყების ამბავი მოვიდა. მიღებული
შთაბეჭდილებები ლექსად დავწერე.

ქ ა ქ უ ც ა ჩ ო ლ ო ყ ა შ ვ ი ლ ს .

კვიპაროსივით შეენიხარ,
ზღვის პირად მარტო მდგომარე.
ნაბად მოსხმული დადიხარ
მტირმა ვერ გნახა მჯდომარე.

კურდღელსავითა ფრთხილი ხარ,
ფოთოლსა ჰგევხარ მთრთოლვარეს,
ზღაპრებს გიამბობს მთის წყარო,
მის კიდე-ნაპირს მწოლარეს.

ვაჟი ხარ ტურფა კახეთის,
თავს მთები გადგას დიადი,
ბნელსა ღამეში ელვარებ,
გსურს გაგვინათო წყვილიადი.

დედამ რომ ძუძუ გაწოვა
ტკბილადაც შენ შეგრგებია,
იკურთხოს შენი მშობლები,
გამრავლდეს შენი ძმებია...

ვის აზრ-ფიქრებზე იზარდე,
იგი—«პატარა კახია»,
ძეგლი არ უდგას რაინდსა.
უბრალოდ მცხეთას მარხია.

რაც დაგვემართა, რაც მოხდა.
ჩვენი სუყველა ახია,
ჩვენი სიგელი, გუჯარი
მტერმა თავს გადაგვახია.

შენ გინდა ჩვენი ქვეყნისა
წალმა აბრუნო ჩარხია,
ღმერთმა ქმნას აღგსრულებოდეს
რაც გულში გაგიძრახია.

ჩ ე მ ი ღ რ ო ბ ი ს ბ უ რ ი ა .

როდესაც თქვენ ახვალთ ნიგოთის (ნიგოზდიდის) ქედზე თვალწარმტაც სურათი გადაგეშლებათ წინ.

ჩრდილოეთით მიჩერბიხართ თოვლით მოსილ მაღალ კავკასიონის ქედს, რომლის სპეტაკ გულმკერდზე შაქრის თავებსავით ჩამწკრივებულან მყინვარნი და მათ შორის ცის კამარაში, ზვიადად აღმართული იალბუზი მზის სხივებით გაბრწყინებული ელვარებს.

აღმოსავლეთით ნაქვრალას მთა იმერეთს რკალივით შემოვლებია და წარმოიდგენთ,—ამ მთის კალთებს რომ ამკობენ, ველათის, მოწამეთის, ქუთაისის ბაგრატის ტაძრის სასახელო ძეგლები.

რაჯა-ლენჩხუმის მაღალ მთიდან მოქუხს, შხუილით მოქროლავს მდინარე რიონი, რომელიც იმერეთის გაშლილ მდებარეობაზე, დადინჯებული შავი ზღვისაკენ მიედინება.

რიონი შუაზე ჰყოფს დასავლეთ საქართველოს გაშლილ ხეობას,—გაღმა, კავკასიონის ქედების გასწვრივ, შავ ზღვამდე მშვენიერი სამეგრელო, ძველი კოლხეთი, რომლის დიადი ისტორიული ძეგლი—მარტვილი დაბლობიდან ზეაზიდულა, ჰყონდიდის მაღლობი-მონასტერი თვალს გტაცებთ.

მდინარე რიონის აქეთ ნაპირებს, ნიგოთის ქედს ზოლად მისდევს აქეთაგურიის სოფლები—თავად მაჭუტაძეების ყაფრით გადახურული ოდები, ეკლესიები და ისლით გადახურული გლენების ფაცხები, ტოლად ცის სივრცეში აზიდული ალვის ხეები. ერთხელ მიმოავლებთ თვალს ამ ვაკეში გაწოლილ აქეთაგურიას და იმავ ნიგოთის ქედით შეიდაგურიას გადახედავა—გადაადგებით თავზე.

პირდაპირ, სამხრეთით აღმართულია აჭარა-გურიის მაღალი მთა ბახმარო, რომლის კალთები ნაძვ ფიჭვნარით შემოსილია. კლდის ნაპრალები, შქერ-წყავ-ბაძგრით მწვანავთ ჩაფოთლილია, რომლის ქვეშ ანკარა წყაროები მოჩუხჩუხობენ, დაბლობში სიცოცხლეს ახალისებენ. ბახმაროს მთა, მისი მოლით მოსილი მაღალი ქედი, შავი ზღვიდან აჭარა-გურიას შუა გაწოლილა და მისი გულმკერდით იცავს გურიას სამხრეთით.

თქვენ თავზე დასცქერით ნიგოთის ფერდებზე შედეწილ სოფლებს... ავერ, სოფელ ჭანჭათის ერთ მაღალ გორაკზე რამოდენიმე დიდრონი ხეა ჯგუფად, ცის კამარაში ანატოლი, ქვეშ რიყე სიპი ქვევია დაყრილი—ზოგან დაკირული. ეს ძველის ძველი საყდრის ნანგრევები—ვინ იცის რა საუნჯეს ინახავს გულში? ცოტა ქვემოთ, კრიამპო ხრამის შემდეგ, ვიწრო გზის მოხვეულში, ამაყად დგას იშვიათი სიდიდის წიფლის ხე ძირიდან წვევრამდე გაუქუქუნებული, დიდრონ ტო, ტებ გადაყრილი, რომელსაც მგზავრები შორიდან სცნობენ, მით იმერეთ საშეგარელოსკენ გზას იგნებენ. ცოტა ჩაფერდების შემდეგ პატარა ფართობზე სოფ. ჭანჭეთის ძველი ნასაყდრალია, რომელსაც ორი ძმებივით ტოლად აზიდული ნაძვი, გაყუჩებული კელაპტრებივით, შემომქმედის საქებ სადიდებლად შევნიან, წარსულ დიდებას გადმოსცემენ.

ამის ქვევით იწყება სოფელი, აქაიქ კოდმეებზე კობტად წამოდგმული ფაცხები, ისლით დახურული მიწაზე დადგმული სახლები, მათ სახურაზე ხაპის ფოთლებია გადაბარდნილი და შემოდგომაზე შეწითლებულ შეყვითლებული გოგრები გაწოლილ ჩამოკიდული. შქერის ორღობეებზე გადმოწოლილია ბროწეულის ბუჩქნარი, რომლის კენწეროები დამწიფებული, დამსკდარი ბროწეულით სავსეა დამზის სხივზე ალისფრად ჭიკა მოკიჭიჭებული მარცვლები. სიმინდის ფოთლები ნიაზე შრიალებს, ტაროებს ფოჩვები შეხმობიათ, ზოგან დამსკდარა და ადამიანის მაცოცხლებელი, ქარვასავით ყვითელი მარცვლები მთესველის გულის სასიამოვნოთგამოუჩენია. თხემლის მაღალ ხეებზე ადესას ყურძენი მიმჭუნარა, დასაკრეფად პატრონს ელის. ხუმრაზე, ცხემლაზე, კოპიტზე, პანტის ხეზე მწიფდება ჭუმუტაი, ხარდანი, ორონაი, მტევანდიდი, ჩხავერი, თეთრი ტკბილი კახური, მათი შეხედვა პირში ნერწყვს გვვრით. ღომის ყანების მწიფე თავთავი ნაზად ირხვეა. თეთრი და შავი მწიფე ლელვი მისკენ გიზიდავთ. აქვე ჩავაკება დაბლობში, გაშლილ ვაკეთ სდგას ამ სოფლის ეკლესია რომლის მთავარი ხატი მთავარ ანგელთა ზია.

ამ სოფლის პირდაპირ მთის კალთებში მოხხრიალე ღელე ქუყადას ვადმა, საუცხოოდ ამოზიდულ გორაკზე დგას ორი დიდი ნაძვი, ტოტებ გადაშლილი ცაცხვი და ურთხელა, რომლის ქვეშ წაბლის ხის ეკლესია, გვირგვინად დადგმული წმიდა გიორგის ხატი.

აქ სოფელი ზომლოეთია გაშენებული. რომელიც მდინარე სუფსამდე ჩადის. მის ვალმა ვანი, ჯიხეთის დედათა მონასტერა, თავისი მშენებით. სოფელები სამება, ამაღლება. ქ. ჩოხა-

ტაურის ქედში ბერების უდაბნო სამშო სამლოცველოა.

აღმოსავლეთით თვალს გტაცებთ მაღალი სურების მთა. ნაძვ-ფიჭუნარით შეფენილი, რომლის კალთებში მოჭრის და მოშხუის მდინარე სუფსა, მას ერთვის მქუხარე გობაზაული, ხიდისთავის მაღალ მთებიდან მოშჩქედარე და შეერთებული ძალით მიილტვიან შავი ზღვისაკენ.

აქედან თქვენ მისჩერებიხართ ბანმაროს მთის ძირას გაშენებულ დაბა სოფლებს, სუფსის გაღმა, გობაზაულის პირად გორებზე აღმართულ ერისთავების სასახლეებს, ერისთავის მთას, დაბა ხიდისთავს, ბაზილეთს, ასკანას, ოქროსქედს, ვაკიჯვარს, ბახვს და ზენობან-ჭაჭიეთს.

დასავლეთით, აკეთის სოფელს, რომლის 'მუა გორაზე, დიდი მუხაა, და სუფსაზე გადამდგარ ყარამან სთავდგირიძის სასახლეს. აქ ჩამოჭრის მთის ლეღე ოყვავილა, რომელიც შუაზე ყოფს ჭანჭეთ-აკეთს. სოფელ აცანიდან აღმოსავლეთისკენ მოედინება იცაურა, რომელზედაც ხალხი ამბობს: «ყველა წყალი დაბლა მიდის აცაურა კი აღმაო». მის პირზე, აკეთში გადადგმულია ამ სოფლის საუცხოვე ეკლესია შესანიშნავი მაცხავრის ხატით. აკეთიდან გასცქერით აცანა-ძიმი-თ-მამათის სერზე, გადმოდგმულ გურიის სამაყო ისტორიულ ძეგლს, ჯუმათის მონასტერს თავის შესანიშნავდვთის მშობლის ხატით. და შორს, მთებზე მიხუტებულ გურიანთა ხვარბეთს, მელექედურს და ქაქუთის სოფლებს.

დასავლეთ სამხრეთით, სოფელი ბუქნარი— პატარა ლე ყურფათი, თერთად ახატული წმიდა მარინეს ეკლესია და თავად გუგუნავების სასახლეები. დაბა ნაგომარს დასცქერის ტყით შემოსილი ნასაკირალის მთა, რომლიდანაც ჩამოჰქუხს კალმანით სავსე ბახვისწყალი. მოჩანს გომის მთა, მის ქვემოდ შემოქმედის მონასტერი, მაკვანეთის მაღალი მთა, ლეხაურის ისტორიული ციხე.

შორს გასცქერით ბათომის, მაღალ ტყით შემოსილ ქედებს. იქით, ფიჭრი მიწვდება მდინარე ჭოროხის ხეობას, კახაბერის მიდამოებს, რომელზედაც პოეტი სწერდა: «ფფიცავ კახაბერს, სხვა კაცსა—რკინის პალოით საზღვარზე მდგარსა»

ნასაკირალის იქითა მდებარეობას ახალისებს მდინარე ნატანები, ყუყი, ანკარა აჰისწყალი, რომლისაც ასე ახასიათებს აქაური მოძღვარი მამა ნესტორ კონტრიძე: «აჰის წყალო ანკარაო, ხან გიყო და ხან წყნარაო. შხუილით მოდის, მოქუხის, ხალხს აშინებს ჩქარჩქარაო. სულ სავსე ხარ კალმანითა ბითქიანო დამტკბარაო, კარგი დროის მოწამე ხარ, მტრებმაც ველარ დაგცალაო. ორი შხროვ გიდგას ტაძრები,

სადიდებელად ღვთისაო, ერთია ძლევა მოსილი, მეორე — ღვთისმშობლისაო. ციხე დაგყურებს შალიდან ნაშენი შენი ქვისაო, შენ ხარ ყოველის მოწამე წარსული დიდებისაო.

მაღალ მთის კალთაში, ჯერ კიდევ მოჩანდა «ელიას» ციხე, მისი მარმალის ქვის ზღუდეების ნაშთებით. შემდეგ მდნარე კინტრიში და ჩაქვის წყალი, კახაბერის მიდამოებში მედიდურად მომდინარე ქოროხი...

გურიის შუა ადგილი არის ნაგომარი—მდინარე სუფსის პირად. აქ გზაჯვარადინია. სუფსის პირით—თავსურებიდან, ჩოხატაურიდან, ოზურგეთიდან, შემოქმედიდან, სუფსა-ლე-სადან, სადაც გურიელები სცხოვრობდენ. გზებით უერთება, ლანჩხუთს, აკეთს, ბახვს, ვაკიჯვარს, ბახმაროს მთას, სამეგრელოს გზებიც ნაგომარში ინასვენებია.

აქ მდინარე სუფსაზე იყო ხიდი, ნიგოთის ციხე და გუგუნაების სასახლე. წელიწადში ერთხელ, კვირკობისთვის ელიობას, აქ იმართებოდა ბაზრობა «ნაგომრობა». აქ გურულებს გამოჰქონდათ ყოველგვარი ნაწარმოები.

ჩოხატაურის მიდამოებში სცხოვრობდენ თავადი ერისთავები, აზნაურებით და გლეხებით. ნაგომარ-ძიმიტის მიდამოებში გუგუნაელები, აკეთში—თავადგირიძეები, სამებაში—შალიკაშვილები. ოზურგეთში მთავრები გურიელები და თავადი ნაკაშიძეები, ლანჩხუთში თავადი მაჭუტაძეები.

გურულების ყოფა ცხოვრებაზე, მის სულიერ საზრდოზე დიდი გავლენა ქონდა შავ ზღვას, საბერძნეთ ევროპასთან კავშირს, საიდანაც მაშინდელი სწავლულნი და მეცნიერი მოგზაურნი ხშირად იყვნენ მთავრების სასახლის კარზე.

ამასთან, გურია საზრდოობდა იმ დიადი კულტურით, რომელიც მის მოძმე აჭარა-შავშეთ-არტანუჯის მხარეებში დულდა, რომლის მონასტერ-ტაძრების ძეგლები უცხო მოგზაურთ აკვირებდა. მასთან, გურიის მთავრებს სასიძლოთ მოყვადათ კოლხეთის მშვენიერი ასულნი, რომელთაც მაღალი ზნეჩვეულება მოჰქონდათ. აგრეთვე, გურიელების კარზე ცხოვრობდენ უცხოელი ექიმები, კათოლიკე მისიონერები და მათ დიდი გავლენა ჰქონდათ თავად-აზნაურებზე და აქედან გლეხობაზედაც.

ცის კაშარაში ამოზიდული შემოქმედი, დასავლეთ გურიის გვირგვინია. საქართველოს მარგალიტის თვალთა. მდინარე ქუთის პირას შემოქმედის მონასტერია, რომელსაც თავს წამოდგომა მწვანეთ მოსილი გომის მთა. უნდა იყო ილია ჭავჭავაძე. აკაკი წერეთელი ან თვით პოეზიის მეფე, სულმნა-

თი შოთა, რომ მისი მშვენიერება ასწრო, აქ განაცადო სიყვარული მე ქალაღდნე გადაიტანო და სხვას გადასცე. არა! ეს უნდა ლებელია. აქ უნდა იდგე ადამიანი, ყუდროდ, მარტოდ, გარემოს აყურადებდე, თვალწარმტაც ბუნების სანახაობით შეპყრობილი განგებას ქება-დიდებას უძღვნიდე.

მარა განა მარტო გარეთაა ლამაზი შემოქმედი?

აბა მის გაღავანში ქუდი მოიხადეთ, მის კარიბჭეს მოწიწებით მიუახლოვდით, ნელის ნაბიჯით მონასტრის ტაძარში შედით და აღსავლის კარებს მიახერდით, ახეტული კედლები მოათვალიერეთ!

აქ ხატები ცოცხლად გამოიყურება, თქვენ პირდაპირ მოგჩერებიან, თვალს გადევნებთ, სასოებას გვრის, იმედს გულში გინერგავს. უკვდავებისათვის, მარადიული ცხოვრებისათვის გამზადებს. თვით მაცხოვარი, შარავანდედით მოსილი გამოიყურება, მის წამებულ სახეზე—ცხოვრების გამარჯვება და მკდრუთით აღდგენა იხატება. აკვირდებით ამ ხატებს და ამბობთ: «სად არს სიკვდილო! ძალაშენი, სად არს ბოროტება მზაკვრება შენი. აჰა! უდიდესი აზრებისათვის ლახვარსობილი ადამიანი ზეკაცი გახდა, ამაღლდა. აჰა ადამიანი! რომელმაც კაცობრიობისა და სიყვარულისათვის ეწამა, სიკვდილითა სიკვდილი დათურგენა და საფლავებისა შინა ცხოვრება მიანიჭა!»

აკვირდები დედა ღვთისმშობელს, პირმშო შვილის წამებით გულმოკლულს, მარა აქაც იმედს პოულობ, სინაზით მოგჩერებია თითქოს გეუბნება: «ხალხის ბედნიერების მოპოებისა და მათი სიყვარულისათვის ასეთი წამება,—თავგანწირვაა საჭიროვო.»

აკვირდებით აღსავლის კარებს და კედლებზე დახატულ მშვენიერ სახის გამომეტყველებას, რომლის შინაგანი სულიერი ძალა და მისწრაფებანი თვალებშია გამოხატული, მთელი მათი ტანადობა, იერი უმაღლესი შვენიერების გამოსახვაა, რომელიც გვაკეთილშობილებს და გვამალლებს—ადამიანის სახელის ტარების ღირსად გვხდის.

ვინ, რომელმა ხელმა დახატა და ასახა ეს წმიდანები? სად, რომელმა ხელმა მოკრიფა ეს უცხო ყვავილები, შეაზავა! მათი უცხო, მკაფიო ფერები და ამდენი საუკუნის მანძილზე უცვლელად. ფერგაუქრთობლად ბრწყინავენ თქვენ წინ?! სად შეიძინეს მათ ეს ცოდნა ხატვისა, ან რა მეცნიერი ქიმიკოსები იყვნენ, რომ ასეთნაირად ხმარობდენ მრავალნაირ ფერებს?!

დააკვირდით ოქრო-ვერცხლით მოჭედილ, მოჩუქურთმულ ხატებს, ჯვრებს, ბარძიმ—ფეშხუმებს. ვინ ამოსახსნამინანქრებზე ასეთნაირად ეს სახეები? რა იარაღით, რა ხელსაწყოთი გამოხატა თვალეზში ეს სასოება და სათნოება? რომელმა მანდილოსანმა მოქსოვა და მოქარგა ქრისტესგარდამოხსნა, ან ამ ოქრომკედ-ძაფებში როგორ ამოხატა მწუხარება და სულიერი ტანჯვა?!

რომელმა ხუროთმოძღვარმა გამოაქანდაკა, ააშენა, გადაიყვანა თაღები, შინატაძრის გუმბათი?!

ავერ განსაკუთრებულ მაგიდაზე დევს დიდი ტანის წიგნი «გულვანი», რომლის ხელში ალება ბევრ ვაჟკაცს გაუჭირდება ისე მძიმეა. როცა მის ყდას დახედავთ, მოწიწებით გადაფურცლავთ, თქვენ გაოცდებით, ვინ დასწერა ასე წმინდათ, ასე ბეჭდურა-სისწორით ეს ამოდენა წიგნი, რაშიდაც მოთავსებულია ყოველგვარი სასულიერო და საეკლესიო შემოქმედება. რა წიტი ძაგრის წვეტი უნდა ეხმარა საწერად, ან რა წამლები შეაზავა მელნად, ან როგორ ამოხატა ისე მკაფიოთ ხუცური მთავრული ასოები, მათი ფერები?

ეს წიგნი გულვანი, მთელ საქართველოს ძვირფასი განძია დი მისი საფუძვლიანი შესწავლა ამტკიცებს თუ რა სიმადღუნე ყოფილა საქართველოს შემოქმედება ასული, რა ნიჭი და ღვთაებრივი ძალა ყოფილა ერში მაღლიდან გადმოსული.

არა, ეს მომაკდავი ერის ნაშრომი და ნაღვაწი არ არის. ეს მარადული ერის შემოქმედებაა, მისი ეროვნული სულის თვისებაა.

ეს შესანიშნავი გულვანი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში უწერია ვინმე ბოლქვაძეს გვარად, მარა დიად შრომისთვის ვერ გაუძლია—გაქცეულა. მაშინ ის შეუპყრია გურიელს, ჯაჭვით დაუბამს და მთელი მისი სიცოცხლე უწერია, მთელი ერისთვის საამაყო და სასიქადულო შრომა სახელოვნათ დაუმთავრებია. წიგნის ბოლოს თავისთავი დაუხატავს ჯაჭვებში და წამკითხველს შენდობასა სთხოვს.

დიდაც! აბამც თუ შენდობა, ის ქართველ ერთან უკვდავი—მარადიულია.

ეს ძვირფასი შრომა, შემოქმედის და ჯუშათის ხატები აწერილი აქვს ჩვენ სასიქადულო მამულიშვილს ექვთიმე თაყაიშვლს.

ასეთი იშვიათი ხელოვნებით მოჩუქურთმებული და თვალმარგალიტებით შემკული ხატები ინახებოდა ჯუშა-

თის მონასტერში და აკეთის მაცხოვრის კარს, რომლებიც მრავალ მჭარკალთა შემოსევას გადაურჩა, მარა გადაურჩათ კი ქართველ ბოლშევიკებს?

მრავალ ეკლესიებში და უდაბნო მონასტრებში ინახებოდა ძვირფასი, ძველის-ძველი ხატები. მათში განთქმული იყო სურების «ლომის კარელი» წმიდა გიორგის დიდი ხატი ოქროთი შეჭედილი, შემრისხველი თვალებით მოცლვარე. როცა სადმე დიდი ბოროტმოქმედება მოხდებოდა და ვერ აღმოაჩენდენ დამნაშავეს;—მოასვენებდენ მრისხანე «ლომის კარელს», მას თან შეიარაღებული დამცველი მოჰყვებოდა. ხალხს დააფიცებდენ, მისი შიშის ქვეშ დამნაშავე გამოტყდებოდა, ან თუ მისი სინიდისი ტყურელ დიკს შეძლებდა შემდეგ, ბავშობიდან მასში ჩანერგილი ამ ხატის შიში და სინიდისის ქეჯნა ჭკუაზე შეარყევდა—«ლომის კარელო!» მაპატიე! გაიძახოდა.

გავიდა დრო. გურიაში სახალხო, «ერთობის» მოძრაობა დაიწყო. მოქადაგნი ხალხს, ღამე საიდუმლოთ ძმობა-ერთობის სახელით აფიცებდენ. რუსეთის მთავრობამ, მისმა მოხელეებმა, ამ მოქადაგებლების კვალს ვერ მიაგნო, ხალხმა მეთაურები არ გასცა. მაშინ, მთავრობამ ხერხს მიმართა; «ლომის კარელის» ხატი მოასვენეს და მისი შიშით ხალხმა სიმართლე სთქვა; მოქადაგებლები დაასახელა.

რომ შემდეგში, მთავრობას ამ ძლიერი ხატით მზაკერულად არ ესარგებლა, გაბედულმა ერთობის კაცებმა «ლომის კარელი» მოიტაცეს და გადამაღეს. გაკვირვებული ხალხი დიდ ხანს უცდიდა; «ლომის კარელი» დამნაშავეს გამოაჩენსო, მარა არსად ჩანდა. ეს იშვიათი ისტორიული ხატი, სავალალოდ, შთამომავლობას დაედუპა.

გურიის მონასტრებში იზრდებოდნენ სასულიერო პირები. აქვე სწავლობდენ წერაკითხვას თავადაზნაურობის და ზოგი ბედნიერი გლეხის შვილებიც. გურიელების სასახლეში თავს იყრიდა მოწინავე თავადაზნაურობა, მათ კარზე ითვისებდენ მაღალ ზნესა და ჩვეულებას, ნაღიმზე თავის დაქერას, შაირობა-ზმნებით შეჯიბრებას, «ვეფხვის ტყაოსანის» ზეპირად თქმას. მრავალი იყო «ვეფხვის ტყაოსანის» ზეპირად მთქმელი და მსმენელს აკვირვებდა—ახალგაზრდობას მაღალ სიყვარულს და რაინდობას გულში უნერგავდა.

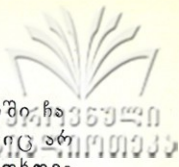
ყველა ამას უყურებდა და უსმენდა მკვირცხლი და ნიჭიერი გურული გლეხი, ითვისებდა ყველა ამას და ხშირად ლექსების მთქმელი, მაგალობელი-მოზარე, მოსიმღერე და მეჩონგურე ხდებოდა.

სულიერ ზრდასთან ერთად სილამაზე და ტანვარჯიშობა დიდად განვითარებული იყო. ამ მხრივ დიდი გავლენა ჰქონდა ბურთაობას, სადაც ბატონიშვილთან და თავადაზნაურობასთან ერთად, გაბედული გლეხები და მათი ინიედი — ვაჟებიც თამაშობდნენ, ქაკუნობდნენ, ჯირითში და ცხენოსნობაში მონაწილეობას იღებდნენ, ხშირად მთავრების შვილებს სჯობნიდნენ, ვაჟკაცობაში ეცილებოდნენ. დღესასწაულში დოღს, ჭიანურს უკრავდნენ, ფერხულს უვლიდნენ.

ღარიბ ქონში გურული გლეხის ქალი, დიდი მეოჯახე, გლეხის გაჰირვებულ ცხოვრებაში ნამდვილი მეზღლე იყო, ბატონის მიერ დაბეჩავებული ქმრის გამამხნევებელი, მოალერსე, მის მძიმე ცხოვრებას უმსუბუქებდა. კარგი დედა ქმარ-შვილზე გადაყოლილი. ჩონგურზე უკრავდა და ლექსებს ადილიდინებდა. ცხოვრების მომავალ იმედს, აკვანში ტბილი ხმით გურულ ნანინათი აძინებდა: «ეს აკვანი ხარატული, შიგა მწოლი ჩახატული. ეს აკვანი თხილისაო, შიგა მწოლი ლხინისაო. ეს აკვანი ებანოზი, შიგა მწოლი ანგელოზი. ეს აკვანი ვერხვისაო, შიგა მწოლი ვერცხლისაო. ეს აკვანი ვაშლისაო, შიგა მწოლი ვარდისაო. შენ ძილი და მოსვენება, შენ მტერს მწარედ მოხსენება, დაიძინე! ვარდო ნანინაო.

გურიის თავადობა, განსაკუთრებით აზნაურების უმეტესობა ღარიბი იყო და მიუხედავად ბატონ-ყმობისა გლეხებთან კეთილგანწყობილნი უნდა ყოფილიყვნენ და ხშირად ერთად ეწეოდნენ ცხოვრების ჭაპანს. რაკი, საზღვართან მტერი ახლო ჰყავდათ, თავს ერთად იცავდნენ და ეს მათ დაახლოვების პირობებს ჰქმნიდა. ლიხაურში თათრის შემოსევის დროს, მარტო თაყაიშვილების გვარიდან თექვსმეტი მეტოფური უცებ გამოვიდოდა და მეზობლებთან ერთად იბრძოდა. ექვთიმე თაყაიშვილის ბებია, შარაშიძის ასული, მამაცი დედაკაცი, როცა მტერი შემოესეოდა ლიხაურის ძემის მცხოვრებლებს მდინარე ჩოლოქის საზღვრიდან და შეშინებულ ხალხში ზარის რეკა და ყვირილი ატყდებოდა — ეს მოხუცი ადამიანი ხალხს იმედიანად გასძახებდა და თავისი შეიარაღებული შვილებით მამაც ლიხაურლებს გვერდში ამოუდგებოდა.

გურიის თავადაზნაურობასა და გლეხობას შორის ისეთი სასტიკად მოპყრობა ვერ იქნებოდა, როგორც სხვაგან. გურულ გლეხის თავმოყვარეობა, მისი «მე»-ს შეგნება მას ანსხვავებდა და თავიც ამაყად ეჭირა, რასაც ბატონიც ანგარიშს უწევდა. ბატონისაგან შეურაცყოფილი გლეხი ჰკრავდა ბატონს ფიშტოს და ზე გაიჭრებოდა — ოსმალეთში.

გურულები ვიწროთაა, ამა თუ იმ მთის კალთებში ჩა-
სახლებული. ამ მთებიდან მათი დამორჩილება ადვილიც არ
იყო. თუ სარჩო-საბადებელი ნაკლებად ჰქონდათ, მოთხოვ-
ნილებაც არ აყო დიდი.

გაზაფხულზე, ტყის პირად, მერიებში, დაბლობში პა-
ტარა მიწას მოფხეკდა, სიმიდსა და ლობიოს ჩათესდა. ცოტა
— ლომს. ერთმანეთს დაეხმარებოდენ, («ნადი».) ნადური სიმ-
ღერის გუგუნით მარგვლიდენ, გათხზნავდენ და დამწიფებამ-
დე ყანას არ მიეკარებოდენ. შემოდგომაზე სიმიდს მოტეხ-
დენ, «ხელხვავის» სიმღერით გაარჩევდენ. «წმიდა გიორგი
მობრძანდება—ხვავს დატრებს წაპრძანდებაო» გაუკრიმაჭუ-
ლებდენ. სასიმიდეში შეინახავდენ. ჰირნახულს რომ დააბი-
ნავებდა გურული—«ყანის თავს» გადიხდიდა, ნადს გაუმას-
პინძლდებოდა, ყველას მადლობას ეტყოდა.

მანილოვნები აბრეშუმის ყაჭს უვლიდენ, ქსოვდენ.
რაკი მცხოვრებნი ცოტანი იყვნენ ტყე და შეშა გლეხს ეზო-
ში ჰქონდა, ჰყოფნიდა. საწნახელის და ხიდებისათვის ტყის
გამოსატანად ნადს შეიწვევდენ; «გლეხაი»-ს ძახილით ხეს გა-
მოათრევდენ.

ყოველნაირი ყურძენი მაღალ ხეზე ასულ ვაზზე მწიფ-
დებოდა. ერთმანეთის დახმარებით, გიდელებში, «აგიდე-
ლა»-ს ძახილით კრეფავდენ. როცა ყურძენით სავსე გიდელს,
მაღალ ხიდან მკრეფავი, თოკით ჩამოუშვებდა, დაიძახებდა:
აგიდელა ჰა! ვოიო. ყველა მკრეფავი ხეებიდან ბანს მისცემ-
დენ, დააგუგუნებდენ: «აგიდელა ჰა, ჩემს მამულში ყურძე-
ნია, მტრის მამულში ფურცელია, აგიდელა ჰა ვოიო—მთელ
შიდამოს მოედებოდა. ქვეშ მდგომი მოხუცი, ბავშვი და ქა-
ლი გიდელს გაუცლიდენ, მშვიდობით ჩამოდიოთ დალო-
ცავდენ და ცარიელ გიდელს უკან აუშვებდენ.

ტყის ახლო მოსახლე გურული—ტყიან სერებს გასჭრი-
და, «სასირე ბადეს» აკეთებდა. შელამებისას ტყის ქათამს და-
იჭერდა, მდინარეებში კალმახზე და წვერაზე თევზაობდა—ბა-
ლით «სამ ძირზე» იჭერდა.

შემოდგომაზე, სასლო მოყავდათ, ქალიშვილს ათხო-
ვებდა, მისი ნაჰირნახულევიტ დროს ატარებდა. შობის შარ-
ხვაში ქათამს, ღორს ასუქებდა, დიად შობას ალილოთი ეგე-
ბებოდა, ღვეძელს გამოაცხობდა. ახალწელს, კალანდას, ღორს
დაკლავდა, «ტაბლა»-ს გააწყობდა, მაქახელა თოფს გაისვრი-
და, «ჩიჩილაკს» გააწყობდა, ცხემლას, (რცხილას) ცეცხლს გა-
დაახტებოდა, ყოველივე კარგს დაიბედებდა.

გურული კარგი მონადირე იყო. მთაში არჩვზე, შველზე, ირემზე ნადირობდა. შავი ზღვის ნაპირებზე ველურ ტაბზე გარეულ ბატზე და იხვზე.

ზამთარში მოყვრებ-ნათესაეებში მიდი-მოდოდა. შინა მრეწველობას მისდევდა; ვოდორს, გორიცას, კალათებს წნავდნენ, ბადეს ქსოვდნენ, ქალები მატყლს რთავდნენ, საჩოხე შალს ქსოვდნენ, ღებავდნენ, ხამის საპერანგეს ამზადებდნენ.

რაკი ასანთი იწვიათი და ძვირი იყო, ცეცხლს კეცს-აბე-დით ინთებდნენ, ღამეს ღორის ქონის ქრაქით, კვარით ინათებდნენ. რომ კერაზე ცეცხლი არ გამქრალიყო, —ნაკვერჩხ-ლებს ნალვერდალში კარგად დაახვევდნენ, ზევიდან ქვის კეცს გადააფარებდნენ, რომ დილამდე არ ჩამქრალიყო შეულოცავდნენ: «ცეცხლო! ელოდე—მელოდე! მზეს ელოდე! მთვარეს ეთაყვანებოდე, ვარსკლავებსა შესცქეროდე. დილას ადრე ავდგებოდე, დოჩხაური დამხვედროდე!»-ო. ასე დახვეული ცეცხლი არ გაქრებოდა.

აღდგომის მარხვას ლოცვაში, ზიარების აღებაში გაატარებდნენ, ხარებას, ბზობას მდინარეებს გადაწურავდნენ, თევზით გაიხსნილებდნენ, ბრწყინვალე აღდგომას გალობით მიეგებოდნენ: ქრისტე აღსდგა! ქრისტე აღსდგა! ერთმანეთს მიულოცავდნენ. ამ დღეს ბურთის თამაშით გაატარებდნენ. ახალ კვირას ცოლი-ნ-უცოლს ბურთის გატან-თამაშით გაერთობოდნენ. და ნალდგომევეს თესვას შეუდგებოდნენ.

გურიის სხვადასხვა კუთხე. როგორც ბუნების მოხაზულობით განსხვავდება, ისე გურულები ხასიათით, თვალტანადობით, სიარულით, კილოთი, სიდინჯით თუ სიფიცხით... სურებლები, მაღალ მთის კალთების ვიწრო ხევში სცხოვრობდნენ. გასაქანი არა აქვთ, მოსავალი მცირეა, თავის რჩენა—ძნელი. ისინი დღიან-ღამიანად იბრძვიან, მთის კალთებზე მოყვანილი ცოტა სიმინდი და ღომი თავის ზურგით, გოდორით ჩამოაჭვთ, შემოაზურგით უნდა ჩამოაზიდონ. სამაგიეროდ სურებელი თავის მთასავით ამაყია, ლალი, თავისუფლების მოყვარული, თავის ფიქვნაძვებსავით თვალტანადი, წარბშეკრული; თავის მთებსავით ჩათხრობილი. სიბყვა მოკლე, გრძლათ სამასლაათოდარ ცალია, ერთი შემოხედვით მიგიხვდება ყოველივეს, სიტყვა ვაჟაკური, მისანდობელი მეგობარი, გამტანი. დიდი შრომის ამტანი, ჯიუტი, მხნე, ვეფხვსავით სიარული.—დაუშრეტელი ენერგიის პატრონია. სურებლები მესაქონლეობას მისდევენ, მაწონს, ყველს აკეთებენ, მაღალ ხეების ბაჯაყებში ბუკები აქვთ გადგმული ფუთკრებისათვის და დიდ ძალი თაფლი მოჰყავთ, ხდიან საუცხოო გემოს თაფლის არაყს. ფიქვ-ნაძენარდინ ყავარს ხთიან; ქვედა გურიაში და იმერეთში ჰყიდიან:

სურებლები კარგი მონადირენი არიან. გულადნი, მტერთან მრისხანე, ცოლშვილთან ნაზი და ლმობიერნი, მოსიყვარულენი, სტუმრთმომყვარენი. ქალები მთის ყვავილებს ჰგავან, მათი ღიმილი—შემოხედვა წყვიად ღამეში მოციმციმე ვარსკლავსავით ჭიატობს.

ლიხაურ—გურიანთის მიდამოს მცხოვრები გურული—მტრის საზღვარზე თავდაცვისათვის მუდამ მზადყოფნას, ფხიზელი, გულადი და მახვილი გონების გაუხდია. უყვარს ნადირობა, უმთავრესად მწყერზე მიმინოთი. ატარებს ჩაქურას, მოსაზრება ჩქარი აქვს, რომ მიდის მიიკვანცება.

ასკანა—აკეთილები კარგი მოსიმღერე მგალობლებია... საერთოდ, გურული, შთაბეჭდილების ჩქარი მიმღებია, აქაურ მჩქეფარე მდინარეებსავით მკვირცხლია, მარა გამძლეობა და სიჯიუტე აკლია, ფაქიზი და სათუთი გრძნობების პატრონია.

ამ მხრივ განსხვავდება აქეთაგურია: ნიგოთი, ლანჩხუთი, ჩიბათ—ჯუმათი, ლესა, სუფსა, ნატანები. ეს სოფლებქალაქები ზოლად ჩასდევს ნიგოთის ქედს, საიდანაც ზურგი გამაგრებული აქვთ. წინ რიონის გაშლილი მდებარეობა, რომლის მდაბლობი, ქვიშიანი ნაპირები, კარგი მოსავლიანია.

როგორც შიდაგურიის ბუნება მკვირცხლია, მოჩუხჩუხე მოუსვენარი, ისე იქ მცხოვრები გურულიც ციბრუტივით დატრიალებს, მუდამ სადღაც მიიჩქარის, მიქროლავს, მიხტუნავს, სულის მოსათქმელად არ სცალია, სიტყვა-პასუხს ჩქარა გაძლევს, ჩქარაც მიგიხვდება.

დიაღ, სულ სხვაა აქეთაგურია; აქ რიონი ისე დინჯად მიედინება, თითქო არც კი მოძრაობსო. სურებისა და ბანმაროს მთის კალთების მაგიერ, დადობილი ტყე, ჭაობი. მოჩხრიალე მდინარის მაგიერ ჭოლიპა, რომელშიაც მსტომარე კალმახის მაგიერ კობრი ყავარივით დაფარფატებს. გორებზე, მთის კალთებზე კრიამპო ხრამების მაგიერ დიდი ფართო შარა გზაა, რომელზედაც ხარკამეჩიან ურემს იმდენი ტვირთი მიაქვს რამდენსაც მთელი სურების მცხოვრებნი ერთ კვირას ვერ ჩამოწიდავენ მათი მთებიდან ზურგით. აქაური გურულები უფრო დინჯი ხასიათის არიან. დალაგებულნი, დიდ შრომას და დიდი ნაყოფის მიღებას ჩვეულნი, მთელ მათ არსებას ანსხვავებს შიდა გურიის მცხოვრებთაგან. ამათ გურია-სამეგრელოსა და იმერეთს შუა საშუალო ადგილი უკავიათ, ამათი ხასიათი უფრო გამძლეა, ღონიერი, მოფიქრებული და გაშლილ მდებარეობასავით შორს გამსჭვრეტი. ამათ არ ეჩქარებათ,—როგორიც ბუნება ისეთი შვილები.

გურიის წინსვლას ფრთა მიაჭრა ოსმალოს შემოჭრამ და აჭარა-არტაან შავშეთის ქართველების გამაჰმადიანებამ. მან დაიკავა რა აჭარა-გურიის მთები, გურიას ალყა შემოერტყა.

თუ რა კულტურა იყო არტაან—შავშეთში მოწმობს ანჩელის თემის ხატის ხელოვნება, რომელიც ამ მხარის გამაჰმადიანების წინ, აქაურმა მამულიშვილებმა ქართლში გადაგზავნეს და თბილისში სამეფო ეკლესიაში დაასვენეს—ანჩისხატის ტაძრად წოდებულში. სხვა დიდებულ ძეგლთა შორის, დღესაც განცვიფრებაში მოჰყავს მნახველი ტბეთის ტაძრის მარმალლოს ნანგრევებს, სადაც ჩვენმა მეფემ საბერძნეთის მეფის ასულ ელენეზე აქ გვირგვინი იფსკვნა.

ამ მხარის გამაჰმადიანების შემდეგ, გურიის ცხოვრება საფუძვლიანად შეირყა.

1802 წ. 8 მაისს გენერალმა კრონინგმა საქართველოს ანექსია გამოაცხადა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხის აჯანყებები სისხლში ჩაახრია—მზაკვრული პოლიტიკით ქვეყანა დაიმორჩილა. . .

იმერეთის აჯანყებულების სახელოვანი მეთაურები გურიაში შემოიხიზნენ, შემოქმედის ციხე—სასახლეში თავშესაფარი იპოვეს, ქაიხოსრო გურიელის შემწეობით დანმარება იშოვეს.

ამას მოყვა რუსების შემოსევა გურიაში. . . სამოყვრით მოსული რუსები მტერზე უარესი აღმოჩნდა, მის მზაკვრულ ზრახვებს მიუხვდა გურიის ხალხი, ბატონი და ყმა გაერთიანდა და თავხედ რუსის ჯარს, დავით ერისთავის მეთაურობით ჩახატაურთან შეეტაკენ, ტყეში შეიტყუეს და სასტიკად დაამარცხეს, მარა «ერთს რომ ასი გცემდეს, კლდეც რომ იყო გაგტეხს მტერიო». და თბილისიდან მოსული, რუსის ჯარის სიმრავლემ გურია დაიპყრო.

მტერმა გურიის მშვენება, მისი გვირგვინი შემოქმედი, შესანიშნავი სასახლე გაანადგურა, საფუძვლიანად მოსპო. ქაიხოსრო გურიელის შესაპყრობად, ჯუმათის ციხისკენ გაემართა. ტყეში, მიმავალი პოლკოვნიკი პუზირევსკი, რამდენიმე ყაზახ რუსით, ჩაქურაში გამოწყობილ ახალგაზრდა გურულს შეხვდა, მათრახი გადაჰკრა და ჯუმათისკენ მიმავალ გზის ჩვენება უბრძანა. თავმოყვარე გურულმა გზის ჩვენების მაგიერ დამბაჩა დაახალა და პოლკოვნიკ პუზირევსკი იქვე უსულოდ გააგორა, კაზაკებმა თავს უშველეს, ეს ახალგაზრდა გურული იყო იოთამ ბოლქვაძე. ეს მომხდარა 13 აპრილს 1820 წელს.

ქაიხოსრო გურიელი თავის საიმედო კაცებით ოსმალეთში გადიხვეწა, სადაც სამშობლოს დანატრული სამსუნის ახლოს გარდაიცვალა. შემდეგ ოსმალეთში, ქ. ტრაპიზონში გარდაიცვალა, რუსების მიერ დევნილი სოლომონ, მეფე იმართისა, რომელიც ტრაპიზონის ბერძნების ეკლესიის გალავანში განისვენებს, და რომელსაც ძველი ჟღერს ზერცხულ და ქართულ წარწერით.

1829 წ. რუსებმა გურიის სამეფო მოსპო, შემოქმედელ გურიელების სასახლეები გაანადგურა, რომ მათზე ხალხში მოგონება არ დარჩენილიყო.

ამნაირად, რაც მუსულმანური ოსმალეთის შემოსევამ დააკლო გურიას, ქრისტეს სახელით მოსულმა რუსეთმა შეუხსრულა. ძვირფასი თვალმარგალიტებით შემკული გურიის ეკლესიის ხატები გაცარცვეს და რუსეთში გაზიდეს.

1856 წლის ომის დროს გურიაში შემოჭრილმა ოსმალეთმა, რაც რუსებს გადაურჩა—გაანადგურა, სასახლეები გადაწვეს, გაცარცვეს. სასახლეო ბრძოლა თათრებს გურულებმა შუხუთთან მისცეს და ჰბევრიც ამოხოცეს. ამათ მოუსწრეს იმერეთიდან რუსის ჯარმა და ოსმალები ჩოლოქ-ქობულეთ-ბათომში გამაგრდნენ.

1863 ბატონყმოზა გადავარდა, გურიის ცხოვრება ბატონის და ყმისთვისაც უჩვეულო პირობებში გაჩაღდა. სანამდის ბატონისა და ყმის უფლებრივი მდგომარეობა მოწესრიგდებოდა, ბატონი და ყმა თავის ახალ მდგომარეობას შეურიგდებოდა, შეეჩვეოდა, კავკასიის დაპყრობის საქმეს რუსეთი სისწრაფით აწაზიმებდა, თავშეუკავებლად სამხრეთისკენ მიილტვოდა. . .

1877—1878 წლები. რუსეთის ჯარი ნაგომარზე დაბანაკდა, მთელ ჩოლოქ-ქობულეთის ხაზით შეტევაზე გადავიდა, ოსმალები სასტიკად დაამარცხა, ქობულეთი, ბათომი ილო, ახალციხე, ყარსი გასწმინდა. აჭარა—შავშეთ—აღრანჯი, სამაჰმადიანო საქართველოს ერთი ნაწილი სამშობლოს დაუბრუნდა, და მით გურია წელში გაიმართა.

საჩქაროდ ბათომში რკინისგზა გაიყვანეს, მთელი საქართველო კვლავ შავ ზღვას და ევროპას გადაება, საუკუნოებით მოწყვეტილი გზა დასავლეთისკენ გაიხსნა და ათასგვარი იმედი, უჩინარი ზრახვანი ტანჯულ საქართველოს წინ აისახა.

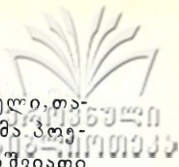
ბათომი თბილისით ბაქოს გადაება, საიდანაც ნავთის დენა იწყო. მკვდარი ბათომი სწრაფად ამოძრინდა, გურია ახალ ცხოვრებას ახალი ძალით დაეწაფა.

ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, გურული გლეხკაცობა ღარიბი იყო ქონებრივად, მარა მდიდარი სულიერად. ის ახალდაბადებულ, სიცოცხლით სავსე ბავშვს ჰგავდა, რომელიც ყოველივეს შეჰხაროდა და სიყვარულ—ალერსით შესტრფოდა. ის მრავალსაუკუნოები შონობაში მყოფი, ფიზიკურად, ჯანღონით სავსე იყო. გრძობით ფაქიზი და სულიერად მაღალი გურული გლეხობა, იმ მარგალიტს ჰგავდა, რომელიც დროთა უამის განმავლობაში ტალახში იდგა, მარა ჭუჭყი არ მიჰკარებია და როგორც კი განბანა ეღირსა, მთელი მისი შვენიერებით გამობრწყინდა, შინაგანი და გარეგნული ერთსახეობა გამოაჩინა.

გურულმა გლეხმა მისი თავისუფალი ამოქმედებით და საქმიანობით, დაგვანახა, რომ ბატონის კარზე ის უქმ-მუამელი არ ყოფილა, ის მონაწილე და შემქნელი იყო იმ დიადი ეროვნული განძის, კულტურის, რომლითაც ერი ამყობს და ადამიანი ადამიანობს. მან მთელი მისი მოქმედებით გვაჩვენა, რომ სასახლეებში ნახული ღირსეული ზნე-ადათი შეერთვისა, უვარგისი უკუაგდო, მისი და ბატონის ადომიანობა შეახანა, ერთსახეობა მისცა. ბატონი კი არ შეიძლება, თავისი შრომით მას მაგალითი მისცა—შენც გაადამიანდიო, უთხრა. და, ეს გუშინდელი უფლებაყრილი გლეხი ადამიანის უკეთილშობილესი განსახიერება სათნოების და კაცთმოყვარეობის პიროვნება გახდა. მათი შეხვედრა, მოსალმება-თავაზიანი მოკითხვა, მანდილოსანისადმი, დედა—დასავით მორიდებულნი მოპყრობა, უანგარო წმინდა სიყვარული, გაკითხვა, ერთმანეთის დახმარება და თანაგრძობა გულს იმედით გივსებდათ. ერთი მათი შემოძახილი გამხნევებდათ.

ამ ღირსეულ და საყვარელ მშრომელ ხალხს, ბატონყმობიდან ახლად განთავისუფლებულთ, გურიის ცხოვრების მომავალ ღირსეულ მოქალაქე—მებრძოლ ზოგიერთ პირებს მე ვიცნობდი, რომელთაც მაშინდელ თავად-აზნაურობიდან სილატაკესთან ერთად მათი კარგი თვისებებიც წაწოლო, სულის საფუძველზე შეენახათ და მომავალ თაობებს მაზე ზრდიდენ.

გურიის მთავრებიდან, ქაიხოსრო გურიელის შემდეგ აზურგეთში ცხოვრობდა გრიგოლ გურიელი, კაცი განათლებული, სამშობლოს მოყვარული, რომელსაც ჰქონდა კარგი წიგნსაცავი და რომლითაც, შემდეგში, ეგნატე ნინოშვილი სარგებლობდა. აგრეთვე იყვნენ ხუთი ძმა გურიელები: ჯაბა, შესანიშნავი თვალ ტანადი, ლომივით ფაფარ გადაყრილი, აქრომკედის ნაქსოვი ფაფანაკით, ტკბილად მოუბარი, კარ-

გი ქართულის მცოდნე, ლმობიერი, მარხვის შემნახველი, თავაზიანი. ის დახატულია მხატვარ ზიჩის მიერ. მისი ძმა პეტრე ტი მამია გურიელი, ლამაზი თმაქოჩორა.—ლექსის იშვიათი წარმომქმელი. სამწუხაროდ და ჩვენდა სავალალოდ იმ დროის საზოგადოებამ მომავალ თაობას ვერ შეუნახა და გადმოსცა ეს მშვენიერი, მამიასებური, ლექსის თქმა, რასაც გულისტკივილით აღნიშნავს იონა მეუნარგია ჩვენს მწერლობაში.

მესამე ძმა ვახტანგ გურიელი, იშვიათი ფაქაცი, ნამდვილი ტარიელი, განიერი მხრბეჭი, საარაკო ღონის პატრონი და ამავე დროს ამ ღონის არა ბოროტად მხმარებელი. დარბაისელი და ზრდილი, მორიდებული და ფაქიზი—«ტეტიათა მოტრფიალე»—ნაროდნიკების პარტიას თანაუგრძობდა, აქტიურად ეხმარებოდა, მათ წევრებს თავის სასახლეში ინახავდა. საექვო დროს, თავის კაცებით, ნავით, მალთაყვის გაღმა გაიყვანდა, მალავდა. გურიიდან ქართლში ადიოდა თავის მხლებლებით, და ეს მისი მგზავრობა გორში, საუცხოოთ აწერილი აქვს სოფ. მგალობლიშვილს თავის მოგონებებში ნაროდნიკებზე. მე ვახტანგ გურიელი, პირველად ქუთაისში ვნახე, რუსეთის მეფე ალექსანდრე მესამეს ჩამოსვლის დროს. აქ ამ დროს მთელი ქუთაისის, დასავლეთ საქართველოს თავადაზნაურობა ერთიმეორეს სილამაზეში ეცილებოდა, და, ამათში ჯაბა და ვახტანგ გურიელების თვლ-ტანადობა თვალში გზვდებოდათ. შემდეგ, ორივე ისინი, თბილისში კრწანისის ბრძოლის ასიწლისთავის პანაშვიდზე ვნახე, 1895 წ. ენკენისთვეში, სადაც მთელი საქართველოს წარმომადგენლები იყო შეკრებილი და ამ ზღვანალებში, მათი იერი, მეფური სახის გამომეტყველობა ყურადღებას იპყრობდა. აქ ჯაბა ხალხს ღიმიტ ეუბნებოდა: «აქ რომ ხალხია თავმოყრილი, ამდენი ჯარი რომ ერეკლე მეფეს ყოლოდა, ხომ არ დამარცხებოდა ბატონებო! საქართველოს ყოველ მხრიდან ამდენ ხალხს რომ ვხედავ შეკრებილს, ძაძებით მოსილს ერეკლე მეფის და ქართველი გმირების ნაბრძოლ ალაგას შეკრებილთ, მრწამს საქართველო კვლავ დიდებით აღსდგებაო».

ვიხსენებ ივლითი ბატონიშვილის ასულს, ჯაბას, მამიას და ვახტანგის დას. ყარამან თავდგირიძის მეუღლეს, ნიკო თავდგირიძის დედას. ეს მთვარესავით მშვენიერი ივლითი შეუყვარდა სოფ. აკეთის თავადს ყარამან თავდგირიძეს, მარა მთვარმა არ ისურვა მისი დამოყვრება და მით ყარამანი მიჯნურობით გაახელა.

გურიელები ქრისტეს ამალელებას ლანჩხუთში იყვნენ სტუმრად ქორდანებისას, თავის დით ივლითით, სადაც ამ

დღესასწაულზე. გურია სამეგრელოს თავადაზნაურობა საჯი-
რით ღდ იყო მოსული. დღესასწაული ჯირითით დამთავრდა,
რომლის დროს რამოდენიმე ათეული ვაჟკაცი დაშვდა.

ღამე ქორდანიებისას მიიჭრა მიჯნურობით გაშმაგებუ-
ლი ყარამან თავდგირიძე აკეთელ ვაჟკაცებით და შვენიერი
მთავრის ასული ივდითი მასპინძლებს მოსტაცა.

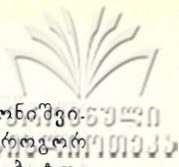
მთელი ლანჩხუთი მდევრად გადაიქცა, მარა აკეთლებმა
ტყეს შეასწრეს და გათენებისას, დილის ვარსკლავივით მშვე-
ნიერი ივდითი აკეთის მაცხოვრის ტაძარში მიიყვანეს, სა-
დაც ყარამანის კარის მოძღვარმა გვირგვინი უკურთხა, მზე
და მთვარესავით შებერება უსურვა.

გურიელებმა გაბუტვა-ჩხუბს, მოსაშვალე პირების შემ-
წეობით შერიგება—მოყვრობა არჩიეს.

ამ შეუღლების ნაყოფი გახლდათ საუცხოო ქართველი
ქალი, პროფესორ პეტრიაშვილის მეუღლე, რომელსაც ოდე-
სის, ყოფილი, ქართველი სტუდენტობა კარგად იცნობდა და
შვეიცარიასში, ქ. ლოზანაში, ღრმა მოხუცებული ვინახულე.
მეორე იყო ვაჟი ნიკო თავდგირიძე, გამოჩენილი საზოგადო
მოღვაწე. მესამე, ჭისი თავდგირიძის ასული, თავის სილამა-
ხით და ლექსების წერით გათქმული იყო. სოფელ ჭანჭათის
გლეხს, ლამაზ ვაჟკაცს სიმონ ტაროტაძეს სიყვარულით
გაჰყვა, დაქორწილდა.

ივდითი იყო მთვარესავით გაბადრული, დარბაისელი,
ლენჩაქით, ჩინტიკოპით, კავებით მორთული მანდილოსანი.
ტკბილი მოსაუბრე, დიდრონი თვალები სიცოცხლით უბ-
რწყინავდა, მისი ღიმილი სეფისკვერსავით ფუნჩულა ლო-
ყებს უნათებდა. ყარამანის სასახლეში, აკეთში მღიღიღენ
ივდითის ძმები: ჯაბა, ვახტანგი, მამია, ვარდენი, და ტელემა-
კი, რომელსაც შავი სუროსავით თმა მოთელილ ნაბაღსავით
ადგა თავზე. ეს თმა ისეთი სქელი და ისე კრავლის ბეწვი-
ვით დახტუჭებული იყო, თითქოს თავის დღეში სავარცხე-
ლი არ მიკარებიაო. თუ ჯაბა გულმკერდიანი იყო მეფური
გამოხედვა და ქცევა ჰქონდა, თუ ვახტანგი ლომებრ იყუ-
რებოდა, თავქოჩორა მამია შევარდენივით შვენოდა და ვარ-
დენი ვეფხვს ჰგავდა, ტანმორჩილი ცქვიტი ტელემაკი ფრი-
დონსავით შვენოდა, სიცქაფე მიმოზვრა მნახველს ატყვევებ-
და, მისი მოსწრებული საუბარი იადონივით მსმენელს ატკ-
ბობდა. ტელემაკის თმას, ლონდონის მეფის სასახლეში ყოფ-
ნის დროს ხელით შინჯავდენ—თმაა თუ არაო.

როცა ყველანი ერთად შეიყრებოდენ, ჯაბას შეთაურო-
ბით—იტყოდით მდევები შეყრილანო. ანცი საუბარი. სულ
სხვანაირი იყო; გრძლად, გაშლილად სიტყვების გამოთქმა:

ბატონო! ბატონი შვილო! ძმები ერთმანეთს ბატონი შვილი
 ლობით მიმართავდენ, თქვენობით მოუწოდებდენ. როგორ
 მოისვენეთ ბატონი შვილო? ან. როგორ იმგზავრეთ ბატონი
 შვილო? შოიკითხავდენ. ტელემაკმა იცოდა ინგლისური,
 ფრანგული ენები. მათ საუბარში გაიღოცებდით: ვისის და
 რამინის, ქილილა და მანანას, «ვეფხვის ტყაოსანი»-ს, გუ-
 რამიშვილის გარშემო სჯა-ბაას. პლატონის არისტოტელის,
 შექსპირის, ბაირონის სახელებს.

აქ, ამ ოჯახში ნადიმის დროს, ისეთ სიამოვნებას გრძობ-
 დით, თითქოს, აღდგომის დღესასწაულზე, სახეგაბრწყინე-
 ბულ ხალხში წირვაზე ხართო. ყოველ სადღეგრძელოზე მრავალ-
 ელქამიერი, სიტყვები მცირე და მოკლე, სამაგიერო თხმენ-
 ზი, შაირები, ვეფხვის ტყაოსნიდან რომელიმე ადგილების
 ზეპირად თქმა, საგალობლები, სიმღერები: ძილისპირი, მაყ-
 რული, შვიდკაცი, ჩვენ შვიდობა, ხელხვაი, ხასანბეგურა,
 კუჩხაბედნიერი. კრებული ნასიამოვნები წამო დგებო და სუფ-
 რიდან. სტუმრები «შეიკიკიკებულნი» იყვნენ—სიმთვრალეს
 ვინ გაბედავდა; გასალექსად და დასაციინად თავს ვინ გაიხდი-
 და? სასახლის წინ, ეზოში გაიშლებოდენ. ტკბილ დავლურ-
 ზე ფერხული გაიმართებოდა. მომჯადოებელი ტანთარხე-
 ვით ქალ-ვაჟნი ლეკურს უვლიდენ. «ნადუროს» გუგუნი და
 ფიშტო დამბაჩის სროლა—ყიყინით დამთავრდებოდა.

აქ, გურიელის სასახლეში, თავს იყრიდა გურიის ყოველ
 კუთხიდან რჩეული საზოგადოება. ჩვეულებად იყო ლექსე-
 ბის თქმა, ჩოჩუკის დაკვრა, შეჯიბრება, ბურთაობა. მაგი-
 დაზე იდვა დიდი ტანის რვეული, «ალბომი», რომელშიაც
 მოსულ სტუმარს შიგ რაიმე უნდა ჩაეწერა.

ერთხელ აქ, სხვა სტუმრებთა შორის იყვნენ ღიჯაურ-
 ქაქუთიდან მოსული სტუმრები, რომელთაც ჩვეულებისა-
 მებრ რამდენიმე ლექსი და «ნაკვესი» ალბომში ჩასწერეს.
 სტუმრების თხოვნით რვეულში ჩასწერა ყარამან თავდგი-
 რიძის დამ, შესანიშნავმა ლამაზმა ანა თავდგირიძის ასულ-
 მა, აკეთის მონასტრის მონაზონმა. აქვე იყო, ამათი აზნაუ-
 რი, მეჩოხგურე, მოლექსე, მოსწრებელი სიტყვის მთქმელი
 გოჯასპირ მგელაძე, იმასაც ჩააწერიეს ლექსი ალბომში.
 სწორედამ დროს დარბაზში შემოვიდა ამ სოფლის გლეხითო
 მათ ახაძე, რომელსაც ყაბალახი მხარზე გადაეფინა, სუფთად
 ჩოხაში გამოწყობილს, ლამაზ პირისაქეს ჰკვიანი თვალები
 უმშვენებდა. თომამ ივდითის მიესაღმა, ხელზე აკოცა თავ-
 ვანიანად სტუმრებს თავი დაუკრა და კუთხეში გაჩერდა.
 ვისიმ ბატის ფრთის კალამი ხელში აიღო, თომას შიაწოდა,

ალბომში ლექსის ჩაწერა სთხოვა, თომა შეეცოცმანდა მეწეული
 რის რა ვიცი ბატონიშვილებო. კედელს უფრო მეტად
 მარა ყოველმხრიდან თომას თხოვნა განუმეორეს, ივდითი
 ვერ გააწბილა, ბატონის ასულს კალამი ჩამოართვა, ცალი
 მუხლი მაგიდის წინ მოიყარა, ალბომში ჩაწერილი წაიკით-
 ხა, თვალები დანაბა, ცოტა ჩაფიქრდა, ალბომში რალაც ჩას-
 წერა, დაწერილი გადაიკითხა. წერტილი დასვა, კალამი მა-
 გიდაზე დადვა, წამოდგა: წერა რა გლახი-კაცის საქმეაო მოი-
 ბოდიშა და დარცხვენით, ნელის ნაბიჯით აივანზე გავიდა,
 სიმწრის ოფლი მოიწმინდა. ბატონიშვილის ასულმა ალბო-
 მი ხელში აიღო თომას ჩაწერილი ლექსი სტუმრებს წუკით-
 ხა: «ემმაკურად უწერია ქაქუთიდან მოსულ ხუცეებს, ანას
 მონაზონებრ უთქვამს, თინათინებრ ნაკეკლუცევს. გოჯას-
 პირსა ვინლა სჯიდა? ოთხმოცი წლის მონახუცევს». თომას
 ლექსთაწყობა, ენამახვილობა მოულოცეს და დასაჩუქრეს.
 ამ სასახლეში ხშირად იყვნენ აკეთელი სამი 'ძმა ბაყუ-
 ნაიშვილები. ბათომის აღების დროს, სამივე ჩინ-ჯვრებით
 დაჯილდოვებულნი და მშვენიერი თვალტანადნი.

ამ საინტერესო ალბომში, ბევრი იმ დროის საგულის-
 ხმიერო ამბები იყო ჩაწერილი. ამ სასახლეში შოდიოდნენ
 იმერეთ-სამეგრელოს წარჩინებულნი პირები; გურიელების
 ნათესავები, მეგობრები, რომლებმაც დადიანების, სოლო-
 მონ მეფის, ქართლ-კახეთის სამეფო კარის ამბები იცოდნენ,
 დიმიტრი ყიფიანს და სხვა იმ დროის მოღვაწეებს იცნობ-
 დენ, აქ ამაზე ხშირად საუბრობდენ, და ამნაირად ჩონგურის
 დაკვრას, ლექსის თქმას და სხვა გართობებს, პოლიტიკური
 ამბებზე სჯა-ბაასიც ემატებოდა და ზოგირამ ამ ალბომშიც
 ილექსებოდა.

ყველა ამას, ახლად განთავისუფლებული გლახობა გუ-
 ლის ყურით ისმენდა, ნახულს, გაგონილს. და შეთვისებულ
 ფაქიზ ზნე-ადათს შვილებს გადასცემდა. აქ ხშირი სტუმრები
 იყვნენ სოფლის საზოგადო მოღვაწენი—მასწავლებლები: არ-
 სენ წითლიძე, ლავრენტი წულაძე და სხვები.

დათა გუგუნავა.

ყარამან თავდგირიძის სასახლის პირდაპირ, სუფისის
 გაღმა, ნაკომარზე ცხოვრობდა დავითი, დათა, გუგუნავა. ეს
 ადამიანი მე მინახავს ღრმა მოხუცებულნი, სკანზე მჯდარი,
 ჯოხით ხელში, რომელსაც მიუხედავად ხნოვანობისა ქორი-
 ვით გამოხედვა ჰქონდა. შუა ტანის, ჩასკვნილი, მოკლე
 მკლავები, კუნძივით წინწამოწეული გულმკერდი. იყო რაინ-

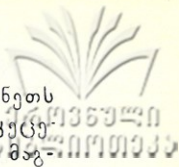
დი, შესანიშნავი ზეჩონგურე, მგალობელი, მომღერალი ტკბილი ლექსების დამწერი და მთქმელი, იყო შეუდარებელი მონადირე, მოცურავე, ცხენოსანი, მობურთალი, მომღვინი. მდინარე სუფსას, რაც უნდა გადიდებული ყოფილიყო დათა გაცურავდა. ქერეში, «კორძიას რთველში» გაჭენებულ ცხენს მიეწეოდა შემოახტებოდა და დაიჭერდა, ბურთაობაში ის რომ ბურთს გაიტაცებდა, მისი დამკავებელი არა-ვინ იყო. შეკრულ წრეში შეიჭრებოდა, ბურთს გამოგლეჯდა—გამოიტანდა. კაცს ვაშლს თავზე დაადებდა, თოფს ესროდა, ვაშლს გახლეჩდა. ბეჭედში ტყვიას აძვრენდა, დასობილ დანაზე თოფით ტყვიას შუაზე გასჭირდა. ორლობეში მიმავალს, შაშივი გამოუფრინდა, ცხენზე მჯდომმა ხმლით შუაზე გასჭრა. მიმავალ კაცს ფიშტო ესროლა, ჩექმის ქუსლი მიატეხა: რა «წიპუნტაზე» შემდგარა აი ყახახიო. სამი დღე ქეიფში იქნებოდა და არ დაიძინებდა, არასოდეს არ დათრობოდა. დათას ბევრი მიმბაძავი ყავდა გურიაში, მისი მალა-ლი ზნით, რაინდული ვაჟკაცობით მთელი თაობა იზრდებოდა.

დათა გუგუნავა ადრე დაცოლშვილდა, ყავდა შესანიშნავი ვაჟი სიმონი, რომელიც მამისკვალზე აღირზარდა, მისი მალალ ზნეჩვეულებით შეიმკო. შვილი და მამა ერთმანეთს წააბერდენ თავზე. ერთხელ, ღრმა მოხუცებულმა დათამ, უკვე კარგად მოხუცებული შვილი სიმონი ბურთაობაში გამოიწვია და აღდგომის ახალ კვირეს, ნაგომარის გაშლილ მერიებში ბურთაობა დანიშნეს, ახლომახლო სოფლების ვაჟკაცები სათამაშოდ მოიწვიეს.

მთელი ნაგომარის ველი, სიცოცხლით სავსე, მკვირცხლი ახალგაზრდობით აივსო, მოხუცი, ქალები და ბავშვები მაყურებლად მოდგენ. ნაგომარის ხევის სოფლები დათას მხარეზე იყვნენ, აღმოსავლეთის სოფლები აკეთის საზოგადოებიანა შვილის—სიმონის მხარეზე.

დაჩაქურებულ, დაკოტავებულ მობურთაღების წუა გუგუნავების ეკლესიის კარის მოძღვარი იდგა, რომელმაც მთვარესავით დიდი, მრგვალი ბურთი აკურთხა. ბურთი მოხუცებულ მამა-შვილმა ზევით ააგდეს და წრიდან გავიდენ, მაყურებელთა შორის დადგენ. როგორც მწვერები ბუჩქიდან გამოვარდნილ კურდღელს, ისე მიესიენ გურთულები ბურთს და შეიქნა ბდღვნა, ღლეტა, ყვირილი, ყიჟინა, მარა მოთამაშეთა სიმრავლის გამო ბურთის გაშლა არ მოხერხდა. რამდენიმე ასი დარჩეული ბიჭები ორთავ მხიდან უთვალთვლებდენ, მარა ბურთის გატაცების შესაძლებლობა არ იყო. რო-

გორც მთვარე ღრუბლებში, ისე ხანდახან ბურთი წრის გა-
რეთ გამოგორდებოდა, დაგეშილ მწვერებივით გაიტაცებ-
დენ, მარა იქვე გაქაჩავდენ და ისევ შეკრავდენ. იყო ყვირი-
ლი: «გაშალეთ ბურთი!—ნუ ილღიტებით! არიქა დაიხჩვა
კაცი, გეიშალეთ!» ფეხით გამოათრევდენ თავპირ დასისხ-
ლიანებულ გულშედღნებულ მობურთალს, მარა მაგიორ ათი
შედიოდა შეკრულ წრეში ბურთის გამოსატანად, გამოსალ-
ლეთად. დიდი ხნის ღლეტის შემდეგ, ასზე მეტი დასვენებუ-
ლი ვაჟკაცი, სიმონის ნიშანზე, შეიჭრენ წრეში, იგდეს ბურ-
თი ხელში, გამოარღვიეს და გრიგალივით გააჭრლეს ნა-
გომრისკენ. — არიქა! წეილეს ბურთი. არ გაუშვათ! დაიჭი-
რეთ! გაიმარჯვა სიმონ გუგუნავამ! და, შეიქნა ყვირილი,
სტვენა, ყიჟინი, მდევართა გამხნეგება. საგანგებოდ გამზადე-
ბული «თავისმამბრუნებელთა» რაზმი, დათა გუგუნავას შე-
მომახებით, შავარდენის სისწრაფიო გამოეკიდენ. გამტაცებ-
ლები და მიმდევრები როგორც ქარინხალი ისე მიიგრანე-
ბოდა ნაგომრისკენ. სიმონის მომხრეები ბახვისწყლისაკენ,
საომარ წესზე, საზრიანათ, მიქროლაგდენ; ერთ ჯგუფს ბურ-
თი შეკრულად მიჰქონდა, მეორე გარშემორტყმული იცავდა,
მოდურს წრეში შემოსვლის საშუალებას არაძლევდა. თუ,
ძლიერი «დამხდური» რაზმი დაეცემოდა, მხვერავ-მეთვალ-
ყურეებს გადაუგდებდენ ბურთს,—ეს ჯგუფი გააგრძელებდა
სვლას და ასე მწყობრად, თავდავიწყებით, გატაცებით, თვალ-
მარჯვით, ყიჟინასტვენით «ლელოსკენ» მიიღტვიდენ... და,
უცებ ნაგომარის ციხესთან, დათას ჩასაფრებული ძლიერი,
«დამხდური» რაზმი თხრილებიდან ამოცვიდენ, თავგამეტე-
ბით ბურთის წამლებთ ებრდღვენ; ბურთის გადაცემის საშუა-
ლება არ მისცეს. აქ, გაქანებული ტალღა წამით შეჩერდა
შეიჯგუფა, გამწარებული ტეკაობა შეიქმნა, «თავისმამბრუ-
ნებლებს» მოუსწრო უკანამორჩენილმა მობურთავებმა.—
მთელი ძლიერებით, თავგანწირვით, კბილების დრქენით, ყვი-
რილ-ყიჟინით,—გულმკერდით, შეკრულ ბურთის გასატანად
ერთმანეთს მიასკდენ. და, მთელი ამოდენა ხალხი ციხის ძი-
რას მდინარე სუფსის მორევი გადაცვიდა.—ბურთი წყლის
ტალღამ გაიტაცა. წყლის ორთავე ნაპირს დათას «თავისმამ-
ბრუნებელი» ცხენოსანი რაზმი იცავდა, რომელნიც სუფსაში
შეკურდენ ბურთი დაიჭირეს და მდინარის კიდე-ქაღებით
ცხენების ჭენებით ზევით გაიტაცეს. აქ შემოხვდა ნაპირის
დამცველი, სიმონის ცხენოსანი «თავისმამბრუნებელი» რაზმი,
ქვეითა თავისმამბრუნებელთა დახმარებით, დიდის ღლეტით
თავპირისმტრევიტ ბურთი კვლავ მინდორზე გაჩნდა, მარა
აქ ხელახლა შეკრულ «ბურთის გაშლა» აღარ მოხერხდა...

სალამომდე მობურთაღნი, გალომებულნი ერთმანეთს ეცილებოდენ, რიგრიგობით ისვენებდენ, შემდეგ გაორკეცებულნი ენერგიით წრეში შეიჭრებოდენ. მარა ბურთმაგრადა იყო გამომწყვდეული... მოსალამურდა... შეკრული ბურთის გაშლა არ ხერხებოდა; გუგუნავების თანხმობით, საგანგებოდ შეგზავნილმა კაცებმა, კაუჩის ქვით ბურთის გაჭრა მოახერხეს. შეიქნა ყვირილი: ბურთი გასჭრეს, ბურთიო! და, თავპირ დასისხლიანებული, ტანისამოს შემოხეულ—შემოწყვეილი ხალხი ზე წამოდგენ, წრე დაიშალა, ბურთაობა გათავდა.

სასახლის ეზოში, ხისძირებში რამოდენიმე მობურთავეები იწვენ, კვნესავდენ. ზოგს ფეხი ჰქონდა მოტეხილი ზოგს მკლავი ნაღობი, თავპირი დამტვრეული და სოფლის მკურნალექიმები უვლიდენ; ჰრილობებს უხვევდენ, არტაშანს აკრავდენ. ეს იყო გურიაში უკანასკნელი დიდი ბურთის თამაში, —მამა-შვილმა, გუგუნავებმა უშეგოდ დაათავეს.

სიმონი ღირსეულ აღზრდასთან ერთად ბუნებრივი ნიჭით იყო დაჯილდოებული. იყო კარგი მეჩონგურე-მგალობელი, მისდევდა მწიგნობრობას და ხელს უწყობდა მის ხალხში გავრცელებას. ის მომრიგებელ მოსამართლედ იყო. რაც მას გლეხებთან აახლოვებდა და თავის გულკეთილობით ხალხის გულს იგებდა, სიყვარულს იმსახურებდა.

მას ყავდა მეუღლეთ იმერეთის თავადიშვილის ასული. მათთან ხშირად სტუმრობდენ გურიელები, ერისთავები და იმერეთის თავადობა. მის ოჯახში დადიოდა აკაკი წერეთელი. როგორც ყარამან თავდგირიძესთან, აქაც თავს იყრიდა რჩეული, მოწინავე საზოგადოება. ის იყო გურიის მახრის მარშლადაც. სიმონმა გალექსა «თამარიანი», რაც კეთილხმოვანი საკითხავია. ამ პოემას გურულები სიამოვნებით კითხულობდენ. მის შესანიშნავ ადგილებს, სიმღერებში ლექსად ამბობდენ, ჩონგურზე აღიღინებდენ. წიგნის კითხვის შეყვარებაში «თამარიანს» დიდი ღვაწლი მიუძღვის ხალხში.

დათას სასახლის კარზე აღზრდილ მრავალ მომღერალ—მეჩონგურე, მგალობელთა შორის მე ვიცნობდი რამდენიმეს: ღარიბნი, სხვადასხვა წოდებიდან; თავადი, აზნაური, გლეხი ერთად ეწეოდენ ცხოვრების მძიმე უღელს. ერთად მუშაობდენ ყანაში, ერთად იყვენ ჰირში და ლხინში, ერთად გალობდენ ეკლესიაში, მაყრულს ამბობდენ ქორწილებში. ამათ, ვერც თვალტანადობით, ვერც ზრდილობა—მოქცევით ერთმანეთისაგან ვერ გაარჩევდით—თითქოს, ერთ პირობებში და ერთ ოჯახში დაზდილანო.

დათა და სიმონ გუგუნავას გავლენის ქვეშ გაზრდილნი აკეთის საზოგადოებაში შე მახსოვს შემდეგი პირნი: თომა

თოხაძე, რომელზედაც ზევით ვთქვი, შესანიშნავი მწიგნობარი, «ფილოსოფოსი», ლექსის მთქმელი, ენა მოსწრებული, გათქმულნი მგალობელნი შალიკაშვილები,—სამებრიდან წითლიძენი, სამი ძმა ჩიჩუა. ველათის მონასტრის არხიმანდრიტი იოანე, მისი ძმები. საბა გოგუაძე თავის მაღალი ბანით, კარგი თვალტანადობით. მღვდლები ანანია და იოანე წულაძენი. ძმები: ალექსანდრე, ზურაბი და ოთარ მგელაძენი, ვერა მგელაძე, ოთარის ქალიშვილი. გოჯასპირ მგელაძე, მეზონგურე, მის გამოთქმულ სიმღერას მთელი გურია მღეროდა, ძმები; სიმონ, დიმიტრი, ჯამლეთ ცინცაბაძენი, ლევან დუმბაძე, იშვიათი თვალტანადი, სუფთა, ფაქიზი, ისე გაივლიდა ტალახს არ მიიკარებდა, ყანაში მუშაობის დროს წულაში მტვერი არ ჩაუცვივდებოდა, შაბათ საღამოს ულუაშებს აიკრავდა; კვირას ეკლესიაზე გამობრწყინდებოდა. ასეთივე თვალტინადი და მოსიძღვრე იყვენ დარისპან მგელაძე, იულია და ნიკო დუმბაძეები.

ქართველმა მოღვაწეებმა, ექვთიმე თაყაიშვილის ხელმძღვანელობით, ცნობილმა კომპოზიტორ—მომღერალმა ფილიმონ ქორიძემ გურია დაიარა და ხალხური გალობა-ზარი, ზემოდსახელებულ პირებიდან ნოტებზე გადაიღო, და თაობებს შეუენახა.

სიმონ გუგუავას დარჩა ორი ვაჟი: დათა და გრიგოლი. ახალგაზრდა დათა მძარცველებმა მოკლეს, როცა მას საზოგადო ფული მიჰქონდა და არ დაანება.

გრიგოლი იშვიათი ზნეობისადამიანი იყო, ხალხს შეეხარდა, მის მიზობლებთან ერთად, ახალთაობის სეუკეთესო პატიოსანი წევრი იყო და ეხლაც მის მრავალტანჯულ მეზობლებთან ინაწილებს გურულების ბედს.

დათა და სიმონ გუგუნავების გავლენა გურიის ცხოვრებაზე შესასწავლია. ძლიერი სული შთამომავლობაზე გადადის, ჩვენდა შეუმჩნევლად, მთელ თაობას წვრთნის. ღირსეული მამები ერის დიადი განძების შენახვას გვავალებენ, შვილებისათვის გადაცემას გვაბარებენ.

საყვარულო გურია!
შენი ნახვა მწყურია,
შენს კალთაში მიმიღე,
სიტყვა გითხრა ძმურია.

შენზე შეყვარებულსა,
გულში არ მაქვს შურია,
როგორ გაჩნდი ამ ქვეყნად
ასე უცნაურია?

დამხადებულია გამოსაცემად ვლასას მოგონებები სპარსეთის რევოლუციანზე.

K 297.376

3
303 4000000000